

Historijska Geografija

PALESTINE

sa opisom bližnijeh pokrajinâ spomenutijeh u sv. pismu

radi lakšeg razumljenja biblijske povijesti

uredio

kan. **Stijepo Skurla,**

kateketa pri C. K. gimnaziji u Dubrovniku.

S odobrenjem prečastnoga dubrovačkoga biskupskoga ordinarijata od 14. rujna 1872. br. 684.

Valja svezana 36 novč.

U Beču.

Troškom c. k. naklade školskih knjiga.

1873.

Predgovor.

Uz predavanje biblijske povijesti neophodno je potrebito tumačenje geografičnijeh vijesti o Svetoj Zemlji, da se učeća mladež lašnje i bistrije bude uzpoznati s posvećenim onim mjestima, koji opominju i bûdu u našoj pameti i srcu najveličanstvenije misli i najmilija čuvstva. Toga radi još god. 1850, kada bi uragjena osnova za ustrojenje Austrijskih Gimnazija, pod §. 38 bi zaključeno, da uz povijest žudioskog puka, bude se predavati i Geografija Palestinske zemlje; a za tim dne 10 prosinca 1850, kada bi razaslan poziv da budu uregjene knjige za vjeronauk — usljed riješenja Austrijskih biskupâ — bi naregjeno, da se geografične vijesti budu tumačiti uz povijest staroga i novoga Zavjeta, u III i IV razredu.

To je naravski zahtijevalo, da i dotična knjiga bude uregjena za učenike; dali tomu — u koliko mi je poznato — u našemu jeziku jošter se nije providjelo.

Ta oskudica dakle skloni me, da izradim u kratko ovu knjižicu, u čemu jedina mi bi namjera doskočiti potrebam učeće mladeži; pa eto i razloga za što sam je u ovoliko ograničio.

U Dubrovniku na Krstov dan 14. rujna 1872.

St. Skurla.

Prvi dio.

Opći opis Palestine.

---

§. I. Granice i prostor Palestine.

S česa joj je trudno naznačiti granice. — 2. Koje su joj granice u najširemu smislu. — 3. Megju kojim se stepenima nalazi, i koja joj je širina i prostor.

1. Prem da je Palestina naravnim granicama okružena, imajući sa istoka i juga pustoši, sa sjevera brjegovito Libansko zemljište, a sa zapada sredozemno more, po čemu judejci bili su sa svijem odijeljeni od drugih naroda; dali ipak s toga, što su se često raširivale megje ovoga zemljišta, različite joj bijahu u raznijem vremenima i granice, te za to nije toliko lasno točno ih označiti. — Još prije kraljevanja Saulova izrailjci zaćeraše neka arapska plemena, te tako dogjoše do Eufrata *); David pokori Sirce, Damask, Idumejce, Amonce i Moabce **); a Solomun sagradi Tadmor nekoliko dalje od Damaska put istoka; pripravi brodovlje u Esion-Gaveru, pokraj crljenog mora,

---

*) I. Paral V. 18—23. ib. 9.
**) II. Reg. VIII. 2. 6. 12. 13. — X. XII. 26 etc. — I. Paral. XVIII. 6—13; XIX. XX.

osvoji Tapsu na Eufratu, i Emat sa sjeverne strane Libana *).

2. Palestina dakle u najširemu smislu graničila je sa sjevera Finikijom, i Sirijom, od koje je dijelio Liban. No ovdje se ne mogu dobro naznačiti granice, jer su se po nekad produljivale više manje sa sjevera k Sidonu, niz duljinu zapadnu Hermona i Ora. — Sa istoka je rijeka Jordan i mrtvo more sa brdima Hermon, Galaad i arapskim. Ovdje pak treba priložiti onaj prostor gdje se bjehu nastanila dva plemena i pô izrailjaca s onu stranu Jordana, sve do pustoši uzduž rijeke Eufrata, i tako je odonud graničila Sirijom, i Petrejskom Arabijom. — Sa južne strane protezala se od tvrgje El-Arisch (*Larissa*) put donjeg kraja mrtvog mora, a tu je graničila s Petrejskom Arabijom i Misirom. — Sa zapadne strane ostajalo joj je sredozemno more i Filistija.

3. Ovo se zemljište nalazilo megju stepenima 31 i 33½ sjeverne širine, i 52, 54½ istočne duljine; a najveća duljina joj je bila sa sjevera k jugu za 55 lega, a u pola širina. Imala je u opsegu 13,000 lega □. Istina bijaše malašno zemljište, ali nema na svijetu glasovitijega do njega.

§. II. Različita imena kojima se zvala Palestina.

1. Za što bi zvana: Hananejska zemlja. — 2. Zemlja obećana. — 3. Izrailjska zemlja. — 4. Kraljestvo Izrailjsko i Judino. — 5. Judeja, ili židovska zemlja. — 6. Božija zemlja, i sveta zemlja. — 7. Od kud dolazi ime Palestine i što znači.

1. Najstarije ime Palestine bilo je — Hananejska zemlja **), po Hananu, Hamovu sinu, kojega

*) III. Reg. IV. 24. — IX. 18. 26. — II. Paral. VIII. 3. 4. 17.
**) Gen. X. 19. — Exod. VI. 4. — Levit. XXV. 38. — Psalm. CIV. 11.

potomstvo *) bijaše se u njoj naselilo, i pružilo preko granicâ Finikije, a od sredozemnog mora do rijeke Jordana. Zemljište pak s onu stranu Jordana, iza brda Galaada, zvalo se **Jevrejska zemlja**, zemlja *heberitâ „terra hebreorum"* po nasljednicima Hebera, koji je osvojiše.

2. Zvala se **obećana zemlja** **), jer je Bog bijaše obećao potomstvu patrijarâ Abrama, Isaka, i Jakoba, i tim imenom je zvana u novom zavjetu.

3. **Zemlja izrailjska** bi prozvana po drugomu imenu Jakobljevu — **Izrailj**, — jer Jakobljevo potomstvo prijegje preko Jordana i osvoji objedvije obale, s jedne i s druge strane, te podijeli zemlju izmegju dvanaest izrailjskijeh koljenâ ***).

4. Po što se pak po smrti Solomunovoj bijaše razdvojilo carstvo izrailjsko, od to doba nazivalo se **kraljestvo Judino** ono, koje bi sastavljeno od dva koljena, Judina i Benijaminova; a drugo, sastavljeno od ostalijeh deset koljenâ, zvalo se **kraljestvo Izrailjsko**.

5. **Judejom** ili **žudioskom zemljom** zvala se cijela Palestina, po što judejci, koji bjehu u Babilonskom ropstvu za 70 godina, povratiše se u svoju zemlju, a i s toga što veći dio njih bijaše od Judina koljena, te prozvaše cijelo zemljište **Judejom** †), po čemu posta ime **Judejac**, **žudio**, **žid**, svim izrailjevim sinovima.

---

*) Vigji §. I. drugog dijela.
**) Gen. XII. 7. — XIII. 15. — XV. 18. — XXIV. 7. — XXVI. 3, 4. — Jos. XXI. 43. — Nehem. IX. 8. — Act. Apost. VII. 5. — Ep. ad Rom. IV. 13. —
***) Vigji §. II. drugog dijela.
†) Agg. I. 1, 14. — II. 3. — II. Paral. IX. 11.

6. Proroci su je kašto nazivali Božijom zemljom, s toga navlastito, što je bila u izrailjacâ theokratička vlada *) A Zakarija zove je svetom zemljom, jer u njoj bijaše podignut božiji hram **). Koje posljednje ime uzdržaše kršćani, jer ona zemlja uprav bi posvećena od Isukrsta, gdje se učiniše tolika čudesa i ispuniše božija proročanstva.

7. Grci pak i rimljani nazvaše je imenom Siria Palestina, t. j. *Sirija Filistejacâ*; jer ovo je zemljište pripadalo Siriji, a bi naseljeno stanovnicima, koje nazivahu Filistejima, a stanovali su niz primorje sredozemnog mora, od Gaze sa južne strane, do Lide put sjevera; po čemu osta ime „Palestina" cijelu zemljištu što se pruža izmegju sredozemnog mora, mrtvog mora, i rijeke Jordana. A to ime dolazi od Pelischeth, i znači *„mjesto inostranacâ"*, od kuda Pelischtim ili Philistin.

§. III. **Palestinska brda.**

1. S kojim su planinama vezana Palestinska brda. — Liban. — 2. Planine s ovu stranu Jordana. — Nephtali. Tabor. Brdo blaženstava. — 3. Karmel. — 4. Efrajimska brda. — Vrh Gelboje. Visine Ebal i Garizim. — 5. Judina brda. Maslinska gora. — 6. Sion. Moria. Kalvarije. — 7. Drugi Karmel. — 8. Planine s onu stranu Jordana. — Hermon, Basan i Gálaad. — Produženje planinâ put Arabije. — Abarim. Nebo. Sinaj. Horeb.

1. Palestinska su brda vezana sa velikom povorkom gora Taura po planinama Libana, iliti po žudioskomu *Lebanon*, što znači „bijelo" brdo, a to sbog neprestanog snijega koji mu pokriva istočne vrhe.

---

*) Lev. XXV. 23. — Osea IX. 3. — Jer. II. 7.
**) Zachar. II. 12.

Počinje izmegju Tira i Sidona; s ove strane Jordana zove se L i b a n, a s one strane A n t i l i b a n; a po srijedi ostaje velika dolina koju su nazivali C o e l e s i r i a, a sada B a l k a. Judejci zvali su obje ove povorke gorâ jednijem imenom — L i b a n. Znamenito je Libansko brdo sbog čempresâ i jela, a navlastito s kedara, (*pinus cedrus*, Lin.) koji su starovječni rasli na sjevernoj strani brda. Odovle bi upotrebljeno drvlje za Jerusalimski hram, gdje su radili 8000 ljudi, da ga presijeku i raspilaju, a 1000 konja da ga prenesu do mora. Od njega se je gradilo brodovlje Tira i Sidona. Kedara je sad već jako malo, jedini gaj, okolo 4000 stabala, nalazi se na podnožju planine kod Tripoli, a megju njima za 20, po njihovoj debljini, sude da su od starodavnijeh vremena.

2. Niz svu duljinu zemljišta Palestine usporedno se pružaju dvije grane planinâ, jedna s ove strane Jordana, a druga ovoj rijeci s istoka. Brdo, s ove strane, što ide put mora, zove se N e f t a l i (*Djebel Safed*). — Put juga uzvisuje se T a b o r posred velike galilejske ravnice. Grci su ga zvali *Itabyrion*, a sada po arapskomu naziva se *Djebel Tur*. Žudioski H a r T a b o r znači „brdo izabranja," „čistoće." Nalik je kunju okrnutu, a visina mu je 580 metara povrh mora. Podnožje mu je prekriveno hrastom i divljim pistačem, Na vrhu mu je oblasta ravnica za dva milja u naokolo. gdje se vigjaju razvaline neke tvrgje, i cijeni se, da ondje nekada bijaše kakav grad. Na glasu je Tabor u sv. pismu, jer ondje Debora i Barak sakupiše vojsku, i na njegovu podnožju udariše na Sisaru, vojvodu asirskoga kralja *). Na ovomu brdu Isukrst se preobrazio pred apostolima Petrom, Jakobom, i Ivanom **) —

*) Jud. IV. 6. etc.
**) Matt. XVII.

Iza Tabora, za dva milja sa sjevera, put istoka, ima jedna duguljasta glavica, su dva vrška na dva kraja, s toga prozvana *Kurun-Hattin* (= rogovi Hatina) *). Kršćani je nazivlju brdom blaženstava, jer tu Isukrst, kao što evangjelje svjedoči, drža svoj govor, nazvan „besjeda na brdu" **).

3. Sa južne strane Taboru je ravnica Jezreel, koja graniči sa brdom Karmelom, sada zvan *Djebel-mar-Elyas*, to jest brdo sv. Ilije. Produljiva se za 18 milja sa južne strane Tolemaida, i sa sjevera Dora, i završiva râtom u sredozemnom moru. Najveća mu je visina 2000 stopa; prekrasno i plodno brdo, prekriveno hrastom, jelama i borovima na visinama, a na podnožju i dolinama, maslinom i lovorikom. Sa svijeh strana izviru mu žive vode, megju kojima vrutak tako zvan *Ilijin*, koji se slijeva u rijeku Kison. S toga u sv. pismu nazvan je kao znamen plodnosti, ***) što mu i samo ime znači (perivoj, ili posad, t. j. lozâ, dublja). Izmegju Sidona i Karmela negda su imale biti rude gvozdja i mjeda, kako donosi sv. pismo †), što se čini da sad nema. — Na Karmelu je mnoštvo spilâ, do 1000 ih broje. Kažu i dandanas spilu Ilije proroka, sada svetište muhamedanaca. S ovoga brda Ilija zavapi oganj s neba na svoju žrtvu. Ovdje je stanovao prorok Jelisije. U srednjemu stoljeću na ovomu brdu mnogo kršćanâ provagjaše pustinjski život. Još u početku bijaše na râtu Karmela sagradjena crkvica na čast bl. Djevice, prozvane od Karmela, a god. 1180 bi uzdignut i mana-

---

*) Hatin je selo ispod ove glavice, gdje Saladin potuče Franke g. 1187, u komu boju bi zarobljen Guido iz Luzinjana, Jerusalimski kralj.

**) Matt. V. 1 etc.

***) Isai. XXXV. 2. Cant. VII. 5. —

†) Deuter. VIII. 9; XXXIII. 25.

stijer, koji razoren od turaka g. 1799, opet iznovice i ljepše bi sagragjen g. 1821. Na Karmelu sad ne stanuju nego samo Drusi, raspršani po dolinama, i nekoji beduinci. I u Judinu zemljištu nalazi se brdo istog imena, o komu ćemo govoriti.

4. Sa južne strane Taboru, pošto se prijegje ravnica Jezreel ili Ezdrelon, pružaju se planine posred Palestine. Prvi dio sa sjeverne strane zove se Efrajimsko brdo; a drugi dio, sa juga, brdo Judino, koji svršuje na zapadu ravnicom što se proteže do mora. — Efrajimsko brdo počinje vrhom nazvanim Gelboje (*Djebel Djilbo*), koje je sa sjevero-istoka, gdje u boju poginu Saul su tri sina. *) — Spajajući se sa strane sjevero-zapadne s Karmelom, produljiva se k jugu, i čini dvije visine. Prva je Ebal sa sjevera, golušava i strmenita; a druga sa juga, Garizim (*El Kulah*), najviše brdo u Samariji, dopirući do 800 metara, vas prekriven vrtlima i svakim zeljem. Ove dvije visočine razdijeljiva uska dolina za 200—250 metara široka, a za pet kilometrâ dugačka, posred koje se nahodio grad Sikem (sada *Naplusa*, *Neapolis*), 583 metra povrh mora. — Na Ebalu bijaše zapovjedio Mojsije judejcima da načine oltar za žrtve Bogu, po što prijegju preko Jordana, i uljezu u obećanu zemlju. Na Garizimu Samarjani podigoše jedan hram, što uzrokova razdor megju njima i judejcima **). U doba progonstva Antioka Epifana, ovaj hram bi posvećen *Jovu Eleniju;* ali Ivan Irkan I. makabej (136—107 prije Isuk.) razori ga, poslije dvjesta godina nego je bio sagragjen ***).

---

*) I. Reg. XXVIII. 4. — XXXI. 8; — II. Reg. I. 6.
**) Jo. IV. 20.
***) Deut. XXVII.

5. Iza Garizima protežu se Efrajimske planine do Jerusalima, otkle počinje drugi dio nazvan Judina brda, ili brdo Amorejaca, i pruža se niz južnu duljinu Palestine sadružujuć se brdima arapskijem. Tu su glasoviti brježuljci Jerusalima: Maslinska gora, Sijon, i Morija. — Maslinska gora, sa istoka Jerusalimu, visoka za 845 metara, a proteže se niz duljinu grackih mirâ. Ima tri vrha, srednji je najviši, i tu je skup kuća, gdje sv. Jelena sagradi hram na slavu Usašašća Gospodinova. Zvan je — Maslinska gora, s množine maslina koje su rasle u ono doba na njemu, dočim ih sada jako malo ima, jer je sve posagjeno lozom, limunima, mjendelima, i smokvom. I dandanas ima ih osam, koje se drže, s njihove debljine, da su od doba Isukrstova. Ispod južne visine vigjaju se neke grobne sobe, za koje predavanje kaže, da su grobovi proroka. Ovo je brdo spomenuto u staromu zavjetu, jer se na njemu spase David, sakrivši se ovdje, kad ga gonjaše sin Absalon. Blizu je njega dolina Getsimanija ili maslinski vrt, i Betanija, o kojim je često spomen u novom zavjetu.

6. Sijon je sa strane južno-zapadne Jerusalima. Ovdje prije stanovahu Jevuzeji, a David osvoji ovo mjesto, i učini ga stolnim gradom, i tu postavi kovčeg zavjeta, gdje osta za 44 godina. Za to se ovo brdo zvaše: grad Božiji, *gradić kraljev*, *kuća Davidova*, *prijesto Davidov*, *polaća* ili *kuća kraljeva*. — Morija, brdo na kom Solomun podignu veličanstveni hram, u koji prenese i postavi kovčeg zavjeta. — Kalvarije, žudioski *Golgota*, to jest kosturnica, ili mjesto lubanjâ, bijaše sa sjevero-zapada Jerusalima. Ova glavica posta biti najznamenitija megju drugim, jer na njoj Isukrst bi na križ propet.

7. Sa južne strane Jerusalima brda su neplodna; jedino u bližinama Betlehema neke su glavice posagjene

lozom i maslinom. U ovoj okolici bilo je neko brdo po imenu Karmel*), osim onoga što se nalazi kod Ezdrelonske ravnice, od Hebrona za 16 kilom. dalje, megju Pharan i Maronis. Na njemu Saul podignu slavoluk u znak pobjede nad Amalicima; i ovdje je stanovao bogataš Nabal, u koga David zaiska hrane za svoju vojsku, što mu Nabal ne htje dati, a njegova žena Abigeja dobrovoljno mu udijeli; s česa po smrti Nabalovoj, uzme je za suprugu. Sada se zove *Kurmul*, mjesto sasvim pusto, gdje se vide razvaline staroga grada.

8. Druga grana planinâ, koja se pruža sa istočne strane Jordana, do južne strane mrtvog mora, sastavlja različite visine. Prva se nazivlje Hermon, prozvan *Sirion*, *Senir*, a kadgod i *Sion*, a sada zvan *Djebel-esh-Scheik* (brdo staroga, ili poglavito brdo). Najvisočije brdo u Palestini, dopirući do 3330 metara, a prekriven vječitim snijegom. Na njemu rastu jele i borovi. — Za tim nastaju visovi Galaad i Basan. Galaad se proteže od Hermona do Petrejske Arabije. Sjeverna se strana zove Basan, na glasu sbog hrastâ i paše. Produljivajući se planina put juga, vrh se nazivlje Abarim, koji se proteže do Moabske zemlje, a najvisočija visina za njim, koja se sada nazivlje *Djebel Attorus*, vjerojatno je brdo Navav (*Nebo*) ili Fazga, na istočnoj strani Jordana, od kuda se vidi sva Hananejska, gdje se Mojsije pope, da bi barem prije smrti očima vidio zemlju od Gospodina obećanu svome puku. **) Izvan Palestine u Petrejskoj Arabiji, visi se brdo Sinaj, znamenito s toga, što na njemu Mojsije primi ploče zakona; ***) i brdo Horeb na kome javi mu se Gospodin. †)

*) Jozua XV. 55. — I. Reg. XV. 12.
**) Deut. XXXIV. 1.
***) Exod. XXXIV. 1. etc.
†) Exod. III. I.

§. IV. Ravnine i doline.

1. Primorska ravnica, Sharon i Shefala. — 2. Ezdrelonska. — 3. Jordanska i Jerihonska ravnica. — 4. Doline; Libanska, Eshol, Ahor, Gabaona i Elonska, Gerare, Sidimska, Slana, Terebinta. 5. Dolinice ispod Jerusalima.

1. Malo ne cijelo primorje, od Karmela do južnijeh strana zemljišta, prostrana je ravnica, a zove se primorska ravnica, jer je niz kraj sredozemnog mora. Prvi dio, od Karmela do Jafe, nazivao se Sharon *) (dolina uglagjena), gdje su široka i plodna polja, i mjesta podobna za pašu. Produženje ove ravnice put južne strane, izmegju Jafe i Gaze, nije imalo posobno me; sada se zove Shefala (*nižina*).

2. Ezdrelonska ravnica, u bibliji nazvana dolina Mageda, Jezrael i Ezdrelon (sada *Merdj Ibu Amer*) 150 metara povrh mora, pruža se sa južne strane Tabora, od sredozemnog mora i Tolemaida, do Jordanske rijeke, razdvajajući Palestinsko zemljište. Duljina joj je 32 milja, a po srijedi joj je najveća širina za 12 milja. Nije uprav svukud ravna, jer je gdjegod visočija, a gdjegod niža. Sada je malo uragjena, premda je krasna i plodna zemlja. — Ovdje Gedeon sa 300 ljudi pobjedi Madijane, Amalike, i istočnjake **). Ovdje Judita posiječe glavu Olofernu ***). Ovo polje je često spomenuto u sv. pismu sbog ratova megju židovima i drugim narodima.

3. Jordanska ravnica treća je izmegju velikih palestinskih ravnina, a zauzimlje objedvije obale Jordanske rijeke, koje se pružaju od jezera Geneiareskoga do Mrtvog mora. — Ravnica koja se drži

*) Isto ime nose drugev ijemanje ravnice, jedna izmegju Tabora i jezera Genesareskoga a druga u Judinomu zemljištu, s onu stranu Jordana.
**) Jud. VI. 33.
***) Judit. VII. 3.

Jordanske rijeke, a nalazi se kod grada Jeriha, zove se ravnica Jerihonska, u sv. pismu zvana Ha-Arabah, to jest osobito „ravnica“, a sada El-Ghor. Širina joj je od 16 do 20 kilom. U starinsko doba bila je najplodnija zemlja u židovskoj, gdje su rasle pome, i dubići iz kojijeh se vadio balsam, s česa bi zvana *božija zemlja*; dočim je sada slabo uragjena, i služi beduincima za pašu.

4. Doljača koja je izmegju Libana i Antilibana, zvala se u staro doba Coelesiria, a u sv. pismu Libanska dolina, a sada *El Buka* (dolina). — Jer je strašno brjegovito Palestinsko zemljište, s toga ima mnoštvo drugih dolinâ, megju kojima poglavite su ovo: Eshol, kod Ebrona, otkle izrailjske uhode odsjekoše lozu s grozdom jednijem, i ponesoše ga k Mojsiju i Aronu u pustinju Faransku. *) — Dolina Ahor, gdje Ahan bi kamenovan. **) — Dolina Gabaona i Elonska (Ajalon) u zemljištu Danovu, znamenita u sv. pismu što u toj dolini Jozue zamoli Boga da ustavi sunce i mjesec. ***) — Gerara, gdje je živio Abram kao došljak, po što se iselio iz doline Mamrijske, poslije propasti Sidimske. †) — Dolina Sidimska, kod mrtvog mora, gdje kralj David, vojvoda Abisaj i Amasija kralj Jude, predobiju i unište Idumejce. — Dolina Terebintâ (smrdljikâ), u Judinu zemljištu, gdje David smaknu gorostasnog Golijata. ††)

5. Kod Jerusalima nalaze se doline: Rephaim; — dolina Josafatova, zvana dolina *Lara*, *Kraljevska* i *Melhisedekova*; — za tijem dolina Enon, zvana dolina

---

*) Num. XIII. 24.
**) Jos. VII. 24.
***) Jos. X. 12.
†) Gen. XX. 1.
††) I. Reg. XVII. 2.

sinom Enomovijeh (*Gueben-Hinnom*), gdje su Amonci prinosili varvarske žrtve Molohu,*) a u Tofetu su sažižali djecu na poklon rečenomu kipu. Ova se dolina protezala do pod mire Jerusalima, sa zapadne strane, i razdijeljivala je koljeno Judino od Benijaminova. Žudiji docnije njezinim imenom nazovu pakao, izmijenivši ga u *Gehenna*, kako se štije u novomu zavjetu.

§. V. **Pustoši i dubrave.**

1. Što se razumije pod imenom pustoši. — 2. Poglavite pustoši Palestinske: Bethsaida; Judina; Jerihonska; Engadska: Zifska; Karmelska; Bethavena. — 3. Poglavite dubrave: Libanska; Antilibanska; dubrava na brdu Basanu; kod Karjat-Jarima; Jefremska dubrava; Hareth i Zif; Joardes; na Karmelu i Taboru; gajevi niz obalu jezera Meroma; rijeke Jordana.

1. Pod imenom pustoši ne treba ovdje razumjeti kakvu neplodnu i ne naseljenu prostoriju, kao što bi se reklo za afrikanske pustinje; nego za pustoš palestinsku razumije se mjesto, više manje prostrano, ne uragjeno, zgodno ipak za pašu životinje, na suprot uragjenog zemljišta gdje se sije, gaje loze, masline, itd.

2. Poglavite palestinske pustoši ovo su. — Sa sjevera ostaje pustoš nazvana Bethsaida, gdje Isukrst otigje po smrti sv. Ivana krstitelja. — Izmegju ih nekoliko sa južne strane, poglavita je ona, tako zvana Judina, jer bi u Judinomu zemljištu, i pružala se od grada Tekoa, kroz Pustu Arabiju, do Persijanskog zalijeva, i krajem Eufrata produljivala se s ove strane grada Bir. U njoj se nalazilo šest gradova. — Sa strane sjeverno-istočne Jerusalima, pustoš je Jerihonska, a sa južno-istočne Engadska, na zapadnoj obali mrtvog mora. — Zifska je pustoš kod grada istog imena, gdje se bijaše sakrio David, kad ga je progonio Saul, i digao mu koplje i

*) IV. Reg. XVI. 13; XXI. 20; XXIII. 10; — Jer. VII. 31.

čašu. *) — Kod Karmela ima pustoš istog imena. — Pustoš Bethavena je brijegovita i puna spila, kao i Engadska i Zifska.

3. U staro doba Palestina je imala mnogo dubravâ, gdje se sjeklo silnovito drvlje. Dandanas toliko ga je nestalo, da su usilovani siromašniji stanovnici sakupljati balegu, i njom osušenom ražižati oganj. Toj nestašici dva su uzroka; jer isti žudiji su posjekli nekoliko dubravâ; a njihovi neprijatelji opet donkončali su ono što su oni bili započeli. — Znamenite dubrave starog doba, o kojima je spomen u sv. pismu, ovo su: Dubrava Kedarâ na Libanskom brdu. — Gaj borja i jela na Antilibanu. — Hrastova na Basanu. — Dubrava na granicama Judina i Benijaminova zemljišta, kod grada Baala, koji je s toga nosio ime Kiriat-jarim, to jest *„grad dubravâ."* — Efrajimska dubrava, koju Efrajimci započeše sjeći, a bila je još za doba Davidovo. — Dubrava Haret, na pustoši Zif, u Judinu zemljištu. Dubrava Joardes, s onu stranu Jordana, koju posiječe rimska vojska. — Bilo je dubravâ na visinama Karmela i Tabora. — Gajevâ napokon je bilo niz duljinu obale jezera Meroma, i rijeke Jordana, a zvali su ih *„ponositost Jordana."* **)

§. VI. **Rijeka Jordan.**

1. Otkud izvire Jordan. — 2. Svojim vodama napunja jezero Meroma. — 3. Uvire u Tiberijatsko jezero, a od tole izlijeva se u mrtvo more. S česa je znamenit.

1. Najpoglavitija rijeka u Palestini, o kojoj ima toliko spomena u sv. pismu, Jordanska je rijeka. Ime joj je po žudioskomu Jarden, a znači „rijeka",

*) I Reg. 25; 26.
**) Jer. XII. 5; XLIX. 19: L. 44. — Zach. XI. 3.

a po arapskomu sada se zove *Scheriat-el-Khebir* „kupa-lište“. — Ishodi na podnožju Antilibana, iz tri vrjela; prvi je Panias, kod grada istog imena, što bi prozvan Cæsarea Philippi; drugi je kod Tell-el-Kadi, gdje bijaše stari grad Dan, tri kilom. sa zapada Panias, koja voda i dandanas nosi staro ime grada, nazivajući se Nar-Ledan, ili *rijeka Ledana*; treći kod Asbeje, a istječe 10 ili 13 kilom. sa sjeverne strane sela Asbeja. Panias ipak drži se za prvi i osobiti izvor Jordana.

2. Sve ove vode nakon dva milja tečaja, miješaju se zajedno u malomu jezeru Meromu (*Semachonitis palus, sada Ard-El-Huleh*). Zatim slijedi Jordan svoj tečaj kroz Galilejsku dolinu, put južne strane. Za pet milja od jezera Meroma, nalazi se jedan most na četiri obluka, zvan *most Jakobljevijeh sinovâ (Djisr Beni Jakub)*, jer po pučkom kazivanju, ovdje Jakob prijegje rijeku, vraćajući se iz Mezopotamije. Širina je rijeke na ovomu mjestu za 35 stopâ.

3. Slazeći niztrmo 300 stopâ, u tečaju 22 kilom., Jordan uvire u Tiberijatsko jezero (*jezero Genesaretsko ili Galilejsko more*). Za tim slijedi svoj tečaj slazeći opet 1000 stopâ niztrmo, i izlijeva se u mrtvo more. Kad izlazi iz Tiberijatskog jezera, širina mu je okolo 40 stopâ, a prije nego se izlije u mrtvo more, dopire mu širina do 100 stopâ, a dubljina mu je od 10 do 12. Od kad izide iz rečenoga jezera, do mrtvog mora, toliko se gubi u zavojicama, da mješte 96 kilom. prohodi za najmanje 320 kil. Od polovine travnja, do žetve, strašno uzbuja i naglo teče. — Ova je rijeka na glasu, jer čudesno preko nje prijegjoše Izrailjci u vrijeme žetve; a poslije Ilija i Jelisije. U njoj Isukrst bi kršten od Ivana. *)

---

*) Matt. III. 15. — Marc. I. 9. — Luc. III. 21.

§. VII. **Ostale manje rijeke, potoci i vrutci.**

1. Rijeke koje se slijevaju u sredozemno more: Belus, Kison, Kana, Eshol, Besor, i misirski potok Wadi-El-Arisch. — 2. Rijeke i potoci koji se slijevaju u Jordan: Jarmuk, Jabok, Karit. — 3. Izlijevaju se u mrtvo more: Arnon, Safia, Zered, Kedron. — 4. Tople vode u Palestini. — 5. Vrutci i studenci.

1. Niz svu duljinu palestinskog zapadnog primorja proteže se sredozemno more, s česa je prozvano zapadno more; a veliko more, da bi ga razlikovati od galilejskoga i mrtvog mora. U nj se izlijevaju slijedeće rijeke koje teku po Palestini. — Belus (*Nahr Halou*) koji prohodi kroz ravnicu Aka (*s. Giovanni d' Acri*), i utiče u zalijev kod grada. Na glasu je u staroj povjesti, jer na obalam ove rijeke Finikijani započeše činiti caklo. Duljina je rijeke za 200 koraka. — Kison, Cison ili Cisson (*Nahr el Mokata*, i *Nahr Haifa*) istječe na ravnici Ezdrelonskoj, ne daleko od Tabora. Po što prijegje ravnicu sa strane sjeverne Karmela, izlijeva se u sredozemno more, u zalijev Aka. Ovo je jedina voda što ljeti ne presuši. — Kana izvire megju Ćesarejom i Jafom. Odvajala je zemlju Efrajimovu od Manasijeve. — Eshol izvire s brdâ Judinijeh, a izlijeva se u more kod Askalona. — Besor se slijeva kod Gaze. Kod njega David spremi vojnicu proti Amaliku *). — Misirski potok (*Wadi el Arisch*) na južnoj granici Palestine, slijeva se u more kod El-Arisch, negda Rhinokolura.

2. Rijeke i potoci što se slijevaju u Jordan, ovo su: Jarmuk ili Hieromax (sada *Scheriat el Mandhour* ili *Monadhiré*), ishodi kod Djebel Hauran i Golan; slijeva se dvije lege poviše jezera Tiberijatskoga. — Jabok (*Zurka*) izvire s brda Galada, pak nakon legu i pô put

*) I. Reg. XXX. 9. 10. 21.

zapada slijeva se u Jordan kod Tiberijatskog jezera. — Potok Horat ili Karith, koji izvire sa Efrajimskih brdâ, slijeva se u Jordan povrh Galgale. Kod njega vrane donošahu Iliji proroku hranu. *)

3. Ovo su pak rijeke koje se slijevaju u mrtvo more. Arnon (*Mojib*) koji istječe s brda Puste Arabije kod Katrana. — Safia ili Safrija. — Zered, koji teče s onu stranu Jordana na Moavskim granicama. — Kedronski potok, koji teče kroz Josafatovu dolinu, megju Maslinskim brdom i Jerusalimom. Izvan primaljeća u svako drugo doba prisuši. Isukrst prijegje ovaj potok s učenicima malo prije svoje muke. **)

4. Nalazi se u Palestini i toplijeh voda, megju kojima jedna izvire sa južno-istočne strane mrtvog mora, o kojoj po prilici govori sv. pismo. ***) I kod Tiberijatskog jezera nahode se neke vruće vode, o kojima nema spomena u bibliji; sa strane su zapadne grada Tiberijada, a sa istočne Gadare (*Om Keis*), i tu voda izvire na deset mijesta.

5. Osim navedenih voda, malo ne svaki grad imao je vodovode, a polja svoje žive vode, studence i kamenice. Žive su vode nazivali vijerne, a kad bi ljeti presušivale, zvali su ih varave. Nalazimo u sv. pismu da Jezekija čini zavaliti vrutak tako zvan Gihon; da David požudi vodu iz vrutka kod vrata Bethlehema; da kod grada Sihara zaiska Isukrst vode u Samarjanke, koja dogje crepati na Jakobljev izvor. Bilo je i banja (lokava) za osobite službe; megju kojima jedna se zvala ovčija vrata (*probatica piscina*) jer su u njoj prali ovce za žrtve. Kod ove lokve reče Jezus

*) III. Reg. XVII. 3. 4.
**) Joan. XVIII. 1.
***) Gen. XXXVI. 24.

bolesniku „ustani uzmi odar svoj i hodi.“ *) Sada je osušena i nametnuta kamenjem i zemljom.

§. VIII. **Mrtvo more, ili asfaltično jezero.**

1. **Različita imena kojim je zvano ovo jezero. Megju kojim stepenima se nalazi, i koliko je metarâ izpod sredozemnog mora. Koja mu je dubljina, duljina i širina. — 2. Slanina i težina ovijeh voda. Što ragja naokolo jezera. Sol, sumpor, i paklina, čijem trguju oni stanovnici. Kojim vodama je gojeno ovo jezero. — 3. Kako je propala prijašnja dolina, i postalo jezero. Razvaline bivšijeh gradova.**

1. Ovo se jezero raznijem imenima nazivlje, koji svikolici opisuju mu narav. Mrtvo more se zove, jer u njegovijem vodama ne može da živi nikakva riba; toliko mu je slana i teška voda. Zove se istočno more, da bi ga razlikovali od zapadnog, to jest od sredozemnog mora. Bi zvano more pustoši, i more ravnice, sbog pustoši koja se pruža put zapada, a ravnice koja se prostire put sjevera. Sidimsko more, ili more Sodome, jer se nahodi u dolini, okolo koje je bilo pet gradova, Sodoma, Gomora, Adama, Seboim, a malo dalje Sigor. Na svrhu more slano, ili asfaltično jezero, s toga, što su mu vode prepune solju, i paklinom. Sada ga arapi nazivlju Bar el Luth, ili more Lota, na uspomenu pravednog čovjeka koji življaše u Sodomi.

Ovo se jezero nalazi megju stepenima 31, i 32 sjeverne širine, i 38, 39, istočne duljine. Nema na svijetu niže vode ispod mora do ove, jer se nahodi izpod sredozemnog mora za 445 metara. Dubljina je jezera ne jednaka, negdje dopire do 20, 30, 40 a i do 80 la-

*) Joan. V. 8.

kata, a gdjegod i više. Duljina mu je od prilike oko 45 do 50 milja, a širina okolo 10.

2. Taka je slanoća *) i težina ovijeh voda, da u njima ne može da živi nikakva vrsta ribâ; a da se u nju metne čovjek, pak baš da i ne zna plivati, ne može potonuti. Nezdrav je zrak kod ove vode i strahovit smrad, a žestoka je vrućina, što čini da oni stanovnici jako su slaba zdravlja, i kratka života. Zemlja je pak na njegovijem obalama sva izgorjena, i prekrivena pepelom i soli. Drugo ne ragja izim tako zvane Sidimske loze (*solanum melangenae*), stablo visoko kao smokva, a voće mu je kao od limuna, na oči prekrasno, a unutra postećeno i puno pepela. Cijelo jezero je okruženo dvostrukim brdima; a naokolo malo podalje, zemlje su prekrasne, gdje ragjaju pome, a u jednoj bližnjoj dolini i balsam; a zrak je čist i zdrav. — Krajem jezera se vadi velika množina soli za potrebu one pokrajine, i mnogo sumpora. A kako je jezero prepuno paklinom, tako svaku godinu podigne se iz dna povrh vode velika hrpa asfalta, što bližnji stanovnici pospješno rastuku, i prenesu na splavovima od trstikâ, pak prodadu. — Ovo je jezero gojeno navlastito vodama Jordanovijem, koje se pokvare sbog pakline, netom uljezu u jezero. Ne zna se kud otiče voda mrtvog mora; sva je prilika da se slijeva ili u crljeno more ili u sredozemno.

3. Gdje je sada mrtvo more, tu je nekada bila krasna i plodna dolina, a naokolo goreimenovani gradovi. Pet kraljeva u savezu ovdje zametnuše rat proti četiri kralja onijeh gradova. **) Ispod ove doline po

---

*) Znamenita je slanoća ove vode, jer je sol kao 26¼ na 100; dočim u Okeanu nije nego kako četiri. A to zavisi od velikog mnoštva kamenite soli, što je na južnom kraju jezera.

**) Gen. XIV. 3.

prilici je od početka bivalo podzemno jezero, povrh koga se stezala kora od zemlje, uzdržana navlastito paklinom, a svuda naokolo bilo je i dubokih bunara otkle su je vadili. Za pedepsu ovijeh stanovnikâ nebeski oganj prižeže paklinu, te se provali dolina, a nastane otkriveno jezero. *) Krajem jezera, kad vode smanju, vide se i dandanas na četiri mjesta podrtine starijeh gradova.

§. IX. Jezera: Fiala, Merom, i Genisareth.

1. Jezero Fiala u svezi sa rijekom Panias. — 2. Merom, njegova širina i duljina. — 3. Jezero Genisaretsko njegova duljina i širina. Plodnost vode i zemljišta naokolo. Gradovi koji su mu bili na obalama. S česa je znamenito.

1. Jezero Fiala (sada *Birket el Ram*) na podnožju je Antilibana, i čini se da je u svezi sa rijekom Panias, po tomu što, Filip trahonitski četverovlasnik (*tetrarcha*), želeći znati otkuda izviru jordanske vode, naredi da bude metnuto nekoliko isječene slame u jezero Fiala, što po podzemnim jazovima bi preneseno na podnožju brda, gdje se svegj držalo da izvire jordanska rijeka.

2. Merom, što znači „visina," zvan Semaconitis, a sada *Ard-el-Huleh*, jezero za četiri milja i pô dugačko, a široko za tri i pô. Voda mu je često puna kala i nezdrava, prem da ima mnoštvo ribe. Ljeti presuši, i raste mu gusta brula i grm, gdje se sakrivaju zmije i divlji vepri. Samo s istočne strane ima stanovnikâ. Sa južno-zapadne strane zemlja je prekrivena soli, s toga je arapi zovu *Melaha*. Ovdje Jozua pobjedi Jabina asorskoga kralja, i druge Hananejske kraljeve.

3. Genisaretsko jezero, Genesar, ili Genesareth, u staromu zavjetu, a u novomu Galilejsko

*) Gen. XIV. 10; XIX. 24. 25.

more, i **Tiberijatsko** jezero — jer četverovlasnik Jrod po što je raširio i popravio stari grad Genisareth, dade mu ime ćesara Tiberija. Žudioski se nazivlje *Jam-Kinereth* (more Kineretha). Duljina mu je 13 milja, a širina 6, a neki sude da je i dulji i širi. Bistre su mu vode, po dnu mu je pržina, i mnoštvo je u njemu ribe. Prekrasna mu je okolina, bolja nego igdje u Palestini, jer je ovdje tropijska toplota. Na njegovijem obalama su se bijelili krasni gradovi; Kapernaum, Horazim, Juliada, Gerar, Garada, Bethsaida, Tiberiada, Tarikea, itd., a sada su razvaline ili mali varoši. — Na ovomu jezeru ribanjem su živjeli apostoli Petar, Andrija, Ivan i Jakob; ovdje je Isukrst naredio da metnu mreže u more, te nahitaju silnu ribu; ovdje umiri oluju što se podiže kad je spavao; po ovijem vodama Isukrst je hodio, a po njegovoj zapovjedi i Petar. *) Kod ovoga jezera zarate se, u doba Vespazijana, židovi proti rimljanim.

§. X. **Razmjerje vremena.**

1. S česa je velika razlika podnebja u Palestini. — 2. Kako se dijeli zemljište sbog različnosti topline. — 3. Na koliko dijela razdijeljuju istočnjaci godište. — 4. Vjetrovi koji redovno puhaju u onim stranama. — 5. Vihar Samum, strašni porazitelj onijeh državâ.

1. Malo je mijestâ što pokazuju toliku razliku u toploti, kao što je Palestina u ograničenomu svome prostoru, gdje se u maloj dalečini, od jednoga do drugoga mjesta, nalaze tropski plodovi, pa opet plogjenje studenijeh pokrajinâ. Tomu je poglaviti uzrok velika razlika u visini i nizini njezina zemljišta, što se baš nigdje dru-

*) Luc. V. — Matt. VIII. XVI.

govdje na svijetu ne opaža, jer visočina dopire do 3330 metara povrh sredozemnog mora, kad opet najveća nizina slazi do 445 met. iznad mora; *) tako da u 7 ura laka hoda slazi se za 200 metara, a uzlazi se za četiri puta toliko. Sto samijeh metara visočine ili nizine dosta su da promjene podnebje koliko jedan stepen širine, kako n. pr. Rim i Londra; podnebje dakle jordanske ravnice i mrtvog mora, jednako je podnebju južne Arabije, i misirskoj Delti; a ono Jerusalima prilično je onomu starodavne Troje, iliti dolini Tempe i sredini Sardenje.

2. Jer je Palestinsko zemljište više brjegovito nego li ravno, porad te nejednakosti njegova zemljišta, velika je i razlikost topline i podnebja Palestine, te se može ovako razdijeliti: 1°. Studen; 2°. vrućina i mokrina; 3° vrućina i suša. — Studen je osobito na vrsima Libana, na brdu Hermonu, i na sjevernomu kraju Palestine, sa brjegovitim predjelima Napluse, Jerusalima, i Hebrona, gdje je zimi studen, tišina premaljećem, a ljeto umjereno hladnijem vjetricem. — Vrućina s mokrinom je po sredozemnoj obali, i po ravnicama kod Aka, Jafe, Gaze i po unutrnjim ravnicama, n. pr. Ezdrelona, po dolini Jordana, i na jednomu dijelu Peree. — Vrućina sa sušom se proteže na južno-istočnijem stranama Sirije, zbog

*) Za razjasnjenje onoga što rekosmo, donosimo visinu i nizinu poglavitijeh mjestâ. — Visočine povrh sredozemnog mora: 1. Brdo Hermon 3330 met.; 2°. br. sv. Kate na Sinaju 2687 m.; 3° Gebel Musa (na Sinaju) 1430 m.; 4°. Gebel El Ta (na Sinaju) 1430 m.; 5°. Gebel El Rama 1000 m.; 6°. Kaneitra 950 m.; 7°. Hebron 900 m.; 8°. Maslinsko brdo 845 m.; 9°.Singil 840 m.; 10°. Safet 830 m.; 11°. Br. Garizim 800 m.; 12°. Sema 740 m.; 13°. Demasak 724 m.; 14°. Kedron (potok) 712 m.; 15°. Naplusa 583 m.; 16°. br. Tabor 580 m.; 17°. Prolaz Zephata 479.; 18°. pustinja El Ti 466 m.; 19°. Nazareth 273 m.; 20°. Zerin 170 m.; 21°. ravnica Ezdrelon 153 m.; — Ostaju iznad mora: 1°. Jezero Tiberijatsko 28 m.; 2°. Arabá ili Kades 30 m.; 3°. mrtvo more 445 m. —

bližine suhijeh pustoši i isspržene pržine. — Sunce u ljetskom suncovratu ishodi na 5 urâ, a zahodi na 7 popodne. Zimi ishodi na 7, a zahodi malo prije pet. Duljina dakle dana mijenja se izmegju 9 ura i 48′, i 14 ura i 21′. Dva su zemana preko godine t. j. vrućine i zime. Ljetnja vrućina je umaljena noćnom rosom, koja je toliko obilna, da služi mjesto dažda.

3. Istočnjaci dijele godište na šest doba: prvo je doba ljetnje žetve, a počinje o polovini travnja, i dospjeva o polovini lipnja; preko koga doba obično je vedrina, isprva se počne ugrijevat zrak, pak svrući, izvan primorja gdje je zrak razblažen. — Drugo je doba vrijeme voća, od polovine lipnja do polovine kolovoza, a vrućina danom i noću dopre do tole, da su stanovnici usilovani spavati na otvorenu. U kolovozu počne trganje. — Treće doba godine je najveća vrućina, od polovice kolovoza, do pô listopada. Od polovice lipnja do svrhe rujna rijetko pada dažd, ili se čuje grom. Oko svrhe rujna trganje je na brdima. Obilna je rosa; vrela i potoci presuše, a zemlja sbog velike vrućine raspukne se. — Četvrto doba je sjetve, od polovine listopada do polovine prosinca. Vrljavo je vrijeme; često priklopi magla i pada vlaga. Obično oko svrhe listopada počnu jesenski daždi, veoma potrebni usjevima. Slijedi toplota, za tijem malo po malo počne sniježit na vrhovima brdâ. Oko listopada opane lisće s dublja. — Peto doba je zima, počinje od prosinca do pola veljače. Po ravnicama pada snijeg, ali ne može za dan da se uzdrži. Led je malotrajan, rastapa se netom grane sunce. Putovi su tada puzljivi. Česti su trjesovi, gromovi i grad. Kad i kad strašnu štetu donose poledice, poplavice vodâ, i prelijevanje rijekâ. Okolo svrhe siječnja dublje se počne zaodijevati lišćem, a polja cvijećem. — Napokon šesto doba počinje od polovice veljače do polovice travnja. Isprva je studeno,

ali malo po malo ugrijeva, slijede daždi, trjesovi oluje, grad i led do polovine travnja. Početkom ovoga mjeseca padaju najzadnji daždi, koje židovi nazivlju večernje dažde, jer one jesenske zovu jutrnje dažde, što ih toliko žude, jer od njih zavisi plodnost njihovijeh zemalja. *)

4. Vjetrovi redovno puhaju. Okolo ravnonoćja vjetar svejero-zapadni počne puhati i slijedi do studenoga, mijenjajući se navlastito s vjetrom istočnijem. Od studenoga do veljače zavladaju vjetrovi sjevero-zapadni, i južno-zapadni, što arapi nazivlju očeve daždâ. Ožujka postanu pogibeljni vjetrovi južni, koji obično puhaju za tri dni izasebice. Njima nastaju istočni vjetrovi koji slijede do lipnja. Dočim zapadni vjetar dovodi dažd, istočni, budući dolazi iz pustinje, strašno je vruć, te sprži dublje i presuši vrela. **) Silno puha, i često se prometne u oluju, s česa u sv. pismu češće se nahodi riječ istok (*Kadim*) mješte oluje. ***) Za istočnijem dogje sjeverni vjetar, koji je ugodan brodarenju po svoj obali.

5. Najgrgje zlo komu je izložena Palestina, jest strahoviti vihar, što arapi zovu Samum, to jest *kužni*, a turci *Samiel*, a židovi *gorući vjetar*, *nesrećni vjetar*, i *kužljivi vjetar*. On puha u Persiji, u Babiloniji, u Arabiji, i po pustinjama Misirskijem, preko lipnja, srpnja i kolovoza, a u Nubiji i ožujka, travnja, rujna, listopada i

---

*) Lev. XXVI. 4; Deut. XI. 14. 17. — Isaia XXX. 23. — Jer. III. 3. 5. — Osea VI, 3. — Joel II. 23. — Zach. X. 1. — Job. XXIX. 23. etc.

**) Ezech. XVII. 10; — XIX. 2. — Osea XIII. 15. — Isaia XXVII. 8. — Jer. XVIII. 17.

***) Psalm. XLVII. 8.

studenoga. *) Ne traje više od sedam osam časâ, a puha povrh zemlje za dvije stope, i zada smrt svakome čeljadetu i živini koja se nagje na otvorenu. Ončas pocrni telesina, a meso netom se tegne otpada od kosti. Po naravnom nagonu živine preslute taj vjetar, te se skuče na zemlju, strašno tresući se, dokle progje; i tako sačuvaju sebi život. Po tomu i čeljad, da bi se spasila, ugledaju se na živine, prostru se licem na zemlju, zatisnu usta da ne bi okusili kužnoga vjetra, i obrate pleča k strani od kuda počne puhati. God 1675 u samomu gradu Basoru, poginu ih s toga vjetra za 4000 duša. **)

§. XI. Prirodnine Palestinskog zemljišta.

1. Kako opisuje sv. pismo plodnost Palestinskog zemljišta. Imena mjestâ što svjedoče njezinu plodnost. — 2. Što je ragjala Palestina. — 3. Štetu koju donose prugovi.

1. Lijepo opisuje ovu pokrajinu Mojisije u poglavitijem svojijem predjelima: „dobra zemlja, koja ima dosta potokâ, izvora, i jezerâ, što izviru po dolinama i po brdima; zemlja izobilna pšenicom i ječmom, i vinovom lozom, i smokvama, i šipcima, zemlja izobilna maslinom i medom; gdje se ne jede sirotinjski hljeba, gdje ništa ne nedostaje; zemlja gdje je kamenje gvožgje i gdje se iz brda njezinijeh siječe mjed; zemlja u kojoj su brda i doline, i natapa je dažd nebeski.“ ***) — Njezinu plodnost svjedoče ista imena onijeh mjestâ; kako n. pr. Kapernaum znači: polje utjehe; Bethsaida: kuća obilnosti; Bethlehem: kuća kruha; Naim,-ili Nahim: lijepa; Magedam: divna; Besek: svijetla; Sorek: obavita

*) Job. XXVII. 21; Jer. IV. 11; XVIII. 17. — Ezech. XVII. 10. — Osea XIII. 15. etc.

**) Thévenot, Voyage t. II. lib. XI. c. XII.; lib. III. c. X.

***) Deut. VIII. 7. 9; XI. 11.

mladika loze; Eshol: grozd (grožgja); Jerusalim: imovina ili miroljub; itd.

2. Palestina je ragjala sve što je bilo potrebno ne samo za ljucki život, nego i one stvari koje su služile za sjajnije življenje svojijem stanovnicima, s česa nijesu potrjebovali da im dogju u pomoć drugi narodi i zemljišti. — Palestina je mnogo ragjala ječmom, pšenicom, prosom, svakim sočivom, bobom, lećom, lanom, bumbakom, itd. U njoj su rasle svakojake vojke, loza, pome, mjendeli, limuni, naranče, sikomori, šipci, jabuke, pistači, terebinti (vrsta pistaća), orasi, rogači; pak hrasti, jele, vrba, crnika, borovi, kedri (*pinus cedrus* Lin.); a bagren (*mimosa nilotica* Lin.) od šta su vadili drvo Setim, rastio je u zemljištu Moavskomu. Dubići koji su davali balsam, što je rimljanima donosio veliki godišnji dohodak, *) rasli su u judinomu zemljištu. Suviše nahodilo se u Palestini, tamjana, mire, gume adraganta, smole crnomrta (*Lentischius*) itd. Najplodnija država bila je Galilea, pak okolina Jerusalimska, a za tijem zemljišta s onu stranu Jordana. Bilo je mnoštvo i ribe; a skoljci (*Murex trunculus*, i *Helix ianthina*, Lin.), iz kojih se vadila boja modra tmasta, približajuća se ljubičasnom, i grimizna, iliti crljena tmasta, ribali su se na obalam Tira i Karmela. — Bilo je i svakojakog letušta; a po svoj Palestini množina pčela. — Živoga je imala mnoštvo; slonâ, kamilâ, konjâ, volovâ, mazakâ, magaracâ, kozâ, ovacâ, itd. — I u rudarstvu bila je na glasu. Kamena stupnjaka (*Basalte*) bila je puna strana sjeveroistočna brda Basana, a navlastito na Hauranu. Soli, sumpora, asfalta i pakline, bilo je kod mrtvog mora. A kamene soli (*salgemma*) nalazilo se na brdima s onu

---

*) Plin. hist. nat. lib. XII. c. 25.

stranu mora. Gvožgja i mjeda imalo je biti u zemljištu Aserovu, izmegju Sidona i Karmela. *)

3. Veliku štetu su donosili prirodnini Palestinskoj prugovi, dugi za 4 palca, a debeli za prst, **) što istočnjaci nazivlju *božijom vojskom*, jer dojsta je pravi božiji bič ne samo onijeh državâ, nego i za Persiju, Siriju, Misir, i mnoge druge pokrajine Azije i Afrike. Proroci su slikovali prolaz prugova neprijateljskoj provali. ***) Ne da se vjerovati koju štetu donose gdje padu. Zemlja je njima prekrivena za nekoliko milja; čuje iz daleka buka što čine kad jedu zelje i lišće dublja, kao da je vojnička četa koja skrovice pustoši. Kud god prohode opustoše vinograde, niti ostave zelena lista; a kad zametnu let, pomrča nebo. Kad ih istočni vjetar zaćera put sredozemnog mora, tad se većim dijelom potope. No i tad ne prestaju biti pogibeljni, jer gdje more narene strvine, tu se za nekoliko dana podigne strašni smrad. Kašto se dogagjalo da kod afrikanske obale za 50 milja engleshijeh bilo je more njima prekriveno, i činile su gredu debelu za 4 stope, a smrad vjetrom južno-istočnim prostirao se za 150 milja. — Ovi prugovi posoljeni i poprženi slični su racima slatke vode. Judejcima je bilo dopušteno jesti ih †) — Jedini naravni i strahotni njihov neprijatelj, tica je tako zvana Samarmar (*turdus Seleucis*), što pripada vrsti drozdeljâ; koju toliko poštuju istočnjaci, da ne dopustaju loviti ih u nijedno vrijeme.

4. Kako bi rečeno, svačijem je plodila Palestina, o čemu ima toliko spomeni u starom zavjetu. Istina, sada Palestina već ne pokazuje prijašnju ljepotu, niti

---

*) Deut. VIII. 9; XXXIII. 25.
**) Apoc. IX. 7; — Joel. I. 4.
***) Joel. II. 3—10.
†) Lev. XI. 22.

otkriva znakove davne svoje plodnosti; ali tomu nije kriva zemlja, već nezgode što napadoše na onu pokrajinu, jer bi opuštošena i poharana zasebice od Babilonjanâ, Misiracâ, Sirâ, Rimljanâ, Saracinâ, Arapâ, i drugijeh naroda, koji su prenašali stanovnike i poljodjelce. Tomu je kriva dandanas ljenost muhamedanacâ, koji bivši početkom VI stoljeća osvojili ovu zemlju, živu u nemarnosti i nehajstvu, sasvim da zemlja i sada preobilno ponugja svake vrste ploda, samo do težak uloži malo svoga truda. Sa svijem time jošte se vigjaju neki vinogradi, ako turci vina i ne piju; niti se može rijeti da je malo živoga za prjenosa, i da nema ovaca, letuštega i voća i drugih plodova na mjestima, gdje je znamenitiji broj stanovnikâ.

Drugi dio.

Topografički opis Palestine.

---

§. I. Prvi stanovnici Palestine.

1. Najdavniji stanovnici Palestine. — 2. Potomstvo Hanana koje se naseli u Palestini: Heteji, Gergeseji, Amoreji, Hananeji, Ferezeji, Jeveji, Jevuseji, Filisteji. — 3. Narodi s onu stranu Jordana: Kineji, Kinezeji, Kedmoneji, Refaimci, Moavci, Amonci, Keniti.

1. Najdavniji stanovnici Palestine vjerojatno su pripadali plemenu onih „gorostasa“, o kojim jako malo spomeni ostadoše u historičnim vremenima. Najveći dio njih stanovali su s onu stranu Jordana, gdje znamo da su pribivali Refaimci u Ashteroth-Karnavimu, Zuzimci ili Zamzummim u Ham, i Emimi u Shaveh-Kirijathaimu. Og kralj Basana, bi najposljedni ostatak onog plemena u ovomu mjestu. Nahodili su se jošte k zapadu jordana t. j. Anakimi naokolo Hebrona, Refaimci koji prozvaše svojim imenom dolinu sa južno-zapadne strane Jerusalima, i možda Avimci u Filistiji. O poreklu i povijesti ovijeh plemena, ne može se nego nagagjati.

2. Kad izrailjci osvojiše Palestinu, u njoj su stanovali potomci Hanana, Hamova sina, po čemu i zemljište bi prozvano Hananejsko *) Kam ili Ham (vruć)

---

*) Gen. X. 1. 8; XII. 5. 6; XIII. 7. 12.

imao je četiri sina, Husa, Mizraima, Phutha, i Hanana, po kojim postadoše veliki narodi, i rasprostranu se po svoj Africi, u jednomu dijelu Azije i Arabije, i u zemljištima izmegju Tigra i Eufrata, gdje se nastani Nembrod Husov sin. Cijeni se, da se Ham naselio u Misir. — Hanan imao je jedanaest sinovâ. Njegov prvorogjeni, Sidon, utemelji, po svoj prilici, najdavniji i najglasovitiji grad Finikije, koje i sada uzdrži njegovo ime (Saiḍ); a nasljednici mu prozvaše se Sidoni, i gospodovaše na zemljištu gdje su bili gradovi Sir i Akron (Ptolemaid). Neki se od sinovâ Hamovijeh nastániše u Siriji; a sedam ostalijeh razdijeliše megju sobom Hananejsku zemlju. A to su bili: 1°. Heteji, koji su ishodili od Heteja, drugoga Hananova sina, i stanovali su okolo Hebrona; 2°. Gergeseji, koji su bili s onu stranu Jordana, 3°. Amoreji, od četvrtoga sina Hananova, Amóra ili Emora; isprva su stanovali na zapadnoj obali mrtvog mora, u Asasonthamaru, a to je Engadi, i okolo Hebrona, Sihema, i Eshola; a u Mojsijevo doba na brdima s onu stranu Jordana, što poslije pade u dio plemenu Rubena i Gada. 4°. Hananeji. Cijelo potomstvo Hananovo nazivalo se tijem imenom, ali su se neki osobito tijem imenom zvali, a stanovali su pokraj mora i na jordanskoj obali. 5°. Ferezeji, koji, govori se, u doba Abramovo živjeli su u zemljištu gdje su stanovali isprva Abram i Lot prije nego su se razdijelili, a i okolo Sihema u doba Abramovo. 6°. Jeveji, sa sjeverne strane Hananejske, megju Libanom i Hermonom, u Masfi. 7°. Jevuseji, od trećeg sina Hananova, stanovali su u i naokolo Jerusalima, jaki ljudi i silni na oružju.

Filisteji — po kojim bi prozvana Hananejska, Palestina — takogjer su Hamovo potomstvo, a ishode od Kasluhejâ, kojima otac bi Mizraim. Ovi izagjoše

iz zemljišta Kaftora, te oćeravši Heveje, nasele se niz primorje sredozemnog mora, od Haserima do Gaze, a to mnogo prije nego dogje Abram u Hananejsku; pleme strahotno izrailjcima, dokle ga ukroti kralj David.

3. Osim ovijeh plemena, sv. pismo napominje Kineje, Kinezeje, Kedmoneje, i Refaimce, koji narodi u doba Mojisijevo stanovahu s onu stranu Jordana. U isto doba Moavci, koji su isprva pribivali na istočnom zemljištu Jordana i mrtvog mora, bjehu oćerani od Amorejacâ na južnu stranu Arnona, a ravnica uzdrža prvašnje ime Moab. — Amonci življeli su isprva sa sjevera kod jordanske doline, izmegju Arnona i Jaboka, dali su bili oćerani od Amoritâ na kraj pustoši, sa istoka Jaboka. Keniti paka skitali su se po zemljištu, te jednoč su se nahodili u Judinoj pustoši, potom u sjevernoj strani Palestine, a opet megju Amalikitima.

§. 2. Palestina pod Izrailjcima.

1. Kako posta i umnoži se Izrailjski narod. — 2. Plemena Izrailjska izmegju kojih bi razdijeljena Palestina; Simeunovo; Judino; Benijaminovo; Danovo; Efrajimovo; Manasijino; Isaharovo; Zabulonovo; Neftalimovo; Asirovo. — 3. Plemena koja su ostala s onu stranu Jordana; Rubimovo; Gadovo; Manasijino. — 4. Gradovi odregjeni plemenu Levinu i svećenicima. Utočišta s ovu i s onu stranu jordanske rijeke.

1. Poslije potopa svijet se bješe opet veoma izopačio; a da bi se megju ljudima sačuvala prava, čista vjera u Boga, i u budućega Otkupitelja, odabra Bog pravednoga čovjeka Abrama iz Hura Kaldejskoga, te mu naredi da ostavi postojbinu svoju i da ide u zemlju koju bi mu on pokazao, obećavši mu, da će se porod njegov silno umnožiti. Po što prijegje rijeku Eufrat, naseli se u zemlji Hananskoj, koju zemlju Bog obeća njemu i njegovu potomstvu. Sin mu Isak imaše dvoje muško

djece, Ezava i Jakóba, ovaj pak imao je 12 sinovâ, koji zajedno s ocem se preseliše u Misir, u zemljište zvano Gosen ili Gesen, (sada *Saba-Byar*), u ono doba kad Josif, jedan od dvanaest Jakobljevijeh sinova, vladaše, kao namjesnik cara Faraona, nad cijelijem Misirom. Kad uljezoše u Misirsku zemlju, u sve bijaše 70 obitelji, a u četrsta godina, božijim blagoslovom, umnoži se Jakobljevo potomstvo preko dva milijuna. Cijelo to potomstvo bilo je razdijeljeno na dvanaest plemena, koliko je bilo Jakobljevijeh sinova. Po što pak potonji Faraon podigne progon proti izrailjskomu narodu, Mojsije bi odabran od Boga, da ga izbavi iz zemlje od sužanstva, te izvede božiji naród u pustinju, gdje je boravio za 40 godinâ, a Jozua, nasljednik Mojsijev, uvede ga u zemlju koju Bog bijaše obećao Izrailjskomu narodu.

2. Cijelo palestinsko zemljište razdijeli Jozua megju raznim plemenima, svakome dio što mu srećom zapade. Samo Levino koljeno nije imalo svoje zemljište, nego neke odregjene gradove, jer bijaše na Božijoj službi. Potomstvu pak Josifovu, koje se dijelilo na dva koljena Efrajimovo i Manasijino, bjehu data dva dijela. S toga pak, što dva plemena, Rubimovo i Gadovo, i polovica plemena Manasijina, dobiše požugjene dijele s onu stranu Jordana, cijela Palestina osta dakle razdijeljena u devet i pô dijela; to jest:

I. Simeunovu koljenu dopade zemljište sa južne strane, a bijaše na granicama Idumeje; najmanje megju drugim dijelima.

II. Judino zemljište bilo je sa sjevero-istoka plemenu Benijaminovu, a sa zapadne strane mrtvog mora. Zemljište Filistejaca, što je imalo pripadati uprav dijelu Judina plemena, ostajalo mu je sa zapada.

III. Pleme Benijaminovo nalazilo se sa sjevero-istočne strane Judina zemljišta; sa istoka mu je

ostajao Jordan, a sa zapada graničio je Danovim zemljištem.

IV. Dan prūžao se sa sjevera Judina zemljišta, na zapadnoj strani Benijaminova, do sredozemnog mora.

V. Efrajimovo zemljište bilo je Benijaminovu i Danovu sa sjevera, protezajući preko brda Ebal, a od Jordana do sredozemnog mora.

VI. Dio Manasijina zemljišta bio je Efrajimovu sa sjevera; pružao se niz sredozemno primorje od potoka Kane, do Kisona. Sa sjevera je graničio Aserovim zemljištem, a sa istoka Isaharovim.

VII. Isaharovo bilo je sa istoka Manasijina zemljišta, sve do rijeke Jordana.

VIII. Zabulonovo zemljište bilo je sa sjevera Isaharovu, sve do Hinerota (kod Kapernauma). Sa istoka mu je bilo zemljište Aserovo.

IX. Neftalimovo sa sjevera Zabulonu. Sa zapada mu je ostajao Aser, i zemljište Finikijanâ, sa istoka Jordan, s jezerom Samachonitis.

X. Asirovo zemljište pružalo se niz obalu sredozemnog mora, od južne strane Karmela, do kod Sidona. Ovomu zemljištu dohodila je na dio i Finikija, koju ipak nijesu mogli osvojiti.

3. Ovo su pak zemljišta koja su ostajala s onu stranu Jordana: Rubim, Gad, i druga polovina plemena Manasijina. Njihova zemljišta prije Saulova kraljevanja prostirala su se do Eufratske rijeke, ali ne mogu im se lako poznati granice. Zemljište Rubimovo i Gadovo, pružalo se sa južne i zapadne strane transjordanske države, a Manasijino bilo je na istočnim brdima jordanske doline, i jezera Tiberijatskog. — Prem da ovako bijaše razdijeljena Palestina, ipak nijesu izrailjci ončas osvojili cijelo zemljište kako je komu plemenu bilo namijenjeno; da pače nekoliko plemenâ starijeh

stanovnikâ, koja nijesu mogli podložiti, za dugo su megju njima življela. A i u doba Isukrstovo bilo ih je, kako nam dokazuje povijest Hananejske. *)

4. Pleme Levino nije imalo posebno zemljište, a bjehu mu odregjeni 48 gradova, sa svojim okolicama, megju raznijem izrailjskim zemljištima. Megju tim Levitskim gradovima, trinaest su pripadali svećenicima; a tri s ovu, tri s onu stranu Jordana, bjehu namijenjena kao utočišta **) onim, koji bi nehotice koga ubili, da nepogine od ruke osvetnikove dokle ne stane pred sbor. Ovo su ti gradovi: Kedes-Neftala, Hebron, i Sihem s ovu stranu Jordana; Bosor, Golan, i Ramot-Galada, preko Jordana.

§. III. **Pučanstvo izrailjskog naroda.**

1) Popis izrailjaca kod Sinaja i na Moavskomu polju. S česa bijaše narod umanjio. Koliko je bilo obitelji. — 2. Popis po različitijem plemenima. Kolik je imao biti broj izrailjskog naroda kad uljezoše u Hananejsku. — 3. Za što Levino pleme ne uljeze u popis. Koliko je imao obitelji. Koliko je bilo muškijeh; koliko prvenaca, megju Levitima i ostalijem plemenima. Broj Levita na službi svetilišta. — 4. Pučanstvo cijele Palestine. — 5. S česa je broj stanovnika smanjivao. — Guba.

1. Kad izagjoše izrailjci iz Misira, Mojsije učini približni broj naroda, govoreći da otidoše iz Ramese u Sohot okolo šest stotina tisuća pješaka ***) samijeh ljudi osim djece. Ovaj put ne bi tačno prebrojen puk. Prvi put potanko bi učinjen popis kod Sinaja, nakon godinu i mjesec dana po što izagjoše iz Misira. Mojsije tada bijaše naredio da budu prebrojeni svi muškarci koji mogu ići na vojsku, od 20 do 60 godine, izostavljajući

*) Matt. XV. 22—28.
**) Jos. XX. 7. 8. 9.
***) Exod. XII. 37.

pleme Levino, koje bijaše na službi svetilišta. U tomu prijepisu doprije broj muškijeh do 603,550 *). Nakon 38 godina, kad se nahogjahu na Moavskomu polju, opet bi učinjen popis naroda, sinovâ puštinje, jer osim Haleba i Jozuje, svi ostali ili se rodiše u pustinji, ili ne bijahu u prvom popisu upisani, jer nijesu bili u godištima. U ovomu drugomu popisu narod bijaše smanjio za 1,820, te u sve je dopirao do 601,730. **) Da ne bi čestijeh pobunâ megju izrailjcima, i dosljednog poraza, bio bi broj povisio za 22,200. Po učinjenomu popisu bilo je 57 izrailjskih obitelji, a da se priloži Jakob, i njegovi sinovi, doprlo bi ih do 70, uprav broj obiteljî, što dogjoše u Misir.

2. Ovo su bila dva posljednja popisa po različitijem plemenima:

Plemena	Popis na Sinaju	Popis na ravnici Moavskoj	Smanjivanje	Umnožaj	obitelji
Rubin	46,500	43,700	2,770	„	4
Simeun	59,300	22,200	37,100	„	5
Gad	45,650	40,500	5,150	„	7
Juda	74,600	76,500	„	1,900	5
Isahar	54,400	64,300	„	9,900	4
Zabulon	57,400	60,500	„	3,100	3
Manasija	32,200	52,700	„	20,500	8
Efraim	40,500	32,500	8,000	„	4
Benijamin	35,400	45,600	„	10,200	7
Dan	62,700	64,400	„	1,700	1
Asir	41,500	53,400	„	11,900	5
Neftalim	53,400	45,400	„	„	4
	603,550	601,730	61,020	59,200	57
		digni umnožaj	59,200		
		ostaje čista manjina	1,820		

*) Num. I. 46.
**) Num. XXXVI. 51.

Ako se dakle ovomu broju 601,730 muškijeh od 20 do 60 godina, pridruži broj stare čeljadi, ženâ i djece, može se računati da izrailjski narod, kad uljeze u hananejsku, dopirô je preko 2 milijuna dušâ.

3. Levino pleme, koje je ishodilo od trećega sina Jakobljeva, nije naznačeno u popisu, jer on po sebi imao je sastavljati jedan dio naroda. Na vječitu uspomenu oslobogjenja prvenaca izrailjskijeh u Misiru, Mojsije bijaše naredio da svi prvorogjeni budu posvećeni Gospodinu, a potom otkupljeni; a mješte njih bjehu postavljeni Leviti, cijelo pleme, i posvećeni Gospodinu, u pomoć svećenikâ na službu svetilišta. Tri su bile obitelji Levina plemena, od tri Levijeva sina, t. j. Girsona, Kata, i Merarija, koje se pak podrazdijeliše po svojim sinovima u osam obitelji. Muškarci ovijeh obitelji, bez razlike doba, dopirali su do 22,300, megju kojima 300 prvenaca po pravu imadoše biti posvećeni božijoj službi. Svijeh ostalijeh plemena broj prvenacâ dopirao je do 22,273, dakle 273 preko broja Levita. Učinjen za tim popis Levitâ, koji su imali biti na službi svetilišta, od god. 30 do 50, našlo ih se 8,580.

4. Osim rečena tri popisa, učinjena kad Izrailjci izagjoše iz Misira, pak pod Sinajom, a za tim kad imadoše uljesti u Hananejsku, sv. pismo navodi ih nekoliko drugijeh što bjehu učinjeni u različito doba kad je trebovalo sakupiti vojsku na boj; po čemu lasno ishodi naznačiti broj stanovnikâ Palestine.

Za doba Sudijâ, iza domaćeg nekog rata, bilo je na oružju . . . . 426,700 *)
Saul bio je sakupio . . . . 330,000 **
A David je imao vojske . . . . , . 1,300,000 ***)

*) Jud. XX. 2. 15. 17.
**) I. Reg. XI. 8.
***) II. Reg. XXIV. 9.)

Pa opet . . . . 1.570,000 *)
Kad bi razdvojena Palestina na dvije kraljevine, Abija kralj Judeje, sakupi vojske 400,000
A Roboam kralj Izrailjski . . . . . 800,000 **)
Skupa dakle 1,200,000
Neke godine potla, Asa, kralj Judin, otigje proti Etiopskim kraljima su . . . 580,000***)
A sin mu Josafat, osim posada grackih, imao je vojnikâ . . . . 1,160,000 †)

Stavljajući dakle da je broj muškaracâ, koji mogu ići na vojsku, peti dio cijelog puka jednoga zemljišta, može se uznijeti broj stanovnika Palestine, kada bi u najboljemu cvijetu, na 6,500,000 duša, dočim neki povećavaju broj do 7 milijuna. U zadnje doba broj stanovnikâ Palestine bijaše mnogo smanjio. Za vrijeme Tita, Palestina je brojila 4 milijuna duša; a sada možda nema 300,000.

5. S mnogijeh uzroka smanjivao je žudioski narod, nešto s čestijeh bojeva, koje mu je trebovalo biti proti bližnim neprijateljima, a navlastito paka radi čestijeh napadanja ogromnijeh vojska Asiraca, Babiloneza, Rimljana itd., usljed česa izginu množina židova, a mnoštvo ih paka provede svoje dane u sužanstvu. A i nekoliko nemoći haralo je onaj puk. Češće se objavljala kuga, koja bi dolazila iz Misira i bližnijeh država, te bi ga strašno morila. Izostavljajući boginje i ostale nemoći, što se i drugovdje nahode, jedino da rečemo o Gubi, koja se širila po Palestini, i mnogo štete nanosila. Prvi primjer u sv. pismu nalazimo u Mariji, Mojsijevoj sestri. Česta

*) I. Paral. XII.
**) II. Paral. XIII. 3.
***) II. Paral. XIV. 8.
†) II. Paral. XVII. 3.

i porazna nekada na istoku, nije već sasvijem nestala, još su joj tragovi na mnogo mijesta i tamo i amo. Čini se da je izašla iz Sirije, i raspružila se po Aziji, a poglavito po Indiji, gdje i dandanas jednakom jakošću hara; a iz Misira da dogje u Italiju. Bilo je različitijeh vrstâ gube, i nekim se čini da Mojsije navodi pet vrstâ, megju kojim često je spomenuta bijela guba. Po Mojsijevoj zapovjedi svi gubavci bjehu odalečeni od zdrave čeljadi, da se zlo ne raspruži, i što god se cijenilo okuženo tom nemoći, telesine, kosti, grobni kameni, haljine, i svaka potrebština, i svako čeljade da mu se samo opazila na koži krasta, bilo je smatrano kao nečisto, nezdravo. Nemoćnik je mogao hoditi po gradu, ali po odregjenim znakovima pripoznavali su ga za nemoćna, hodio je u razdrtijem haljinama, gologlav, i zastrtijeh ustâ; a i on sam bi oznanio prolazeće, vikajući na glas nečist, nečist. *) Kad bi gubavac se oslobodio od nemoći, svećenici bi prije iskušali nemoćnika, pak bi učinili neke obrede, usljed kojijeh nemoćnik bi se povratio megju zdrave. **)

§. IV. Razni dogagjaji što se izmijeniše u Palestinskom zemljištu.

1. Kako bi isprva vladana Palestina. Jozua. Sudije. Kraljevi. — 2. Kako se razdijeli kraljevina na dvoje. — 3. Što se dogodi od Palestine u doba sužanstva Izrailjaca. Razdijeljenje Palestine pod Rimljanima. Je li se uzdržala kod žudija uspomena razdijeljenja zemljišta megju plemenima. — 4. Kako bi ukinuto žudiosko vladanje i njihova narodnost.

1. Po što bi Palestina razdijeljena megju raznijem plemenima izrailjacâ, njom cijelom vladao je Jozua, pak

*) Levit. XIII. 45. 46.
**) Levit. XIV. 2. 32.

starješine puka, za tijem Sudije. Vlada izrailjacâ bila je opravljana u ime Jehove, a vladaoci nijesu bili nego namjesnici božiji; oblik dakle bijaše theokratičan. Ispŕva je trebovalo da se narod brani proti nasrtajima bližnijeh naroda — a to su bili Filisteji, Hananejci, Amalici, i Amonci. Za tim postanu kraljevi. Pod Saulom izrailjci nijesu raširili granice zemljišta; trebalo im se boriti s Filistejima, Amoncima, i Amalicima. Pod Davidom raširi se njihovo vladanje sve do Eufrata, i pribave put za trgovanje s crljenim morem. Palestinske granice bjehu dakle raširene, po što predobiju Amonce. U doba Solomuna žudioska kraljevina dopre na najvisočiju veličinu; po trgovačkim ugovorima općili su izrailjci sa svijem inostranijem narodima, na obalama Arabije, Afrike, Indije, čijem umnože svoje blagostanje. Prostirala se tada žudioska kraljevina od Finikije do crljenoga mora, a od Misirske rijeke do Eufrata. Hananejci u istijem svojijem zemljištima robovali su; a na okolo granicâ, Filisteji, Edomci, Moavci, Amonci, i Siri, i neka Arapska plemena, živjahu u mirnoj podložnosti.

2. Pri svrsi ipak Solomunova kraljevanja počne se objavljati buduća propast carstva. Po smrti mu pak razdijeli se u dvije kraljevine — Izrailjsku i Judinu. Izrailjska kraljevina zauzimala je cijelo zemljište s ovu i s onu stranu Jordana, gdje su stanovala plemena, Simeuna, Dana, Efrajima, Manasije, Isahara, Asira, Zabulona, Neftalima, Rubima i Gada; a glavni grad isprva joj je bio Sihem, po tom Samarija. — Judina kraljevina imala je samo dva plemena, Judino i Benijaminovo; s toga je kašto zvana kraljevina dvaju plemena, a kraljeve su nazivali, kraljeve Jude, i Jerusalimske po glavnom gradu. Izrailjsko kraljestvo trajalo je od god. 975 do 721 prije Isukrsta, i imalo je 19 kraljeva; a Judino od god. 975 do 588, i imalo je 20 kraljeva.

3. Za vrijeme sužanstva Babilonskoga veći dio južnog zemljišta Judina plemena osvoje Idumejci, s toga ova strana nazivala se Idumeja. U Kirovo doba žudiji povrate se u svoju otadžbinu (525 prije Isuk.) i opet bi sagragjen Jerusalim i sveti hram. Od doba sužanjstva, pak do Aleksandra velikoga, ne zna se kako bi razdijeljena Palestina. Po što propane Persijansko kraljestvo, Palestina progje pod Siriju, pak pod Misir. Žudiji iskaše tada pomoć u Seleukidâ, i postane susljedica ratova za nezavisnost. Na čelu naroda bjehu Makabejci, koji utemelje vladajuću kuću pod Ivanom Irkanom (130 god. prije Isuk.) Raspre osramotiše njegove nasljednike, dokle napokon pod vogjom Pompejom (g. 63. pr. Isuk.) rimljani osvoje cijelo zemljište, i postave Antipatra, idumejca, za punomoćnika (g. 48 pr. Isuk.); a drugorogjeni mu sin Irud bi uzdignut na kraljevsko prjestolje židovske (38 god. pr. Is.), pak cijele Palestine i Idumeje (31 g.). U doba ovoga Iruda, prozvana „velikoga“, Palestina bi razdijeljena na četiri države — Judaea, Samaria, Galilea, i Perea.

Megju judejcima ipak u početku se uzdržala uspomena prijašnjijeh zemljišta po plemenima; ali malo po malo obširniji državni predjeli čine zaboraviti prvašnje razdijeljenje. Goreimenovane četiri države sastavljale su Palestinu; Galilea, Samaria i Judea, bile su s ovu stranu Jordana, a Perea s onu stranu rijeke.

4. Po smrti pak Iruda (4 god. pr. here kršć.) Palestina je bila razdijeljena na jednu etnarhiju, i dvije tetrarhije. Etnarhija dopade Arhelau, i s njom primi Judeu, Samariju, i Idumeu. Antipater bi tetrarha (četverovlasnik) Trakonitiski, Bataneje i Itureje; a Filip Galileje. Sva ova zemljišta iznova bjehu sadružena u jednu kraljevinu pod Irudom i Agripom (41 god. po Isuk.) i sinom mu Agripom II.; ali rimska vlast bila je zapovjedajuća.

U to doba mnogo pretrpe žudijí, s grabežljivosti rimskijeh namjesnika; s česa rodi se pobuna i okrutni rat, koji svrši porazom Jerusalima pod Titom (70 god. po Is.) i ukinućem žudioske narodnosti. Palestinu podložiše tada Siriji, i bi vladana od rimskijeh predsjednikâ Sirije. Pod kršćanskim carevima bila je razdijeljena u prvu, drugu, i treću Palestinu. Pod turskom vladom rasčinjena je u nekoliko predjelâ, kojim zapovijedaju pojedini namjesnici.

Mi ćemo u toliko držati se razdijeljenja Palestine učinjena pod rimljanima, jer o njemu je riječ u novome zavjetu.

I. Judaea.

§. V. Judeja ili žudioska država.

1. Granice žudioske države. — 2. Kakvo je ovo zemljište. — 3. Kako se dijelila Judeja u doba Ivana Hirkana. —

1. Pod imenom Judeje ili žudioske zemlje često se uzimje cijelo zemljište žudijâ; ali u užem smislu razumije se samo južna strana Palestine, gdje je stanonovalo pleme Simeunovo, Judino, Danovo i Benijaminovo, od granicâ Samarije do Petrejske Arabije. Sa istoka je imala Jordan i mrtvo more; a sa zapada isprva je graničila zemljištem Filistejâ, dokle pruži se docnije do sredozemnog mora.

2. U ovoj državi razlikuju se megju sobom zemljišta po fizičnoj naravi, podnebju, i plodnosti. Na južnoj strani, izmegju Judinijeh brda i pustoši Et-Tih, ravnice su, i podižu se postupice u različite visine i nizine. Posred države zemljište je brjegovito, i mnogo u visinu,

a visočine dospijevaju nalik kunju. Izmegju brdâ i mrtvog mora protežu se pustoši; a niz primorje sredozemnog mora ravnica je veoma plodna. Prem da Judeja nije tako plodna kako druge države u Palestini, ipak ragjala je pšenicom, voćijima, i vinom; a i na visinama, prem da zapuštena, ne bi bez uspjeha uložio čovjek svoj trud. Tako je brjegovita ova država, da osim dva ždrijela, što su nazivali dolinom Jeremije, i dolinom Terebinta, nema drugog puta kud bi mogao putnik proći iz Jafe do Jerusalima.

3. Država Judeje, koja, po što je osvoji Ivan Irkan, imala je i jedan dio Idumeje, dijelila se na jedanaest toparhija, ili vladavina, to jest: Jerusalim, Gofna, Akrabata, Tamna, Lida, Amaus, Pela, Idumea, Engadi, Herodion i Jerihon. Ali o ovomu razdijeljenju, jer o njemu nema spomena u novomu zavjetu, nećemo se baviti.

§. VI. Poglaviti gradovi u zemljištu Simeunovu i Judinu.

1. Simeunovo zemljište. Poglaviti grad Beersheba. — 2. Judino zemljište. Poglaviti gradovi: Hebron, Mambre, Bethlehem, Etham, Gibea, Tekua, Libna, Lakis, Zif, Engadi, Karmel, Maon, Debir, Modin, Adulam, Tamna ili Tamnatha, Masada.

1. Pleme Simeunovo pružalo se na južnoj strani Palestine, a bijaše mjesto izloženo čestijem nasrtajima Amalika i drugijeh bližnijeh narodâ iz pustinje. Imalo je 17 gradova, ali od male važnosti; poglaviti je Beersheba na najkrajnjoj južnoj strani zemljišta, s česa postane izrječe *„od Vir-Saveje do Dana“*, da bi označili duljinu Palestinskog zemljišta. Ime mu znači, „studenac zakletve“ *), jer ovdje iskopa Abram studenac kad ono uhvati vjeru s Abimelekom. **) Ovdje Abram

*) Gen. XXI. 31.
**) Gen. XXI. 28—30.

posadi gaj i primi naredbu da smakne sina; Jakob primi blagoslov od oca; a pod Samuilom bi stan sudijâ. Blizu grada bila je pustoš, kuda je Agar sa sinom lutala, kada je Abram od sebe otjerao. *) I sad su dva studenca bistre vode, a selo nosi ime Vir-saveja.

2. Izmegju Simeunova zemljišta i mrtvog mora ostajalo je Judino zemljište, široki plodni prostor, a na njemu brdâ i doline prekrivene gajima. Na brdima je bilo nekoliko ravnicâ gdje su se bijelili gradovi; najviši je vrh kod Ebrona, gdje dopire za 900 metara iznad mora. Bilo je 123 grada.

Hebron je najpoglavitiji grad Judina zemljišta, a jedan od najstarijeh u Hananeji. Bio je sazidan 7 god. prije nego Soana ili Tanin u donjem Misiru. **) Izprva se zvao „*Kirijat-Arba*" (grad Arbe.) Nalazi se na brdu s koga se razgleda plodna dolina Eshol, nakićena maslinom i lozom. Za vrijeme Jozuje kralj Hebrona bi utamničen i smaknut. Ovaj grad pade najprije u dio Halebu; ali malo poslije prijegje u ruke Levitâ, od Katove porodice, i bi odregjen, kao i još drugijeh pet gradova, za utočistâ. ***) — David u njemu stanovaše dok ne osvoji brdo Sijonsko. A kad se judejci povratiše iz ropstva, opet se u nj nastane; ali nakon malo idumejci osvojiše ga, i bi u njihovijem rukama dokle ih ne istjera odonle Juda Makabej. Osvoje ga Rimljani, ali im ga ote Šimun sin Jorasa, jedan izmegju poglavarâ pobune; nu rimski gjeneral Cereal jurišem ga osvoji, smaknu žudiosku posadu, i ognjem popali grad. — Pod križarima Hebron imao je svoga biskupa, a stolna crkva bila je povrh groba patrijara Abrama. Sad je džamija turska.

---

*) Gen. XXI. 14.
**) Num. XIII. 23.
***) Jos. XXI. 10. 11.

Grad broji oko 400 muslejmanjskijeh kuća, a židovâ je malo. — Krasna je okolica Hebrona; resu ga mnogobrojne dolinice, gdje rastu hrasti, borovi, a tamo i amo maslina i loza. Ovdje od starina nalazi se tvornica od cakla. Hebron je najmogućiji varoš u onoj okolini. Sa sjevera ne daleko od grada nahodi se Mamvrijska ravnica, gdje Abram razape svoje šatore *), i kupi dvije pećine, u koje pokopa Saru, pak i on isti bi ukopan sa svojim potomstvom.

Betlehem (kuća kruha), grad od starinâ, isprva zvan Efrata (plodan), **) da bi ga razlikovali od Bethlehema u Zabulonovu zemljištu; od Jerusalima za dvije lege daleko. Položen je na jednoj visini, okruženoj brježuljcima i prodolinama, a zemlja mu je najplodnija u državi. Ovdje Jakob ukopa Rahelu. Rut paljetkovaše na njivi Boza; a David provede svoju mladost. Od Roboama bi utvrgjen, ali nigda ne bi od velike važnosti, dokle u njemu se ne porodi Spasitelj svijeta, što bi prorokovano od Miheje: „a ti Vitlejeme Efrato, ako i jesi najmanji megju tisućama judinijem, iz tebe će mi izaći koji će biti gospodar u Izrailju.“ ***) Sada je veliki grad gdje ima za 3,000 kršćanâ različitih obredâ, a i mnogo veće, kako drugi kažu. Muslejmanaca je jako malo. — Cijela mu okolina lijepo je uragjena smokvama, mjendelima, maslinama i lozama. Široka ulica prohodi prjeko varoša, a kuće su mu od kamena, s krovom nalik zaravnjaku. Još stari vodovod sagragjen od Solomuna, pokvaren od vremena i turske divljačine, dovodi čistu i bistru vodu iz izvora za 6 kilom. daleko, po komu je hodila voda u Jerusalimski hram. — Na istočnomu kraju Vitlejema nalazi se veliki manastijer gdje stanuju

*) Gen. XIII. 18. — XIV. 13.
**) Gen. XXXV. 19.
***) Mich. V. 2.

redovnici latinskog obreda, jermeni katolici, i grci istočnog vjeroispovijedanja, a po srijedi je crkva Porogjenja, zvana sv. Marija, sagragjena od ćesarice Jelene. Pedeset stupova crljenog mramora sa svojim nadstupinam korinskog reda, uzdrže krasni ovaj hram na tri broda, dugačak za 92 metra a širok za 38, sagragjen na krst. Sa desne i lijeve strane oltara slazi se u spilu gdje se rodio Spasitelj, dugačka za 11 metara, za tri u širini, a toliko i visoka. Sva je narešena mramorom, i razsvijetljena množinom svjetiljkâ, na troškove rečenih redovničkijeh obitelji, koji redom čine božiju službu. Povrh spile ima ovaj natpis: „*Hic de virgine Maria natus est Christus.*“ Tu je blizu hrid, nalik jaslima, gdje, kako se kaže, majka položi Jezusa po što ga rodi; kaže se takogjer mjesto gdje istočni mudraci pokloniše Jezusu darove. Ne daleko je spila koju zovu *bogomolje sv. Jerolima*, gdje se za pol vijeka bavio naš svetac u molitvi i prevagjanju sv. pisma (od god. 386 do 420), u kojoj i umrije i bi ukopano njegovo tijelo, a paka XIII. stoljeća preneseno u Rim. Sa južne strane varoša nalazi se:

Etham, gdje su tri kladenca još od Solomunova doba, četverokutna i izdubljena u hridi, a napunjena vodom iz jednoga izvora za 140 koraka dalje. Prvi je zvan *kladenac zapećaćen* (*fons signatus*, *) a arapi ga zovu *Ras-el-ain*, iliti — glava izvora. Kod kamenice je jedan vodovod, kojim je hodio jedan dio vode iz *zapećaćenog kladenca* u Jerusalim. Taj kladenac je dugačak za 480 stopa, drugi za 600, a treći za 660, a širina im je za 270. Sad su u rgjavomu stanju, ali su svegj spomenik davnosti.

---

*) Cant. IV. 12.

Gibea, kod koga David pobjedi Filišteje. *) Drugi grad istog imena nalazi se u zemljištu Benijaminovu.

Tekoa, rodno mjesto proroka Amosa; bližnja pustoš, ne daleko od mrtvog mora, nosila je ime grada.

Libna, sa sjevero-zapada, stari grad Hananejaca; bi opsjeden od Senakeriba, a pobuni se proti kralju Jeoramu.

Lakis, na primorskoj ravnici; važno vojničko mjesto, s česa ga Roboam utvrdi. Bi opsjeden od Senakeriba.

Zif, izmegju Karmela i Jute, gdje je bila pustoš, brdo i gaj, gdje se sakrije David, kad je bježao od Saula. **) I drugi se grad istoimeni nalazio prama Idumeji, na južnoj strani Judeje.

Engadi, grad na zapadnoj obali mrtvog mora kojim se prozva i bližna pustoš. Potok i sada nosi ime Endjidi, a kod njega rastu pome. U svetomu pismu je na glasu s ložgja, a i dandanas arapi sade lozu, a prodavaju kršćanima grožgje.

Karmel, pozorište dogagjaja megju Abigejom i Davidom.

Maon, na vrhu jednoga brda, nalika kunju, poviše Judine pustoši. Nabal bijaše rodom iz ovoga mjesta.

Debir, u staro doba zvan *Kirijat-Sefer*, iliti grad knjigâ, a bio je kod Ebrona.

Modin, na jednoj visini kod Judine pustoši; otadžbina Makabejaca, gdje se rodi Matatija, otac Jude, Jonate, i Simeuna, koji sa sinovima bi ovdje ukopan. Nezna se uprav gdje je ostajao Modin.

Adulam, Tamna illi Tamnatha, po prilici su imali biti u bližinama Modina.

Masada poviše Engadi.

*) II. Reg. V. 25.
**) I. Reg. XXIII. 14—24; XXVI. 1. 2. — Psalm. 53. 2.

§. VII. Poglaviti gradovi u zemljištu Benijaminovu.

1. Koliko se protezalo zemljište Benijaminovo. S česa bi od važnosti. — 2. Poglaviti gradovi : Jerusalim, Bethania, Nob, Anatoth, Kirjath-jearim, Beeroth, Gabaa, Gibeon, Ramah, Ramataim-Sophim, Mispeh, Bethoron, Mihmas, Betel, Ai, Jerikon, Gilgal.

1. Benijaminovo žemljište protezalo se na brjegovitoj strani, od Jerusalima sa južne strane, do Bethela put sjevera; a od Bethorona sa zapada, do jordanske rijeke put istoka. Prem da je bilo malašno, ipak je bilo zemljište od važnosti, jer je gospodovalo na prolasku što vodi s jedne strane put Jerihona, a s druge na primorsku ravnicu, pak i na onomu koji prepriječa sredinu Palestine sa sjevera put juga. Mnoge visočine ovoga zemljišta, bile su kao tolike tvrgjave; a ždrijela kroz koja se ulazilo na ravnice, lasno je bilo braniti. S toga Benijaminovo pleme steče bojnu hrabrost, *„grabežljiv kao vuk.“* Imalo je 26 gradova.

2. Poglaviti grad Benijaminov, a prvostolni cijele Palestine je Jerusalim ili Hierosolima. O ovomu svetomu gradu, toliko znamenitomu u povijesti i novoga i staroga zavjeta, govorićemo po napose pod § XVIII i sljedećim.

Bethania, sada *El-Azarijeh* (selo Lazarevo), položeno na istočnom podnožju maslinskog brda, gdje je često Isukrst sa učenicima dolazio i počivao. Kod sela je znamenita ona spila gdje Lazar, brat Marije i Marte a ljubezni prijatelj Isukrstov, bi pokopan, pak krjepošću Isukrstovom na život povraćen.

Nob, odmah sa sjeverne strane Jerusalima, svećenički grad, gdje bi iz Sila prenesena korablja uvjeta. U njemu je stanovao Ahimeleh, koji bi smaknut sa ostalijem svećenicima i stanovnicima grada, po Saulo-

voj naredbi, jer poda Davidu Goljatov mač, i kruha od pomirenja. *)

Anathoth, Jerusalimu sa sjevera, svećenički grad. Rodno mjesto proroka Jeremije, i Abijezera, Davidova vojvode.

Kirijat-Jarim sa zapada Jerusalimu, gdje bi donesena korablja iz Bethshemesh. Odovlek bi prorok Zaharija.

Beeroth, grad Gabaonitâ, gdje su obično karvani, koji su hodili iz Jerusalima put sjevera, prvom počivali. Cijeni se da ovdje Josif i Marija tražiše Jezusa, pošto ga bjehu izgubili. Sada je malo selo po imenu El-Bire.

Gabaa ili Gibeah, grad za 4 milja dalje od Jerusalima, jedan od namjenjenijeh Levitima, gdje se rodi Saul, posta kraljem i postavi poglaviti svoj stan, s česa bi prozvan *Gabat-Saul*. O ovomu gradu se štije u sv. pismu kako strašno bi osvećena sramota učinjena ženi jednoga Levita. **) Dolina gdje bi Gabaa sada se nazivlje Tet-El-Soma.

Ghibeon ili Gabaon, *El-Zib*, za dvije lege sa sjevero-zapadne strane Jerusalima. Gabaon, Kafira, Beeroth i Kirijat-Jarim, u doba Jozujevo, sastavljali su jedan predjel ne zavisan, koji se narodnim ustavom vladao. Gabaon bijaše glavni grad, a njegovi stanovnici lukavom prijevarom ubjegnuše općenoj porazi Hananejskoga puka. ***) Po što bi osvojen, Gabaon postane levitičkim gradom. Na svrsi kraljevanja Davidova i početkom Solomunova, iza kad bi razoren Nob, bi ovdje prenesen šator Gospodinov. Ovdje poginu Abner, i bi smaknut Amasa.

---

*) I Samuel VI. 9.
**) Jud. XIX. XX. XXI.
***) Jozua IX. 3—27.

Ramah „Benijaminov“ izmegju Beerotha i Gabaona, po prilici onaj grad što je napomenut od Jeremije, preko koga su babilonci proveli sužnje. *) Ramathaim-Sophim, otadžbina proroka Samuila. Po razdoru pade u ruke izrailjaca, pa opet bi preuzet od Aze kralja Judeje. U onim bližinama se nalazi varoš Mispeh, zvan od arapâ *Nebi-Samuil*, gdje je džamija, u kojoj kažu grob proroka Samuila.

Bethoron na granicam Efrajimskijem i Benijaminovijem. Bi grad levitički. Solomun ga iznova sagradi i utvrdi. Kod ovoga grada Jozua predobi kraljeve Hananejske, **) a Juda Makabej Serona i Nihanora, Sirske vojvode. ***)

Mihmas na kraju nekakve provalije, koja vodi na jordansku dolinu, prozvana *„prolaz Mihmasa.“* Saul utvrdi ovaj grad proti Filistejima, a ovi se utaboriše ispod samijeh mira, kad je protiv njima vojevao Jonatan. Vojska Senaheribona, kad je hodila na osvojenje Jerusalima, u njemu ostavi prateže.

Bethel (kuća božija) prem da je došao u dio Benijaminovu plemenu, ipak je bio Efrajimcâ, te za to o njemu ćemo govoriti u §. X.

Ai, grad koji poslje Jerihona bi osvojen i razoren od izrailjaca. †) Nalazio se megju Mihmasom i Betelom; sred njega i Betela bijaše jedna visočina, s koje Abram i Lot razdijeliše megjusobom zemlju, gdje bi se svak od njih nastanio. Malo dalje je kršna planina *Rimon*, gdje se bjehu sakrili 600 benijamitaca, i brdo nalik kunju, Ofrah (*Tayibeh*), otkle su Filisteji poslali

*) Jer. c. XXXI. 15.
**) Jozua X. 11.
***) I Machab. III. 24; VII. 39—43.
†) Jozua VII. 8.

nadvor njihovu četu; vjerojatno mjesto potla bi prozvano Efraim.

Jerihon (mirisan), najznamenitiji grad ovoga zemljišta, iza Jerusalima, od koga je daleko 6 lega, a nalazi mu se sa strane sjevero-istočne, na jordanskoj ravnici. Put, koji sadruživa Jerihon s Jerusalimom, prohodi kroz jednu gustu dubravu, da je i dandanas pogibeljno proći, s lupežâ koji budu u njoj sakriveni, kako i u doba Isukrstovo. Prvi grad što ga izrailjci, kad uljezoše u obećanu zemlju, vrhunarovnom pomoću, osvojiše. Po naredbi Jozuje bi vas razrušen i ognjem popaljen, i proklestvo nametnuto onomu, koji bi ga iznova sagradio. Sa svim tijem nakon 500 godina bi opet sagragjen u doba sudije Arada, od nekoga Hil-a iz Betela, koji tako na sebe navuče božije proklestvo. *) U Jerihonu bi utemeljena učiona za proroke, **) u kojoj su prebivali za neko vrijeme Ilija, i Jelisije. Po što se judejci povrate iz Babilonije, postane iza Jerusalima najpoglavitiji grad Judeje. Ali zatim mnogo spane, te iznova bi sagragjen, za milj i pô sa sjeverne strane grada, od Iruda velikoga, gdje podignu jednu palaču, nakružno kazalište, i jedno trkalište. Često je on ovdje prebivao, pak i umrô. — Ovaj je grad Isukrst češće pohodio kad bi iz Jerusalima putovao u Galileju. Kod Jerihona je povratio vid dvjema slijepima, koji se nalazahu kod puta; ***) i u ovomu gradu prista u Zaheja i obrati ga na spasenje. †) — Zemlja je Jerihonska mnogo plodna žitom i drugim rodom, imala je množinu pomâ, s česa Jerihon bi prozvan, *„grad od poma."* ††) — U doba kad Vespazijan navali s vojskom na Jeru-

*) III Reg. XVI. 36
**) IV Reg. II. 5. 15.
***) Matt. XX. 29; Marc. X. 46; Luc. XVIII. 35.
†) Luc. XIX. 1.
††) Jud. VII. 13.

salim, Jerihon bi razoren. Opet bi sagragjen kad car Adrijan uzigje na prijestol. Dali iznova, u doba križarâ, bi popaljen; te ga sad naznačuje kukavno selo, što arapi zovu *Riha*, gdje ima za 50 muslejmana, koji živu hajdučinom. Kod Jerihona kaže se i dandanas *vrelo Ilijino*, kojega vode, po zapovjedi proroka, postadoše slatke *) Za dva milja poviše grada, na podnožju brda, mjesto je gdje Isukrst priposti za četrdeset dana. Još se nahodi stabala, iz kojih se vadi balsam.

Gilgal ili Galgala izmegju Jerihona i Jordana, gdje izrailjci, kad prijegjoše rijeku, utaboriše se i podignuše oltar vječne spomene. Ovdje bi poglaviti stan Jozuje, dokle god je slijedio rat s Hananejcima. U ovomu gradu sbiše se nekoliko znamenitih dogagjaja za doba Samuilovo i Saulovo. Nema već od njega traga. Po prilici i kod Sihema nalazio se grad istog imena.

§. VIII. **Poglaviti gradovi u zemljištu Danovu.**

1. Koliko se protezalo Danovo zemljište. — 2. Poglaviti gradovi: Jopa, Lyda, Ramleh, Nicopolis, Ajalon, Abenezer, Gebeton.

1. Danovo se zemljište protezalo megju sredozemnim morem i brjegovitim zemljištem Benijaminovim, put strane gdje se sadružuju dvije primorske ravnice Sharon i Shephala. Bilo je 17 gradova.

2. Jopa, iliti kako arapi je zovu Jafa, poglaviti je grad Danov, za 15 lega sa strane sjevero-istočne Jerusalima; jedan od najstarijeh gradova Azije, po predaji, još prije potopa; a po grčkijem basnama, Andromeda je bila u bližinama Jafe svezana na jednu hrid, a u doba Plinijevo, kako on pripovijeda, kazali su tragove verigâ kojim ta djevojčica bila je zakovana. U

*) IV. Reg. II. 19. etc.

doba sv. Jerolima jošte se kazao oni kamen. Jafa je bila jedina luka izrailjićana na sredozemnom moru. Ovdje su donosili kamenje i drvlje s Libana za gragju hrama i kraljevske polače u Jerusalimu, a otole su ga po suhu prenosili na mjesto. *) Ovdje Jona se ukrca na brod da otigje k Tarsu. U Jopi sv. Petar uskrsnu Tabita; **) i tu se nahodio kad mu bi objavljeno, da su i poganici zvani na svjetlost vjere. ***) Po što ga Vespazijan osvoji, razori ga, sazida tvrgju i postavi rimsku posadu. Kad Kostantin zasjede na prijesto, dobi svoga biskupa; a zatim opet pod križarima, i tad bi najvažnije mjesto za kršćane. Baldovin I. utvrdi ga; a Saladin god. 1188 preosvoji ga. Za tijem bi podložan svjema okolnostima, koje napadoše na cijelu Palestinu. Sada broji preko 6000 duša, ima pristalište za putnjike, što je u rukama redovnika manastijera sv. Spasitelja u Jerusalimu. Na okolo ragjaju šipci, smokve, limuni, pome, i t. d. Luka je malašna i napola napunjena.

Lida ili Lod, za tri lege od Jafe, sagragjena od jednoga Benijaminova nasljednika, †) od Cestija bi razorena, pak iznova sagragjena i prozvana Diospolis. Kad sv. Petar dogje u Lidu ozdravi Eneja, koji već 8 godišta ležaše na odru, jer bješe uzet. ††) Iza četvrtog stoljeća imao je biskupa. U doba križarâ opet bi ponovljena stolica, koja nosaše naslov sv. Gjurgja, jer po predaji ovdje svetac podnije mučenstvo. Sad na mjestu gdje je bio grad ima jedno tužno selo koje nosi staro ime, a arapi izgovaraju Lud.

Ramleh nalazi se i dandanas na lijepoj ravnici

*) III Reg. V. 6; Ezdr. I. 3. 7.
**) Act. IX. 36.
***) Act. X. 5.
†) Paral. VIII. 12.
††) Act. IX. 32.

Sharona, dali se ne čini da je to stari grad. Ima ovdje manastijer redovnikâ sv. zemlje, što služi za pristalište putnjicima.

Nicopolis. Ovdje se bjehu utvrdili Makabejci, i Juda makabej pobjedi Sire. Isprva su cijenili da je stari Emaus, gdje učenici Isukrstovi vratiše se iz Jerusalima, jer i sad nosi ime Amuas; ali Emaus bio je daleko od Jerusalima 60 stadija, dočim Nikopolje daleko je za 160. Varoš Emaus ostaje izmegju Rame i Jerusalima.

Ajalon, malo sa južne strane Bethorona, na jednomu brdu, ispod koga je dolina, s koje Jozua zamoli Boga da ustavi sunce i mjesec.

Abenezer, grad kod koga izrailjci bjehu potučeni, i izgubiše korablju Gospodinovu za pedepsu svojijeh opačinâ *)

§. IX. Filistija, i njezini gradovi.

1. Kud se pružala i kako se dijelila Filistija. U kojim odnošajima je življelo pleme Judino sa Filistejima. — 2. Poglaviti gradovi: Gaza, Askalon, Ashod (Ażotus), Ekron, Geth, Jabneh, Gebeton, Siceleg, Gerar, Rafia.

1. Zemljište Filistejâ zauzimalo je južni dio primorske ravnice palestinske do Ekrona u sjeveru. Na dvoje je bilo razdijeljeno; jedan je dio na obali, vaskolik pržinast, a drugi uragjen, gdje bjehu sagragjene nekoje tvrgje. Ovi dio je mnogo plodan žitom i svakim zeljem. Filistija je bila naseljena od misiracâ, koji su se od davnina bili ongje preselili. Štovali su kipove Nila, a navlastito Daguna. Imali su pet poglavitih gradova, koji su bili u doba žudija sdruženi u savezu.

*) I Reg. 4.

Ovaj prostor zemlje bi namjenjen plemenu Judinu; ali ga ne mogaše osvojiti, a ni uzdržati one gradove što bi kadgod predobili. S toga izrailjci ostaviše one stanovnike u svojim zemljištima sa velikom svojom štetom, jer im donošahu tolika dosagjivanja, toliko bojeva, i često strašnoga zla, da ne samo bjehu oslabljeni, nu više od jednoga puta do konca dovedeni.

2. Ovo su poglaviti gradovi:

G a z a, *Ghuzeh*, na južnoj strani Palestine, sada daleko od mora za tri milja. Jedan od najstarijeh gradova Palestine, i bi namjenjen plemenu Judinu, koji ga osvoji, ali ga do malo opet Filisteji preuzeše. Ovdje Samson dignu na ramena gracka vrata i prenese ih na brda Judina *). Prevaren potla od Dalile, bi svezan, oslijepljen i metnut u tamnicu. Doveden za tim u Dagunov hram, obali ga i umrije pod kamenjem sa svim Filistejima koji se ondje bjehu sakupili. **) Aleksander veliki kad je slazio s Tira u Misir, osvoji grad i ostavi posadu. Potla Gaza uz ugovore predade se Jonati makabejcu, koji bijaše popalio predgragje. Aleksander Janeus razori ga; ali opet Gabinius, rimski gjeneral, sagradi ga. Muslejmani ga osvoje god. 634; pod Baldovinom III. bi popravljen; a god. 1152 bi podat Templarima, ali Saladin ga preosvoji g. 1187. Sada ima okolo 15 tisuća duša.

A s k a l o n, na obali sredozemnog mora, megju Gazom i Azotom. Odavdje bi rodom Semiramis i Irud veliki. Bi namjenjen Judinu plemenu, i po smrti Jozuje osvoji ga; ali malo za tim pade opet u ruke Filistejâ, dokle ga osvoje Makabejci. Od starina su se ovdje klanjali stanovnici Sirskoj Veneri (*Urania*). Samson

---

*) Jud. XVI. 3.
**) ibid.

ovdje pobi trideset ljudi, uze s njih odijelo, i dade svečane haljine onima koji odgonenuše zagonetku. *) — Od četvrtog stoljeća, sve dokle ga osvojiše arapi, imao je svoga biskupa; a pod muslejmanima bio je od najvažnijeh gradova primorskijeh. Baldovin III. jerusalimski kralj osvoji ga god. 1153; a prijegje u ruke Saladina g. 1187. Kad Rihard *Lavije srce* dogje proti Askalonu, bi od sultana upaljen, a dvije godine potla, uslijed pogodbe izmegju dva cara, bi razoren do temelja. Sad gdje ter gdje vigjaju se omirine bez jednoga stanovnika. Isprva je ovaj grad bio kraj mora, a sad je odalečen za 500 koraka.

Ashod (*Ezdud*), *Azotus* u novomu zavjetu. Za 10 legâ sa sjeverne strane Gaze, a za četiri milja od mora. Nalazio se u zemljištu Judinu, ali ga uzdržaše filisteji. Kad bi ugrabljena izrailjcima korablja uvjeta, bi postavljena u hram Daguna, te kip pade i skrši se pred korabljom. Pod Solomunom ovaj je grad pripadao žudijim. Ozija mu razori gracke mire. Juda Makabej po što ga osvoji, ognjem ga popali i kipove mu sunovrati; a njegova braća Jonatan i Simeon, po što predobiše Apolonija Sirskog gjenerala, sažežu grad i s njime Dagunov hram. Stoprva Gabinije, rimski gjeneral, iznova ga sagradi. Ovdje se Filip nagje s Eunukom, a za tim navijesti Isukrstovu vjeru. **) Od četvrtog do šestog stoljeća imao je svoga biskupa. Sada je selo pod imenom *Ezdud*, na glasu sbog klještavaca (škrpljunâ).

Ekron (*Akaron*) sada *Akir*, malo dalje od mora, na granicam Danovijem. Isprva pade u sreću koljenu Judinu, ***) pak prijegje Danitima, †) dali ni jedni ni

*) Jud. XIV. 19.
**) Act. VIII. 40.
***) Jos. XV. 11. 45.
†) Jos. XIX. 43.

drugi ne osvoje ga. Korablja Gospodinova iz Getha bi ovdje prenešena, te mnoge pedepse Ekroniti pretrpješe, dokle je ne premjestiše u Bethshemesh. U Ekronu se nalazaše onaj kip, s kojim se kralj Okocija savjetovaše, s česa ga prorok Ilija teško prekori, i nareče mu bližnu smrt. *) — Aleksander Bala kralj Sirije, izruči ovaj grad Jonati makabejcu; a za doba sv. Jerolima bio je veliki varoš, nastanjen žudijima.

Geth, sa istoka Ekronu, rodno mjesto Golijata. Ovdje pobježe David kad ga progonjaše Saul. Kad posta kraljem, osvoji ga. **) Nekoliko docnije pak pade u ruke Sirâ; a Ozija sravni mu zidove, i od to doba nema od njega spomena, a sad ni traga.

Osim ovijeh gradova, bilo je nekoliko i drugijeh, kao n. pr.:

Jabneh, zvan od grka *Jamnia*, često spomenut u knjigama makabejacâ. Bio je nekoliko daleko od mora, sa zapada Ekronu. Ozija ga osvoji, kad predobi filisteje. Sad je selo; kod njega teče potok, jedini u onomu zemljištu da ne presuši ljeti.

Gebethon, kod koga Baasa smaknu Nadaba, sina Jeroboama izrailjskog kralja. ***)

Siceleg, grad, što Judino pleme otpusti Simeunovu, dali osta u rukama filistejâ. Kralj Akis pokloni ga Davidu, †) da u nj sakloni sa svojom vojskom do Saulove smrti.

Gerar, sa južne strane Gaze, gdje, za vrijeme Abrama i Izaka, stanovao je Abimelek, kralj filistejâ. Imao je pripadati plemenu Judinu.

---

*) IV. Reg. 1. 2.
**) I. Paral.
***) III. Reg. 17. 17.
†) I. Reg. 27 et 30. — II. Reg. 4. 10.

Raphia, najzadnji grad na primorju, kod same misirske granice, kod koga Tolomej Filopator predobi Antioka velikoga. Bi osvojen i razoren od Aleksandra Jannea, a opet sagragjen od Gabinija. Sad se zove *Refah*, daleko od El-Arisch 7 lega, i pripada Misiru.

II. Samaria.

§. X. Samarija sa gradovima Efrajimova i Manasijina zemljišta.

1. Kud se pružala Samarija, koje su joj granice, i kakvo joj je zemljište. — 2. Dva plemena, Efrajimovo i Manasijino, koja su u njoj stanovala. — 3. Poglaviti gradovi Efrajimova plemena: Sichem, Samaria, Shiloh, Thamnath-Sarah, Bethel, Salem, Antipatris. — 4. Gradovi Manasijina plemena: Caesarea, Dothan, Megido, Thaanach, Thebez.

1. Megju ostalijem najmanja je ova država; zauzimala je središte Palestine, a pružala se sa južne strane od granicâ Benijaminovijeh, do Ezdrelonske ravnice, a od sredozemnog mora sa zapada, do Jordanske rijeke na istoku. Sa sjevera dakle je joj bila Galileja, sa istoka Jordanska rijeka, sa južne strane Judeja, a sa zapada sredozemno more. Efrajimska brda prolaze kroz ovu državu sa sjevera put juga; sa zapada je imala ravnicu Sharon, a Jordansku dolinu sa istoka. Primorska ravnica bila je dobra za pašu, ali nije imala znamenitijeh gradova, možda što je bila izložena nasrtajima južnijeh pukova iz pustoši.

2. Dva su plemena izrailjčana u njoj stanovala, Efrajimovo i Manasijino. Efrajim je stanovao na većemu dijelu Samarije i bio je najmogućiji megju ostalijem plemenima s plodnosti svojijeh zemalja, na kojijem je ra-

gjala maslina, smokve, vino, a navlastito porad sigurnosti svoga položaja, jer cijelo zemljište bi zatvoreno i zastićeno nepristupnim brdima sa sjevera i sa istoka. Ako nijesu imali jednaku obranu sa južne strane, opet je bilo korisno bližnicima biti u prijateljskom savezu s Efrajimcima, jer u njihovijem rukama bijaše put, što je vodio u srednju Palestinu. Plemena Manasijina bio je mali dio u Samariji kod Ezdrelonske ravnice, a najveći dio zemljišta bio mu je s onu stranu Jordana. Po što Palestina bi razdijeljena na četiri države, glavni grad Samarije bi Jezreel ili Ezdrelon, dali s toga što je pripadao koljenu Isaharovu, o njem ćemo govoriti pod §. XII.

3. Ovo su poglaviti gradovi plemena Efrajimova; Sichem, sada *Naplusa*, a u sv. pismu *Sikar* ili *Sichar*, jedan od najdavnijeh gradova Hananejske, a najljepši sbog položaja megju svijem ostalijem gradovima Palestine; ali od nikakve važnosti u povjesnici. Nalazi se na jednoj plodnoj dolini, megju brdima Ebal i Garizim. Jakob je pohodio ovaj grad kad se vraćao iz Mezopotamije, i zaustavi se u Salemu ili Salimu, dva milja dalje od grada gdje razape šatore i izdube studenac, koji je i sada, kod koga Isukrst obrati samarjanku. Po što izrailjci osvoje ovaj grad, Sihem osta u zemljištu Efrajimovu, a bi namjenjen Levitima, i u nj prenosoše Jozifove kosti. Ovdje Jozua prije svoje smrti sakupi veliku narodnu skupštinu, i poda najzadnje svjete starijijem i poglavarima puka. Grad bi razrušen od Abimeleka, Gedeunova sina, jer se bjehu uzbunili Sihimiti. *) Za tim nema od njega spomene do doba Davidovo. **) Po smrti Solomunovoj bi u Sihemu na-

*) Jud IX.
**) Psalm LX. 6.

rodni sastanak, usljed koga dogodi se razdor megju izrailjskim plemenima. Jeroboam, prvi izrailjski kralj, naresi ovaj grad, i postavi u nj svoj prijesto. Pod kraljevima persijanskim Sihem bi poglaviti stan bogočašćenja samaritanacâ, koji sagradiše hram na Garizimu, što ga pak razori Ivan Irkan, 200 god. potla. Ćesar Vespazijan naseli Sihem rimljanima, i prozva ga *Flavia Neapolis*. Od toga doba zagubilo mu se staro ime; a arapi izmijeniše *Neapolis* u *Naplusa*. — Za rana se ovdje utemelji kršćanstvo. Car Zenon izćera samaritance sa Garizima, i sagradi crkvu; Justinijan podignu u Sihemu pet crkava, što samaritanci izgorješe. U doba križarâ Nablus bi izgorjen, a potla iznovice god 1283 sagragjen. I sad je važan grad s trgovanja i obrtnosti. Ima za 16,000 duša, megju kojim okolo 60 katolikâ, a mali je broj pravijeh samaritanaca, koji živu u tuzi i nevolji, ali ispunjivaju do dlake stari svoj zakon, uzdrže jezik, svoje pismo, i čuvaju stari svoj Pentateuk. Prem da im je razvaljen stari hram na Garizimu, ipak drže za sveto ono mjesto gdje se nalazio, i k njemu se obraćaju kad se mole Bogu. Na brdu sad ima sobica za 4 koraka □ gdje se sakupljaju, a još slijede izvršivat svečanosti svekolike što je Mojsije zapovjedio. — Povrh Josifova groba, koji je na sjevernoj strani grada muslejmani sagradiše džamiju.

Samaria, dalje od Sihema, sa strane sjeverozapadne, za 6 milja, na površju jednoga brda, okružena lijepim dolinam i ravnicam. Sagradi je Amri, kralj izrailjski, koji kupi onaj prostor u nekoga *Schemera* po komu prigje ime gradu. Sedmom godinom kraljevanja Amra postane prijesto izrailjskih kraljevà, koji su isprva stanovali u Sihemu pak u Tirsi. Bi razorena od Salmanasara, asirskog kralja, a pakončas popravljena od asirskih naseonikâ. Opet docnije bi razorena od

Ivana Irkana Makabeja, a iznova sagragjena od Gabinija rimskog vladaoca u Siriji, a pod kraljem Irudom bi dobro utvrgjena, i u njoj sagragjen hram na čast Augusta, i prozvana *Sevastom*, što odgovara po latinskomu „*Augusta, veneranda.*" Arapski spisatelji nasivaju je *Sebastyya.* Već nema spomenika da bi naznačio ovaj grad.

Shiloh. Ovdje Jozua najprvo razape šator i postavi korablju, gdje je i ostala preko 300 god., dokle filisteji preuzeše grad. Za tim bi prenesena u Karjath-Jarim. U Silu umrije Heli. Bio je sa juga Sihemu, a na sjeveru Bethelu. Sad mu nema traga, niti se zna gdje bijaše.

Thamnath-Sarah. Ovaj grad bi podat Jozuji na dar, sbog velikijeh njegovijeh zasluga. U doba sv. Jerolima jošter su kazivali grob ovoga vogje na jednomu od Efrajimskijeh brdâ. Sad nije moguće označiti položaj Tamnata.

Bethel (Božija kuća), stolni grad kraljevâ hananejskijeh pod imenom *Luza*, s množine mjendela koji su onudar rasli; a potla od Jakoba prozvan Bethel, jer kod njega mu se javi Gospodin u snu, *) s česa on podignu spomenik na onomu mjestu, gdje mu je počivala glava. Ovdje je stanovao Jakob, i bi ukopana Debora, dojkonja Rebeke. Kod Bethela zgodi se da megjedi iz gore nasrnuše i poklaše djecu, koja se rugaše proroku Ilisiju kad je uljezao u grad. **) Iza razdora žudioskoga, Jeroboam postavi u nj zlatno tele, s česa proroci Ozea i Amos prozvahu ovaj grad *Beth-aven* (kuća zločinstva). Vespazijan ga osvoji i postavi u nj posadu; ali za doba Jerolimovo bio je samo varošić; a dandanas ostaju samo razvaline.

---

*) Gen. XXVIII. 12—15; XXXI. 13; Osea XII. 4.
**) IV Reg. 23.

Salem ili Salumias, mali gradić, od važnosti u kršćanskoj povijesti, jer onudar, kod mjesta zvana *Enon* *), sv. Ivan je krstio,

Antipatris, *Kefr Saba*, sagragjen od Iruda velikoga, i spomenut u djelima apostolskijem.

4. Gradovi u zemljištu Manasijinu, s ovu stranu Jordanu, ovo su:

Caesarea, na sredozemnom moru, zvana Caesarea Palestinae, da bi je raslikovali od Caesarea Philippi u Pereji. Prije se nazivala *Stratonis turris* (turanj Stratunov), po prilici jer njezin utemeljitelj Irud, ogradi je novim zidima, i naresi je mramorskim palačam, a prozva je Ćesarejom na čast Augusta, komu podignu i hram. Ovaj grad bi na glasu s luke sagragjene od Iruda. Stanovnici bili su većim dijelom Grci i Siri, koji nijesu življeli u dobroj slozi sa židovima. Po razoru Jerusalima, Ćesareja posta glavnim gradom cijele Palestine, i bi prijesto rimskog vladaoca. Ovdje je stanovao Filip djakon; i bi obraćen na Isukrstovu vjeru stotinjik Kornelius. Pavao Apostol nekoliko puta pohodio je ovaj grad, gdje bi i utamničen za dvije godine. Još u prvo doba kršćanstva Ćesareja imala je svoga biskupa, a pod Kostantinom bi jedna od tri mitropolitiske crkve u Palestini. God 1101 pod Baldovinom I. jerusalimskim kraljem, bi osvojena od križarâ, a za tim preuzeta od Saladina. Sad nema drugo izim omirinâ, posred kojih neke kućarice ribarâ. Ovo pusto mjesto, gdje se kupe čaglji i divlji vepri, nosi jošte ime *Kesaryyé*.

Dothan ili Dothain, kod koga grada bila je plodna dolina, gdje su sinovi Jakobljevi gonili marvu na pašu.

***) Joan. III. 23.

Megido ili Magedon, gdje umrije Ohozija, po što bi istrijelan po naredbi Jehua. Ovdje poginu Josija u ratu proti Neku misirskom kralju.

Thaanach, znamenit u žudioskoj povijesti sbog odličnijeh bojeva. Grad levitski.

Thebez, gdje bi ubjen Abimelek, Gedeunov sin, od jedne žene, koja mu baci komad žrvnja na glavu. *)

III. Galilaea.

§. XI. Galileja.

1. Otkle joj dolazi ime; koje su joj granice. — 2. Kako se dijelila, i koja su plemena izrailjska u njoj stanovala. — 3. S česa su Judejci prezirali Galilejce.

Galileji dolazi ime od žudioskog *Galil*, ili *Galila*, što znači okružje ili kotar; ime spomenuto od Jozuje, a znamenovalo je sjeverni predjel Palestine gdje su bili naseljeni mnozi inostranci; s česa s vremenom bi zvana Galil, iliti predjel inostranacâ, poganikâ. Ali Galileja, o kojoj mi govorimo, bila je prostranija nego prijašnja Galil. Imala je sa sjevera Finikiju i Siriju, i dopirala je do Tira i Antilibana; sa zapada je graničila s Finikijom sve do Karmela; sa južne strane pružala se do brdâ, koji okružuju Ezdrelonsku ravnicu; a sa istoka joj je ostajao Jordan i Galilejsko more. Na primorskoj obali, sa zapadne strane, stanovali su Finikijani.

2. Na dvoje se dijelila Galileja, na gornju i donju. Prva sa sjeverne strane, kod Libana i Tira, zvana jošte *„Galileja narodâ“* jer su poglavito ondje stanovali poganici. U njoj su bila dva plemena Aserovo i Nefta-

*) Jud. IX, 53.

limovo. — Donja je zauzimala okružje okolo Kadesa, a u njoj se nalazilo koljeno Zabulonovo i Isaharovo. — Najplodnija zemlja u Palestini, s toga je bio i velik broj stanovnikâ. U boju proti rimljanim bijaše ih se sakupilo do 100,000 ljudi.

3. Po što se Galilejci povratiše iz babilonskog sužanstva, bjehu u tijesnu odnošaju sa poganicima, kojijeh je bilo mnoštvo u ovoj državi; s toga židovi su prezirali Galilejce, i poznavali su ih po posteċenom jeziku, i rgjavim izgovorom. Spasitelja su zvali Galilejcom, jer bi odgojen u Nazaretu, gradu Galileje. Apostoli, i u opće prvi kršćani bjehu zvani Galilejci, jer su bili iz Galileje.

§. XII. Gradovi u zemljištu Isaharovu.

1. Kud se pružalo zemljište Isaharovo. — 2. Poglaviti gradovi: Jezrael, Bethsean (Scythopolis), Endor, Sunem, Aphek, Tirsa, Naim, Jaramoth, Abel-Mehola.

1. Isaharovo se zemljište prostiralo na plodnoj dolini Ezdrelonskoj, i kod Karmela, od obale morske do Jordanske rijeke. Sa sjevera mu je bio potok Kison, sa istoka Jordan, a za zapada, i južno-zapadne strane Manasijino zemljište. Imao je znamenitih položaja, megju kojim najprvi je Karmel, koji s mnogobrojnim visočinama, za 18 milja u duljinu, prolazi kroz Ezdrelonsku dolinu, i svršuje s krasnim râtom u moru. Na podnožju mu je rijeka Kison, u koju se ljeti slijevaju silni potoci, a zimi mu vode prekriju krasnu i plodnu Ezdrelonsku dolinu. Pak divni usamljeni Tabor; a sa južne strane, doline, i golo brdo Gelboa, toliko različno od Tabora.

2. Brojio je 16 gradova, megju kojima ovo su poglaviti:

Jezrael ili Ezdrelon, položen na jednoj grani Gelboa, za četiri lege sa sjevero-istoka Samariji; jedan

od najvažnijeh gradova izrailjskog kraljestva, po komu bi prozvana cijela ravnica gdje se nalazio. Pod Ahabom bio je glavni grad Samarije. Po zapovijedi Jehuvoj, žena Ahabova bi bačena s prozora na ulicu. U doba križarâ nije se nahodio nego samo mali varošić, što ga neki pišu *Gerinum* a drugi *Zerin*.

Bethshean, sada *Bisan*. Za doba Saulovo bio je jošte u vlasti Hananejaca. Iza bitke na Gelbou, bivši se filisteji dobavili telesâ Jonatana i Saulova, objese ih na gracke zide; ali stanovnici Jabes-Galaada, s onu stranu Jordana, noću ih dignuše, te ih časno pokopaše blizu grada. U doba Solomunovo bi u žudioskim rukama. Grci su ga nazivali *Scythopolis*, što neki cijene da dolazi iz pokvarenog *Succoth-polis*, jer uprav omirine Sukota nalaze se kod Scytopolis. — Isprva je imao svoga biskupa, a u doba križarâ, Arhibiskupa. Sada Bisan je malo selo, su 70—80 kuća; još se vigjaju omirine, kroz koje teče potočić *Moyet-Bisan*.

Endor, sa južne strane Taboru, u komu je stanovala vračarica s kojom se svjetovao Saul. Kažu njezinu špilu kod sela *Denuni*.

Sunem, na glasu jer je ovdje pribivao prorok Elizej, gdje čudnovato uskrsnu mrtva sina tužne sunemkinje, koja često puta bijaše proroka privriježila. *)

Aphek, na Ezdrelonskoj ravnici. Kod ovoga se grada zgodi bitka megju židovim i filistejima, u kojoj Saul i njegov sin Jonatan izgubiše život. I drugi grad istoimenjak nalazio se u zemljištu Aserovu, kod Sidona.

Thirza, hvaljena s ljepote svojega položaja. Stari prijestol kraljeva izrailjskijeh, prije nego podigoše Samariju. Nju spominje Solomun **). Čini se da je sadašnji *Tuluzah*, sedam milja sa istoka Samariji.

*) IV. Reg. 5.
**) Cant. VI. 4.

Naim, na ravnici Ezdrelonskoj, kod Endora, bijaše mali gradić, a vangjelje ga spominje, jer u njemu Isukrst uskrsnu kod grackih vrata mladca, koga su nosili na ukop. *)

Jaramoth, levitički grad i utočiste.

Abel-Mehola, na jordanskoj rijeci, rodno mjesto proroka Elizeja. Kod njega Gedeun predobi su samijeh 300 ljudi silnu vojsku madijanacâ. **)

§. XIII. Gradovi u zemljištu Zabulonovu.

1. Koliko se pružalo zemljište Zabulonovo. — 2. Gradovi poglaviti: Tiberias, Magdala, Bethsaida, Capharnaum, Chorazain, Nazareth, Kana, Sephoris, Bethulia.

1. Zabulonovo zemljište bilo je sa sjevera Isaharovu, sve do bližinâ Kapernauma; a pružalo se na zapadnoj obali Galilejskoga mora, i na sjevernom kraju Ezdrelonske ravnice. Na brdima ovoga zemljišta često se nalaze prostori viši manji, na kojijem je veći dio gradova. Brda su prekrivena gorom, a zemlja je plodna. A i Galilejsko more mnogo je koristi donosilo, jer su po njemu mogli općiti s inim pucima; pa i s mnoštva ribe, što su hitali. Zapadna obala mora bila je mnogo plodna. Ravnica okolo sredine jezera, bila je najbogatiji dio Palestine. Ali pri svemu tomu, nas najveće ima zanositi svetost onijeh mjestâ, što je Isukrst posvetio svojim životom i naukom.

2. U ovomu zemljištu bilo je za 12 poglavitijeh gradova, megju kojijem su:

Tiberias, sada *Tabaryya*, jedan od poglavitijeh gradova Zabulonovijeh, a i Galileje, i sada dosta zna-

*) Luk. VII. 11.
**) Jud. VII.; LXXI. 8.

tan grad; ostaje na obali Genisaretskoga jezera. Bi sagragjen od Tetrarhe Iruda Antipe, i nazvan Tiberias, na čast ćesara Tiberija. Položen je u jednoj uskoj dolini, okruženoj brdima, i bi isprva naseljen siromašadi žudioskom i poganicima, koje Irud namata, darivajući im zemalja, i nekoliko povlastica, jer u nj ne htjedoše se nastaniti židovi, sljedbenici starijeh običaja, s toga što je trebovalo razoriti nekoliko grobova da utemelje grad. Tiberias osta glavni grad Galileje sve dokle Irud Agripa odabra Seforis, davni glavni grad. Tiberias se predade od svoje volje Vespazijanu, kad dogje iz Sirije. Po razoru Jerusalima, najglasovitiji učitelji židovski ovdje se prenesoše, i tako posta središte rabinskog nauka. Odovle izigje tekst *Mischna* ili *Talmud*, za tim *Masora*. Pod velikim Kostantinom imao je svoga biskupa. Židovi i kršćani god. 639 bjehu odovle oćerani, kada arapi osvojiše Siriju; a biskupska stolica bi opet namještena pod križarima. — Sadašnji grad *Tabaryya*, koji pripada paši sv. Ivana od Akri, nekoliko je manji od prvašnjeg. U zadnje doba imao je za 4000 duša, megju kojim je najveći dio turaka; žudija, kojijeh veći dio dogje iz Španje, Barbarije, i Sirije, biće za 1000, a za 40 obitelji iz Poljačke. Njihov je predjel odijeljen mirom od ostalog grada, i nema nego sama jedna vrata, koja zatvoraju turci na zahod sunca. Malo je kršćanâ; crkva je posvećena sv. Petru, i nalazi se, kako predaja donosi, kod mjesta gdje Apostol metnu mrežu u jezero.

M a g d a l a, gdje je stanovala sv. Marija Magdalena; mjesto i sada naseljeno.

B e t h s a i d a, *El-Tabighah*, poviše Kapernauma, pribivalište apostolâ Andrije, Petra, Filipa, Jakoba i Ivana, kod koga se zgodi čudnovato ribanje. Drugi grad istoimeni nalazi se s onu stranu Genisaretskoga jezera.

C a p h a r n a u m, sada selo *Nahum*, na sjevernom

kraju Genisaretskog jezera. O ovomu gradu samo u novom zavjetu ima spomena. Ovdje je Isukrst prebivao, pošto je ostavio Nazareth, i često je u njemu stanovao preko tri godine svoga javnoga života, s česa bi prozvan „njegov vlastiti grad." U sinagogi ovog grada Isukrst je propovijedao, i ovdje učini mnogo čudesâ, a napokon mu zaprijeti vječnom osudom s nevijernosti stanovnikâ. Dubrovčanin Bonifacije de Stephanis Stonski biskup, kad bijaše čuvar svete zemlje XVI. stoljeća, polazeći Palestinu, pohodio je razvaline Kapernauma, srijed kojijeh su se visile dvije pome.

Chorazain, *Tell- Hum*, na strani sjevero-istočnoj jezera; njezine stanovnike prekori Isukrst nevijerstvom.

Nazareth (cvijetajući), mali gradić, ali glasovit u kršćanskoj povijesti; sada mu je ime *Nasara*. Ovdje su prebivali roditelji Isukrstovi, a i on isti bi ovdje odgojen. Nalazi se na jednomu brdu, sa strane sjeverne Ezdrelonske ravnice. Okružen je naokolo brdima, i nahodi se ne daleko hridina, visoka za 400 stopa, s koje nazarejci htjedoše strmoglaviti Jezusa. *) Nema o njemu spomena u starom zavjetu, niti bijaše od važnosti kod žudija, što nam dokazuju riječi Natanailove Filipu, kada mu govoraše o Isukrstu: „iz Nazareta može li biti što dobro?" ** U toliko bi srećan podati ime Jezusu koji bi prozvan *Nazaranin*, a njegovi našljednici bjehu zvani *nazarejci*, predjevak isprva pogrdan, kojim se ipak prvi pravovijernici nijesu sramili, dokle pod ćesarom Klaudijom bjehu nazvani kršćani. — Carica Jelena činila je sagraditi u Nazaretu crkvu na čast blagovješća Gospina, koja, po što bi srušena od Muhamedanaca g. 1620;

*) Luc. IV. 29.
**) Joan. I. 46.

bi opet ponapravljena. U ovomu gradu ima manastijer franjevacâ uz crkvu blagovješća. Ispod crkve ima podzemna jedna soba, gdje kažu da bi navieštena Gospa. U ovomu se gradu nalazila Marijina kuća, koja bi prenesena po angjelima u Trsat, kod Senjske Rijeke, a za tim u Loret g. 1291. Kaže se jošte u Nazaretu Josifova kuća, Marijin *bunar*, a na zapadnoj strani grada jedna je crkva, sagragjena, kako kažu, na mjestu gdje je bila sinagoga, u kojoj je Isukrst propovijedao. Sada Nazaret broji za 6.000 duša, megju kojim 2.000 kršćanâ.

Kana, sada *Kefer Kana*, za dvije lege sa južnoistočne strane Seforis, a nekoliko sa sjevera Nazareta. Ovdje Isukrst učini prvo čudo, preobrativši vodu u vino, i ozdravi kneževa sina. Odovle bi rodom apostol Šimun. Sada je kukavno selo katolikâ, koji naznačivaju mjesto gdje Isukrst učini prvo čudo. Carica Jelena ovdje podignu jedan hram, koga se i dandanas vigjaju omirine.

Sephoris, najtvrgji grad u Galilejskoj u rimsko doba, a po razoru Jerusalima stan sudačkog dvora, dokle se prenese u Tiberijadu. Nalazio se na jednomu brdu. Irud Antipa na čast Antonina Pia prozva ga Diocaesarea. Predaja kršćanska donosi da su ovdje stanovali roditelji Marije, majke Isukrstove. God. 339 rimljani ga razoriše, s toga, što njegovi stanovnici se bjehu pobunili proti Galu. Sad je varoš *Safur* su 3.000 turakâ.

Bethulia bila je u bližinama Ezdrelona, spomenuta u knjigama Judite.

§. XIV. Gradovi u zemljištu Neftalimovu.

1. Kuda se prostiralo zemljište Neftalimovo. — Poglaviti gradovi: Sephet, Kedes-Nephtali, Dan, Paneas ili Caesarea Philippi.

1. Pleme Neftalimovo se pružalo na polovini jordanske doline, od Galilejskog mora do izvora rijeke,

zauzimajući jošte jedan dio brjegovitog zemljišta. Ostajala mu je sa sjevera Sirija, sa zapada Asirovo zemljište, sa južne strane Zabulonovo, a sa istočne Jordan i jezero Merom. Neftalimovo zemljište bilo je s neruke, s toga malo ga je ko pohodio, ali bilo je bogato i dobro uzgojeno.

2. Ovo zemljište imalo je jedanaest gradova, megju kojim ovo su poglaviti:

Sephet, sada *Safed*. Po prilici to je grad, o komu naš Spasitelj reče da je: „grad postavljen na brdu." Sada ima za 4.000 stanovnikâ, megju kojim 700 kršćanâ.

Kedes-Nephtali, levitski grad, sa zapada jezeru Meromu, jedan od šest gradova za utočiste. *) Odovle bi rodom prorok Baruk.

Dan, na gornjoj dolini Jordana, tako prozvan jer bi prvi grad što ga pleme Danovo osvoji. Isprva se nazivao Lais ili Leschem, najsjeverniji grad Palestine. U Danu se nahodilo jedno od dva zlatna teleta, što podignu Jeroboam I. **)

Paneas ili Caesarea Philippi, za četiri milja sa istočne strane Dana, prem da uprav nije megju Neftalinim granicam ipak je grad ovoga plemena. Nalazio se na podnožju Hermona, kod jednoga od Jordanskih izvorâ. Irud veliki podignu ovdje jedan krasni hram na čast ćesara Augusta; a Filip Tetrarha raširi grad i prozva ga *Ćesarejom* na čast Tiberija. Imao je pridjevak *Philippi*, da bi ga razlikovali od drugoga istoimenjaka, na obali sredozemnog mora.

---

*) Num. XXXV. 9. etc.
**) III. Reg. 12. 29.

§. XV. Zemljište Asirova plemena.

1. Kud se prostiralo Asirovo zemljište. — 2. S česa mu je spojena povijest sa Finikijom.

1. Asirovo pleme primi u dio primorsko zemljište, sa zapada Neftalimu, od Karmela do Tira. Zemljište je bilo plodno. Položaj mu je pak mnogo koristio, jer je gospodovao na svim ulascima sa sjeverne strane Palestine, i imao je dobru luku, s česa bi od velike važnosti.

2. Asirovo koljeno ne bi vrijedno oćerati Finikijane iz najboljijeh mjestâ na obali, i tako osta u nečasnomu pokoju. Povijest dakle njegovijeh gradova za cijelo spada Finikiji, gdje su bili 22 grada. O ovomu zemljištu ponapose ćemo govoriti u trećemu dijelu pod §. 2.

IV. Peraea.

§. XVI. Pereja.

1. Kako su židiji nazivali Pereju. Kuda joj se pružalo zemljište, i kako se dijelilo megju plemenima Rubena, Gada, i Manasijina. — 2. Razdijeljenje Pereje u doba Isukrstovo. Gradovi koji su sastavljali *Decapolis*.

1. Pereja, kako joj ime znači, zemljište je s onu stranu Jordana, što su židovi nazivali Eber-ha-Jarden ili Gilead. *) Protezalo se od rijeke Arnona sa južne strane, do Hieromax sa sjevera; a od Jordana do megjâ Sirske pustoši. Negda krasno i plodno zemljište, prekriveno gajima hrastâ i terebintâ, a veoma shodno za

*) Deut. XXX. 1.

obilnu pašu. Tri male rijeke razdijeljivaju zemljište na četiri podignute ravnice. Najjužnija ravnica ispod Arnona, bila je zemljište Moavacâ. Na sjevernoj strani, izmegju rijeke Arnona i Jaboka, stanovali su u Mojsijevo doba Amorejci. Sa sjevera Jaboka bila je kraljevina Basanska, gdje je stanovalo pleme Amonacâ pod kraljem Ogom. Sve ovo zemljište bi razdijeljeno megju plemenima Rubena, Gada, i polovini Manasijina. Ne mogu se tačno naznačiti granice pojedinijeh predjelâ ovijeh plemena, jer provodivši pastijerski život, skitali su se tamo amo, promjenjivajući kad i kad prebivalište, mješajući se možda jedni s drugijem, a i s istijem prvašnjijem stanovnicima zemljišta. Po prilici ovako se mogu razdijeliti: Ruben, sa južne strane Arnona, dokle dospijeva mrtvo more; Gad, od tole do rijeke Jaboka; a polovina koljena Manasijina sa sjevera Jaboku.

2. U doba Isukrstovo Pereja se dijelila na pet državâ, to jest: Traconitis, Gaulonitis, Auranitis, Batanea, i Peraea. Prve četiri, kojim neki prilagaju i Itureju — po svoj prilici jedan dío Trakonitide — sastavljale su zemljište Basana. Pereja uprav zvana, bila je na staromu zemljištu Amorejacâ, izmegju Jaboka i Arnona, gdje je zapovjedao, u doba Mojsijevo, kralj Sehon. Prije nego progjemo govoriti o gradovima Pereje, trijeba je spomenuti jednu geografičnu izreku, koja se često susreta u vangjelima, to jest Decapolis, iliti *predjel deset gradova.* *) Bili su deset gradova u različitim kotarima, i vjerojatno u megjusobnom savezu; a to su od prilike: Demasak, Filadelphia, Rafana, Scytopolis, Gaddara, Hippon, Dione, Pella, Galasa (Gerasa) i Canatha. U ovim gradovima ponajveće su bili poganici.

---

*) Matt. IV. 25; Marc. V. 20; VII. 31.

§. XVII. **Poglaviti gradovi Pereje.**

1. Paneas (Caesarea Philippi), Betsaida (Julias), Gamala, Gadara, Gergesa, Golan, Mahanaim, Edrei, Ashtaroth, Kenath (Canatha), Sulkaad, Keriot, Bozrah (Bostra), Gerasa, Panuel ili Phanuel, Succoth, Rhamot (Ramath-Gilead), Rabbath-Ammon (Philadelphia), Beth-Bara ili Betabara, Heshbon, Bal-Meon, Nebo, Callirohe. — 2. Zemljište Moavacâ. Poglaviti njegovi gradovi: Ar-Moab (Rabbath-Moab), Kir Moab, Zoar ili Segor.

1. Zemljište Pereje nekada je bilo posijano množinom gradova. U jednomu samomu predjelu kraljevine Basana, bilo ih je za 60, osim velikog broja ne obzidanih varoša; što nam svjedoče mnogobrojne razvaline koje se i dandanas vigjaju. Ovo su bili poglaviti gradovi:

Paneas ili Caesarea Philippi grad Galaunitide, što je pripadao plemenu Neftalinu; te s toga smo govorili o njemu pod §. XIV.

Bethsaida, prozvana od Tetrarhe Filipa Julias, na čast kćeri Augustove. Bila je sa strane sjeveroistočne Genisaretskoga jezera, kod mjesta gdje se Jordan u nj slijeva. Po svoj prilici kod ove Bethsaide Isukrst nasiti 5000 ljudi.

Gamala, po komu gradu bi prozvan cijeli predjel „*Gamaliticus*."

Gadara, *Um Keis*, na jednomu kljunu Gileada, sa južne strane Hieromax, gdje je bilo mnoštvo zgrada rimskog doba, megju kojim podrtine dvaju kazališta najodličnije su. Ima mnoštvo grobova izdubljenijeh u živcu, gdje i dandanas stanuje spiljarski narod, provodeći život kakono nekad bijesni, koje ozdravi Isukrst. *) Gadara

*) Matt. VIII. 28.

je bio jedan od goreimenovanih deset gradova. Docnije je imao i svoga biskupa. Za legu dalje od ovog mjesta nalaze se vruće vode.

Gergesa, imenovana u vangjelju, gdje Isukrst ozdravi dva bijesna. *) Po prilici to je bilo kakvo selo u zemljištu Gadare.

Golan, levitski grad, jedan od šest namijenjenijeh za utočiste, koji se ne zna gdje se nahodio, dali je imao biti u bližinama Gadare.

Mahanaim, cijeni se da je bio sa jugo-zapada Gerase, gdje se sada nalazi mjesto zvano Mahneh. Znači mu ime *„dvije vojske“ angjelâ*, koje se prikazaše Jakobu; **) i ovdje bi okrunjen Isbosheth. Kod ovoga grada poginu u boju Absalon.

Edrei, Adhra, stolni grad kraljeva Basana, gdje poginu u ratu Og, njegov kralj.

Ashtaroth, drugi stolni grad, tako zvan po *Astarti* (Venus) božici odvjetnici. Imao je biti kod Edrei.

Kenath, *Canatha*, zvana jošte i *Nobah*; ***) i ovi je grad bio megju njih deset u savezu. Vigjaju mu se mnoge podrtine.

Sulkaad, sa južne strane Kanatha; još se nahode natpisâ iz rimskog doba; ima i sad stanovnikâ.

Kerioth, *Kureiyh*, ovaj je grad spomenut od nekih prorokâ.

Bozrah moavacâ, a Bostra rimljanâ, sada *Busrah*, za 24 milja rimska od Adhre, glavni grad Haurana, a od sv. otacâ zvan „prvostolni arapski grad.“ Spominje ga Jeremija †) megju drugim gradovima

*) Matt. VIII. 28.
**) Gen. XXXII. 2; 23.
***) Num. XXXII. 42.
†) Jer. XLVIII. 24.

moavacâ; bi osvojen od Jude Makabeja. *) Trajan ga postavi glavnim gradom istočnoj Palestini, s naslovom *Nova Trajana Bostra* (106 po Isuk.), a Aleksander Severus podignu ga na čast rimske naselbine okolo god. 230. Po što mu se stanovnici pokrste, posta prijesto prabiskupa, koji je imao 33 područnijeh biskupa. Mnogo se krasnih gradina nalazi, megju kojim jedno kazalište, jedan hram, jedan slavoluk, i nekoliko drugih spomenika.

Gerasa sa južno-zapadne strane Bostre, od 10 do 12 lega dalje, poglaviti grad Dekapolije. Bi izgorjen od žudijâ u početku rata s rimljanim, pa opet od Vespazijana. Ali iznova bi sagragjen i krasno popravljen. Razvaline kazališta, sudnice (forum) i Sunčeva hrama, a i mnoge druge zgrade, jošte se vigjaju.

Penuel ili Phanuel (božije lice), kud progje Jakob; **) i Succoth (staje) gdje razape svoje šatore, po što prijegje Jabok i smiri se s bratom Ezavom, ***) i gdje docnije utemelji grad.

Ramoth ili Ramath-Gilead, jedan od najvećijeh gradova plemena Gada, levitski grad i utočiste, na južnoj strani Jaboka. Pod Ahabom osvoje ga Siri, a kad otigje da ga izbavi iz njihovijeh ruka, osta teško ranjen. Bez uspjeha su nastojali osvojiti ga Joram i Akazija. Sada ima 400 obitelji muslejmanskijeh, a 80 kršćanskijeh grčkog obreda.

Rabbath-Ammon, za 15 milja sa istoka Ramothu, glavni grad Amonacâ. Pod rimljanima se nazivao Philadelphia, jer bi iznovice sagragjen od Tolomeja Filadelfa u trećemu stoljeću prije Isuk. Sad stanuju u njemu čaglji i jastrebi.

---

*) I Mac. v. 26.
**) Gen. XXX. 31.
***) ib. XXXIII. 17.

Beth-Bara, *) ili Bethabara (mjesto prohoda) kod Jordana, gdje je sv. Ivan krstio. **)

Heshbon, glavni grad Sihona kralja Amorejskoga, na gornjem kraju mrtvog mora. Sad se vigjaju razvaline.

Baal-Meon (stanište Baala), malo dalje od Heshbona, gdje je bila kršna planina, s koje, možda, Baal je razgledao izrailjski narod.

Nebo, kod mrtvog mora, na brdu istog imena, vjerojatno što se sada nazivlje *Attarus*. Od prilike su se ovdje Moavci klanjali Nebu, što je ime planeti Merkuriju kod Kaldejacâ.

Callirohe, na glasu s toplijeh voda, što su se u bližinama nahodile; vjerojatno *Lascha* ili *Lasa* spomenuta u sv. pismu. ***)

2. Zemljište Moavacâ prem da ne spada pod Palestinu, ipak jer bi s njome u tijesnom savezu, treba i o njemu što da rečemo. Nalazio se sa južne strane Arnona, a na istoku mrtvog mora. Sada je pusto, dali u staro doba imalo je biti dosta prijatno. Izrailjičani ga prijegjoše kad su putovali iz Misira; od važnosti je u povijesti, jer odovle bi rodom Ruth, i bi utočište Davidu. Ovo su mu poglaviti gradovi:

Ar-Moab, ili Rabbath-Moab, a docnije Areopolis, bi stolni grad ove države. Pod rimljanim bi glavni *Palestine Treće*; sruši se u trešnji g. 315 po Isuk.

Kir-Moab, malo sa južne strane, na brdu visoku za 3,000 stopa poviše Mrtvog mora. Jedini grad što ga Joram nije mogao osvojiti.

Zoar ili Segor, blizu mrtvog mora. Jedini grad

*) Jud. XIII. 24.
**) Joan. I. 28.
***) Gen. X. 19.

izmegju onijeh pet na obali mrtvog mora, što se ne prosjede u doba Abramovo. Grad jako stare davnosti. Isprva se nazivao Bala, a Segor paka preko 30 stoljeća.

Ovdje se spasi Loth, bježeći iz Sodome. U doba kršćanstva imao je svoga biskupa. Bivao je XIII. stoljeća. Sad je selo po imenu *Gor-Safieh.* Ravnica na kojoj se nalazi široka je od 1 do 5 milja; sa zapada je pjeskovita i neplodna, a na južno-istočnoj strani zemlja je krasna i plodovita. Ima za 300 arapskih obitelji, koje rade okolo zemlje; siromašna čeljad i izložena deračini beduinâ. Ljeti je strašna vrućina, što uzrokuje groznice.

V. Jerusalim.

§. XVIII. Jerusalim u staro doba.

1. Topografički položaj Jerusalima. Doline. Briježuljci na kojima se nalazio: Sion, Akra, Moria. Gracki turnjevi. Okoliš mira i prostranost grada. — 2. Poglavite zgrade. — 3. Položaji naokolo grada. Izvori. Brda. Varoši; Bethfage, Bethania i Emmaus. Groblja. — 4. Broj stanovnika u Jerusalimu.

Poglaviti prvostolni grad cijele Palestine bijaše Jerusalim, Salim Melhisedekov*), Jevus Hananejacâ Jerusalim (miroljub) izrailjskog naroda, Ariel (Božiji lav) Izajije,**) Hierosolyma grkâ, Aelia Capitolina rimljanâ, a El-Kuds (sveti grad) sadašnjijeh arapâ. Nala zi se megju stepenima sjeverne širine 31°, 47'; a 53°, istočne duljine; na najvisočijemu vrhu Judinijeh brdâ,

*) Psal. LXXVI. i vjerovatno u prvoj knjizi Mojsije XIV. 18.
**) Isaj. XXIX. 1.

za 650 metara povrh mora, na starijem granicama zemljišta Benijaminova i Judina. Naokolo grada, sa zapadne je strane prodolina Gihon, sa južne duboko ždrijelo *Ge-Ben-Hinnom*, a sa sjevera i istoka mu je *Josafatova* dolina, koja se naziva i *Kedronska dolina*. Jedino sa sjevera se mogao grad raširiti. Svud naokolo pak vise se brdâ, s česa grad ne može se vidjeti iz daleka. Tri brježuljka sastavljali su prostor gradu: Sion, koji se visi za 150 stopa povrh nadstojeće doline Hinnom, a za 2381 stopa iznad mora, na južnoj strani, gdje Jevuseji imadoše tvrgju, koju ne mogoše izrailjci ončas osvojiti, nego stoprva pod Davidom; suproć Sionu, sa strane sjevero-istočne, brježuljak je malo manji, gdje su se izrailjci po svoj prilici ončas nastanili, i gdje se grad raširio pod Davidom. Nije imao posebno ime dok Antiok Epifan ga ne prozva Akra; visoka strana grada se nazivala dakle Sion, a niža Akra. Ova dva brježuljka su bila odvojena prodolinom, koja je dospjevala u Kedronskoj dolini. Sa južno-iztočne strane Akre bio je treći brježuljak pod imenom Moria,*) koji se visio nad Josafatovoj dolini za 150 stopa. Na njemu je bio sv. hram. Isprva je bila prodolina megju Akrom i Morijom, ali potla bi napunjena, tako da te dvije visočine sastavljale su jedan sam prostor. Sa južno-zapadne strane hrama bio je jedan most, preko prodoline *Tyropeon*, kuda se prolazilo na Sion. Na ova tri brježuljka u doba Davidovo i Solomunovo bi sagragjen Jerusalim; a pod Agripom I bi sadružen gradu jedan četvrti brježuljak, prozvan Bezetha (novi grad.)

Po što David osvoji Sion (1049 god. prije Isuk.) postavi ga stolnim gradom cijele Palestine, u razno

*) Predaja donosi da na Moriji Abram prikaza Bogu na žrtvu svoga sina Isaha.

doba bjehu mirom okruženi različiti predjeli gracki, i sagragjeni turnjevi. U zadnje doba broj turnjeva dopre do 164, megju kojim 90 bili su na vanskim zidima, za 200 lakata jedan daleko od drugoga. Svaki je bio širok za 20 lakata, a oko toliko visili su se povrh grackih zida. Okoliš mirâ jerusalimskih, po svjedočanstvu Josifa Flavija, bio je za 33 stadija, što bi činilo 2493 sežanja i dvije stope; a imao je jedanaest vrata za ishod. Nije čuda dakle da u tolikomu prostoru, u doba opsjeda, poginu za milijun i što tisuća čeljadi. Za doba Aleksandra velikoga dopirao je broj stanovnikâ oko 120,000, broj koji se mijenjao u razno doba, a navlastito u vrijeme opsjede.

2. Ovo su bile poglavite zgrade starog Jerusalima: a) Hram sagragjen od Solomuna na brdu Moriji, a iznova zidan pod Zorobabelom, i bogato narešen od Iruda. — b) Tvrgja Sijonska, što Joab vojvoda Davidov preuze Jevuzitima, zvana *Grad Davidov.* — c) Palača Solomunovo, prozvana „kuća libanskog gaja“ s drvlja kojim su se poslužili za gragju. — Kada Babilonezi osvoje Jerusalim, ognjem ga popale. Pod Zorobabelom opet sjajnije hram bi popravljen. U doba Makabejacâ bi sagragjena sa sjevero-zapada hrama jedna tvrgja, prozvana *Baris*, koju utvrdi Irud i prozva *Turanj Antunov*, na čast Marka Antuna svoga prijatelja i pokrovitelja. Iza Iruda mnoštvo sijajnijeh i krasnijeh zgrada bi podignuto u Jerusalimu. Osim hrama umnožena i popravljena, bi sagragjena kraljevska palača od bijelog mramora, okružena naokolo mirom visokijem za 30 lakata.

3. Megju poglavitijem stvarima u okolišu Jerusalima bjehu bez dvojbe izvori. Iza grada sa zapada, bijaše gornji i donji izvor Gihon-a, donji uprav ispod. Sijona, a gornji sa sjevero-zapada, na putu prama Jafe

Gdje se sadružuju doline Hinnom i Jozafat, bio je Enro'gel (bunar Jobov) sred kraljevskijeh perivojâ. Sa sjevera Sijonu, kod grackijeh mira, bio je izvor Jezeķije. Jedan široki mlaz vjerojatno gojen kakvim ispodzemnim vodama, bio je ispod hrama. Kraljevski izvor, po prilici bio je isti što studenac djevice, na južnomu kraju Morije. Jedan prokop u živcu kamenu izpod zemlje, dovodio je vodu iz njega u hladenac Siloah, ili Siloam, koji nije prisušivao. Izvor prozvan Bethezda nalazio se na sjevernoj strani Morije; sad ga zovu *Birket Israil.*

Sa strane istočne grada Maslinsko je brdo, koje se produljiva niz svu Josefatovu dolinu, a visi se povrh mora 2555 stopa. Ima tri visočine megju kojim ona posrijedi je najvisočija. Južna visočina naziva se Brdo smutnje (mons offensionis), s krivih kipova što ondje Solomun bijaše podignuo. Na podnožju brda, kod izvora Kedrona, nalazi se maslinski vrt, što je u vangjelju nazvan Gethsemani (tijesak za ulja), a sada *Djesmanije.* Dolazilo se u nj preprohodeći Kedronsku rijeku, koja tekaše niz Josefatovu dolinu. Ovaj vrt pripada sada franjevcina manastijera sv. Spasitelja, a prostor mu je za 160 stopa □, i nahode se osam maslina, što se cijene da su od doba Isukrstova. Sa sjeverne strane vrtla, ima podzemna crkva, u koju se slazi niz 47 stupanja. Ovdje kažu grob bl. Djevice Marije, a na pol stube su grobovi Joakima i Ane, Marijinijeh roditelja, a s druge strane grob Josifov, Marijina zaručnika. Sva različita kršćanska vjeroispovijedanja, do istijeh muslejmanaca, imaju svetišta u ovoj crkvi. — Sa južne strane, poviše doline Hinnom, visočina se nazivlje rgjavog svjeta.

Sa istoka maslinskog brda bila su sela Bethfage i Bethania. Od Bethfage, gdje Isukrst dobavi osli-

ća da na njemu uljeze u grad, nema traga. Bethania je daleko od Jerusalima za 35 časa hoda; ovdje je stanovao Lazar sa svojim sestrama Marijom i Martom, i Jezus je češće ovdje dohodio, i noćevao, kada u posljedno doba svoga života nije bio sjeguran u Jerusalimu. Sad je malo selosce, gdje stanuju neke arapske obitelji, i imaju džamiju kod groba, gdje kažu da bi ukopan Lazar. — Za dvije ure hoda sa zapada gradu, bio je varoš Emmaus.

Groblja su bila u prodolinama naokolo Jerusalima: u dolini Hinnom, na mjestu zvanu Hakeldama (polje od krvi); u dolini Josefatovoj, gdje su groblja redomice bila izdubljena u kamenu, od Getsimanije do sela Siloe, a to su grobovi žudioskih kraljeva, i drugih znamenitih ljudi onoga naroda; i na maslinskom brdu, gdje su bili grobovi prorokâ.

5. Nije lasno tačno označiti broj stanovnika starog Jerusalima. Za doba Aleksandra velikoga kažu da je bilo 150,000 dušâ. Kad bi osvojen od Antioka, g. 175 prije Isukrsta, 80,000 žitelja poginuše u tri dni, 40,000 bjehu usužnjeni, a 80,000 prodani u ropstvo; što čini broj 200,000 stanovnika. U posljedno doba narod se umnoži. Svaku godinu mnoštvo puka dolazilo je na pohod svetog grada za vazmenu svečanost. Pod Cestijom, prigodom vazma, bilo je 2,700,000 duša, u komu broju ne ulaze gubavci, ni inostranci. U doba opsjede pod Titom, nahodilo se u Jerusalimu mnoštvo puka, megju kojim 1,100,000 poginuše u ratu, a 97,000 bjehu usužnjeni, tako da broj nadilazio je 2 milijuna.

§. XIX. Povijest Jerusalima.

Jerusalim prvostolni grad Palestine pod Izrailjčanim. Opsjeden od filistejâ i arapâ; pak, po razdoru, od izrailjacâ; za tim od Asirâ, Farauna misirskoga, pak od Nebukadnezara, pod kojim

bi razoren. Pod Kirom opet bi sagragjen, a docnije pod Artasersem popravljen, i iznova sagragjen mu hram. Za tim osvojen od Aleksandra velikoga, po smrti mu pade u ruke Tolomeja misirskog, pak Epifana sirskog. Pobuna žudijâ pod Makabejcima. Jerusalim osvojen od rimljana. Rasap grada pod Titom. Posljedne zgode grada.

Prva biblijska spomena donosi da Jerusalim bi stari Salim, gdje je kraljevao, u doba Abramovo, Melhisedek (kralj pravde). U doba Jozuje kraljevao je Adonizek (gospodar pravde), koji poginu su druga četiri kralja Hananejska u bližini Gibeona. *) Neko doba potla niži grad bi osvojen od izrailjacâ, a Jevuseji sljegjahu gospodovat u gornjemu gradu i uzdržaše se proti izrailjcima za pet stoljeća, dokle osme godine Davidova kraljevanja (okolo 1049 prije Isuk), bi osvojen, i posta prijestol izrailjskih kraljeva. Pod Solomunom bi sagragjen sjajni hram, što umnoži važnost ovoga grada, jer posta središte žudioskog bogočašćenja. Iza raskolništva židovâ osta glavnim gradom Judeje. Pete godine Roboama, misirski kralj Sesak osvoji ga i poplijeni. Pod Joramom filisteji i arapi doprješe uljesti u grad, popljenit kraljevsku palaču, i zasužnjit mu sinove i žene. Pod kraljem Amasijom bi iznova osvojen od Joasa izrailjskog kralja; a u doba Jezekije bi opsjeden od asirâ, koji ga ipak ne osvojiše. Neko, faraun misirski, okolo god. 609 prije Isuk., osvoji ga. A za tim za tri puta Nebukadnezar preko god. 607, 597, i 586 pr. Is., a posljedni put ga pak i razori. Po dKirom započeše ga opet iznova graditi (538 pr. Is.) a dovrše popravljenje pod Artasersem I, pod upravom Ezdre (457 pr. Is.) i Nehemije (445 pr. Is.), i tada bi iznova sagragjen i hram. Nove nezgode napadoše na Jerusalim po propasti Per-

*) Josua X.

sijanskog carstva. God. 332 pr. Is. bijaše ga osvojio Aleksander veliki, koji se ipak s njime prijazno ponašao. Po smrti mu osvoji ga Tolomej, sin Laga, misirskog kralja. Pod Tolomejima i Seleukidima grad je naprjedovao, dokle opet god. 170 prije Is., Epifan sirski kralj poplijeni ga, i obezčasti mu hram, stavljajući u nj kip Jova Olimpika. S njegove okrutnosti žudiji se pobuniše pod vogjama Makabejcima, i tako Jerusalim opet dobije svoju nazavinost, koju je uživao sve dokle grad bi osvojen od rimljanâ pod Pompejom (63 prije Isuk.); a neko doba za tim (54 pr. Is.) hram bi oplijenjen od Grasa, a grad od Partâ (40 pr. Is.). Irud netom bi uzvišen na kraljevski prijestol, naresi ga krasnim zgradama, i velikom sijasnošću popravi mu hram. Ali Judeja posta rimska država. Po smrti Iruda Jerusalim bi prijestol rimskih ovlašćenikâ (*procuratores*), koji stanovahu u Antunovoj tvrgji. Pobuna židova probudi oni gorostasni boj, što se dovrši kobnim porazom Jerusalima, koji bi opsjeden od rimljanâ pod zapovijedi Tita god. 71 po Isuk. za pet mjeseca, pak sasvim razoren. Nešto malo turnjeva, i mali broj kuća što Tito bijaše zaštedio, god. 136 bjehu razorene od Elija Adrijana, usljed nove pobune židova; s česa ovaj ćesar hotje da se i ime Jerusalima izgubi, i bivši sagradio na onomu mjestu novi grad, prozva ga Ælia Capitolina, na čast Jova Kapitolina, komu podignu hram gdje prije se bijaše visio žudioski, zabranivši, pod kazan smrti, da ne budu uljesti žudiji u grad. Pod Kostantinom bjehu sagragjeni mnogi hramovi na mjestima posvećenijem životom i smrti Spasitelja, navlastito povrh sv. groba (g. 336); a Justinijan g. 532 pridruži nekoliko crkava i bolnicâ. God. 615 Kozroje, kralj Persijanski, osvoji Jerusalim; a Heraklije ga opet g. 627 preuze; dali malo doba za tim, god. 636, pade u ruke varvarskih čopora što do-

vede Omar. Potla bi podložen persijanskim Sultanima, misirskim Fatimitima, i Selgjukidima. God. 1099 križari pod zapovjedi Gofreda Buljona, posvoje grad, i utemelje prijestol kršćanskih kraljeva, dokle g. 1187 Misirski sultan Saladin osvoji Jerusalim, i tako dovrši Jerusalimsko kraljestvo. Sultan Malek-el-Kamel ustupi ga Federiku II g. 1229, ali ga opet muslejmani preuzeše god. 1244; od to doba osta podložen sultanima Misira i Sirije; dokle god. 1517 turci ga osvojiše pod Selimom I.

§. XX. Sadašnji Jerusalim.

1. Prostor i pučanstvo sadašnjega Jerusalima. — 2. Crkva sv. groba. Redovnici sv. Frane čuvari sv. Groba. Ot. Bonifacije de Stephanis dubrovčanin, pod kojim bi otvoren sv. Grob. — Posljedno stanje sv. Groba.

1. Teške nezgode koje napadoše na ovaj znameniti grad, mnogo promijeniše njegov položaj, s česa nije sada tako lasno pripoznati u njemu davni Jerusalim. Čini se da sada ne zauzimlje cijeli stari prostor, jer je izvan grada veći dio Sijona. Miri koji opkružuju grad, bjehu sagragjeni g. 1542, po naredbi sultana Sulejmana II, a visoki su za 40 stopa; svukud na okolo su zaklonjeni turnjevima visokijem za 120 stopa. Kroz sedam vrata uljezalo se u grad, megju kojijem dva su sada sazidana; a to učiniše turci sa straha, da se ne ispuni neko proročanstvo koje je megju njima, da će se kršćani jednoč dobaviti grada po onom ulasku. Okolo grada miri zauzimlju 4,630 koraka; a rogljast mu je položaj. Sa sjeverne strane ima 1,435 koraka; sa južne 1,290; sa istočne 1,005; a sa zapadne 900. Najveća je duljina gradu 1500 koraka. Na četvero se dijeli; jermenski predjel, koji je na brdu Sijonu; ži-

dovski, niztrmo sijonu i na brdu Moriji; kršćanski, naokolo hrama sv. Groba; a muslejmanaca, koji je veći nego sva ostala tri predjela, zauzimlje vas prostor sa sjevero-istoka. Gdje bi negda veličanstveni Solomunov hram, sada se visi džamija Omara. — Broj stanovnika dopire do 17,000 duša; megju kojim 5,000 muslejmanacâ, 2,000 grka, 900 katolika, 350 jermena, 100 koptâ, 20 abisinaca, 20 sirijanaca, i 7,120 židova. K ovomu broju treba priložiti okolo 60—70 protestanata, nekoje grke (katolike) Melhite, i tursku posadu od 800 do 1000 ljudi. Preko godine bude od 3,000, do 10,000 putnika, koji dolaze na pohod sv. mjestâ. Ima mnoštvo zavodâ, bolnicâ, i manastijerâ različitijeh kršćanskijeh vjeroispovijedanja; tu stanuje i biskup *in partibus*, namjesnik patrijara Jerusalimskog koji se nalazi u Rimu.

2. Hram sv. Groba nalazi se na sjevernoj strani Sijona. Sagradi ga carica Jelena, a potla bi raširen od kršćanskih vladara, da zauzme: a) Kalvarije; b) mjesto gdje bi iskopan križ; c) slavni Isukrstov grob. Za doba Kozroja (590—628) bi ognjem popaljen, a sv. drvo poneseno u Persiju. Sv. Križ bi otkupljen od cara Heraklija g. 629, koji ga namjesti u hram, što ga on isti popravi. Po što Omar osvoji Jerusalim, dopusti kršćanima da slobodno budu častiti sv. Grob. God. paka 1009 misirski Sultan Haken, babiloneski knez, podbunjen od židovâ, naredi da budu razorena sv. mjestâ i hram sv. Groba. Šteta, što ne bi nikada bila naknadjena, da sama mati razoritelja, ne bijaše se pospiješila iznovice sagraditi hram. Okolo g. 1257 nastaniše se u Palestini nekoji franjevci, i mirno čuvaše sv. Grob, i druga svetišta, do god. 1284, kad Sultan Melak-Seraf silnom vojskom osvoji grad i smaknu 25,000 kršćanâ. Osta Jerusalim bez kršćanâ, dokle nekoliko docnije potajno se povratiše neki franjevci, koji dobiše stalno pribivalište

god. 1342, po posredovanju Roberta napuljskoga kralja, i supruge mu Sancije. Od god. 1553 do god. 1564, nalazaše se kao čuvar u Jerusalimu, s naslovom Guardijana Gore Sijonske i načelnika apostolskoga u sv. zemlji, dubrovčanin B o n i f a c i j e d e S t e p h a n i s, rodom s Lopuda, od porodice D r a k o l i c e, koja predjevkom se nazivala G r a s s a. Radinosti i hitrumnosti Bonifacija treba zahvaliti, ako franjevci ne bjehu iseljeni iz Jerusalima. Prijeteći da će pasti davni spomenik uzdignut od sv. Jelene povrh groba spasiteljeva, Bonifacije dostignu dozvolu od pape Julija III, pa i od istoga Sultana Sulejmana, da razvali staru zgradu, a novom da prekrije sv. Grob. Kad otvori Spasiteljev grob, u njemu nagje zamotan jedan komad sv. drva, što po svoj prilici položi ondje sv. Jelena. Po što prekrije sv. grob novom zgradom, postavi dotični natpis na vječnu uspomenu. God. 1811 teško ognjem bi pokvaren hram, dali ipak osta netaknut sv. Grob, bližni katolički manastijer, i kapele osam kršćanskijeh narodâ. Hram bi pak popravljen god. 1812, na troškove grčkijeh kalugjera. God. 1834 nove nezgode napadoše na sveti grad. Osim arapâ, koji ga poplijeniše, i nasljednog glada, strašna trešna uzdrma Jerusalimom dne 23 svibnja, tako da mramorna crkva povrh sv. Groba, teško bi ostećena, i prijećaše da će pasti. Za sreću nikakva se zla ne dogodi; a god. 1865 velika kuba te crkve, koja je već bila za pasti, bi popravljena od nekoliko vlada, t. j. od Porte, Rusije a navlastito od Francuske.

Treći dio.

Pokrajine naokolo Palestine spomenute u sv. pismu.

---

§. I. Siria. — Aram ili Aramaea.

1. Što je značilo Aram u opširnom smislu, i kako se dijelio. Koji je dio sastavljô Siriju. — 2. Granice Sirije. — 3. Planine. — 4. Rijeke. — 5. Poglaviti gradovi. — 6. Povijest.

1. Pod imenom Aram razumjevalo se prostrano zemljište koje se prostiralo od brda Taura do kraljevine Damaska, pak sve do Babilonije; a od sredozemnog mora do Asirije, s onu stranu Tigra. Dali ova prostrana pokrajina dijelila se pak na mnogo predjelâ pod različitijem imenima, to jest: Aram Beth-Rohob; Aram Naharaim; i Aram. Pod prvim imenom se razumjevala prvašnja mala država Asirije; pod drugim Mezopotomija; a treći znači zapadnu Siriju ili Siriju uprav tako zvanu. Dandanas Siri i Arapi zovu ovu pokrajinu Alšam, t j. *lijeva strana,* jer tako ostaje onim, koji su obrnuti k istoku. Biblijsko ime Aram protezalo se dakle na obje obale Eufrata; a Sirija, čini se da je pokraćenje od — *Asirija,* što upotrebiše grčki spisatelji.

2. Sirija je ostajala sa sjeverne strane i sjeveroistočne Palestini, a nalazi se megju stepenima 33 i 37 širine. Graničila je sa sjevera brdom Taurom, koji je dijeli od Kapadočije; sa zapada, sredozemnim morem i Finikijom do bližina Arada, a uzgori do Libana; sa istoka, Eufratom, koji je dijelio od Mezopotamije; a sa juga Palestinom i pustinjom Arabije.

3. Ovo su joj poglavite planine: Amanus, Pieria, Cassius, Bargylus. Najpoglavittje su pak Liban i Antiliban. — Liban znači „*bijelo*“ brdo, sbog vječitog snijega, koji prekriva visočine njegove. Ravnica koja se proteže izmegju planina Libana i Antilibana, naziva se Coelesiria.

4. Poglavita je rijeka Orontes, koja istječe megju planinama Libana i Antilibana, i slijeva se u more. Sad je zovu *El-Asy*. Kod Damaska imaju dvije male rijeke, spomenute u sv. pismu: Abana, zvana od Grkâ *Chrysorrhoas*, a sad *Barada*, koja istječe iz Antilibana; Pharpar manji, sada zvan *Nahrel- Anaj*, koji izvire s Hermona; obedvije slijevaju se u dva jezera kod Damaska.

5. Sirija se dijelila na nekoliko malijeh državâ; a to su bile kraljevine Damaska, Moaka, Tobâ, Emotha (ili Hamatha) i Gesura.

Najpoglavitiji gradovi bili su: Damasak i Hamath. — Damasak je imao lijepi položaj na obalam Abana i Phapara. Ravnica na kojoj je položen dugačka je za milj i po, a visi se iznad mora za 2200 stopa. Ovaj grad je često spomenut u bibliji, još od doba Abramovo, otkle mu jè bio upravitelj imovine; a povijest mu je u savesu sa životom sv. Pavla, koji ne daleko od grada obrati se na Isukrstovu vjeru, i u njemu je propovijedao. Ulica gdje je obitavao, i sad je jedna od najpoglavitijeh Damaska. — Hamath je bio

na rijeci Orontu, izmegju planinâ Libana i Antilibana, na ulazištu Palestine. „*Ulazište Hamatha*“ bilo je ključ Palestine sa sjevera, za to Hamath i Riblah, koji je bio u njegovu zemljištu, često su spomenuti u povijesti s vojničkog ratovanja, te mnogo su se slavili i uzoholili Asiri, kad su ih osvojili. Predjel Hamatha, bila je najsjevernija granica obećane zemlje. — Ovim gradovima mogu se preložiti: Tiphsab, *Tipsacus*, važno mjesto kod Damaska, na glasu s vina. Tadmor, *Palmira*, sagragjen, ili vjerojatnije povećan od Solomuna, za sbranište trgovinama, koje su se pronosile izmegju Babilonije i Palestine. Berotai ili Chun, negda Birtha na Eufratu.

Megju gradovima posljednog doba, ovo su poglaviti: Antiochia, na lijevoj strani Oronta, sagragjena 330 god. pr. Isuk od Seleuka Nihatora, koji je prozva očinim imenom. Važan grad sbog odnošajâ sa povijesti prvijeh kršćanâ. Ovdje učenici, koji pobjegoše iz Jerusalima, utemeljiše crkvu, i bjehu prvom prozvani kršcáni. Za neko vrijeme sv. Pavao ovdje je pristao i propovijedao vjeru Isukrstovu; i odovle počnu njegova putovanja apostolska. Potla posta prijestol patrijaršije, što je usporedi sa Carigradom i Aleksandrijom. — Seleucia, Selefkieh, prozvana *Pieria*, izmegju brda Pieria, i mora, za 6 milja od izvora Oronta. Sagradio je Seleuk Nihator, i služila je za luku Antijokiji. Odavdje sv. Pavao odjedri put Cipra.

6. Žudiji su bili dobro upoznati s ovom državom, još od davnijeh davnina. Patrijari preprogjoše je kad su putovali i vraćali se u Mezopotamiju, a Abram imao je za upravitelja imovine jednoga Damašena. Za doba Davidovo žudiji protegnuše gospoctvo na cijelu Siriju do obale Eufrata. Solomun uzdrži je preko većeg dijela svoga kraljevanja, i bilo je živo trgovanje niz duljinu

granicâ žemljišta s Babilonijom i s istokom. A u posljedno doba su Siri ratovali s žudijim, dokle ovi bjehu napokon usužnjeni od Asirâ. Povijest Sirije, kao nezavisnog zemljišta, počinje s utemeljenjem plemena Seleukidâ, 312 god. pr. Isuk. Seleuk Nihator, prvi ovog koljena, posvoji malo ne sve države starog persijanskog carstva. Njegovi nasljednici izgubiše malo po malo široke postojbine, dokle carstvo Sirije spane na samu uprav zvanu Siriju i Finikiju. God. 65 pr. Isuk. prijegje pod rimsku vlast.

§. II. Finikija.

1. Granice Finikije. — 2. Planine. — 3. Rijeke. — 4. Poglaviti gradovi. — 5. Povijest.

1. Sa zapada i sa istoka Finikiji ostaju naravne granice sredozemnog mora i Libanskih planinâ; sa sjevera i sa južne strane ne mogu joj se tačno naznačiti. K jugu nekoliko se pružala u Palestinskom zemljištu, i dospijevala je ispod Karmela, na po puta izmegju Ćesareje i Dora; k sjeveru pak niz more se pružala malo poviše Arada. — Bila joj je duljina za 120 milja, a širina za 12.

4. Niz duljinu sredozemnog mora protežu se planine Libana, s kojijeh neki ogranci presijecaju zemljište Finikije, i tako čine nekoliko doljačâ. Nekoji od tijeh ogranaka idu k moru, i sastavljaju rte; a poglaviti su ovo: Theu-Prosopon (*Ras-es-Shekah*), rat Album (*Ras-el-Abiad*) s južne strane Tira, i Carmelum, (o komu smo govorili u §. III. prvog dijela).

3. Rijeke dakle ne mogu joj biti duga tečaja. A poglavite ovo su: Eleutherus (*Nahr-el-Kebir*); Leontes (*Kasimieh ili Litani*); i mala rijeka Adonis (*Nahr-el-Ibrahim*).

4. Ovo su poglaviti gradovi Finikije: Sidon, *Saida*. Stari grad na glasu s navezenijeh haljinâ, radnje u kovu, mastila, i caklenih posugja. Odovle nekoliko radnika dogjoše u Jerusalim kad se gradio hram. Sidon često bi uzrok da se žudiji pokvare. Jezabela supruga Ahabova, bi kći Sidonskog kralja. Sv. Pavao je pohodio ovaj grad. Sada ima za 7000 stanovnikâ, muhamedanaca, grka-katolikâ, maronitâ i latinâ.

Tyrus, *Sur*, isprva bijaše razdijeljen na dvoje; jedan mu dio bijaše na kopnu, a drugi na otoku za milj i po od kraja. S vremenom postanu sdruženi, jer more narene pržinu u tijesno. Imao je luku. Bi na glasu s grimizne masti, koju su vadili iz nekih skoljakâ, što su se nahodili nu obali. Sada ima 4,000 stanovnikâ, dali u tužnomu stanju.

Ptolemais, *Ako*, po bibliji, ime za stalno mu podato od kakva Tolomeja misirskog kralja; a sada zvan Akri, što ishodi iz starog imena. Sa sjeverne je strane Karmela, stari grad Finikije koji za kratko doba bi u rukama žudioskijem, za doba Aleksandra Tianeja, a malo potla bi uzet od Tolomeja Latira misirskog kralja. Ćesar Klaudije naseli ga rimljanim. U novomu zavjetu je često imenovan porad putovanja sv. Pavla *). U prvo doba kršćanstva imao je svoga biskupa. U doba cara Heraklija, god. 636, pade u ruke arapâ, dovedenijeh od Omara. U vrijeme križarâ, pripadao je, kako i cijela Palestina, misirskom sultanu. Pod Baldovinom I, jerusalimskim kraljem, koji ga osvoji god. 1101, doprje do velike važnosti, navlastito s luke zgodne za iskrcavanje križarâ i brašna. God. 1187 pade u ruke Saladina, a opet prijegje kršcanima pod Rihardom Lavijeg srca, i Filipom francuskijem

*) Act. XXI. 7.

kraljem. God. 1192 ondje bi utemeljena stolica reda vitezova sv. Ivana, po čemu bi prozvan *sv. Ivan od Akri*. God. 1291 misirski sultan Melik-el-Aschraft, ili Serafa, jurišem ga osvoji, i tada 60,000 kršćanâ izgubiše život. Za tim osta opušćen. God. 1517 osvoje ga turci. Sada ima 11970 stanovnikâ, koji se bave trgovanjem. Luka mu je napola zavaljena.

Achzib, koga ga grci zovu Ekdippa, za tri lege poviše Aka; sad je varoš po imenu *Zib*.

Sarepta, na glasu u biblijskoj povijesti, jer u njoj je pribivao prorok Ilija, kod jedne siromašne udovice, u doba kad strašna suša morila je izrailjsku kraljevinu i Finikiju. *).

Berytus, *Beiruth*, grad od starinâ. Ovdje bi glasovito sveučilište grčko, od trećega do šestoga stoljeća, a sada je najvažniji trgovački grad Sirije. Ima 6000 stanovnikâ.

Tripolis, stolni grad države, gdje bjehu Tir, Sidon, i Arad, s česa primi to ime. Sada ima za 10,000 duša, a svi su muslejmani.

5. Malo se što zna o Finikiji, jer se izgubiše arkivi, i njezina književnost. Ono malo što se zna, poznato je po Bibliji, po spisatelju Josifu, i po natpisima asirskim. — Bila je razdijeljena u nekoliko malijeh kraljevinâ, a vrhovnu vlast imao je isprva Sidon, a za tim Tir. Solomun prenese drvlje iz Finikije za hram Jerusalimski. Na glasu su bili Finikijani pog avito s trgovanja, obrtnosti i njihovih naselbinâ, po kojim se na daleko raspruže. Često Asiri navaljivaše na nju, a pod Persijanskim carstvom, činila je s Palestinom i Ciprom petu satrapiju persijansku. Pod Aleksandrom

*) III. Reg. 17.

velikim sastavljala je jednu državu s Sirijom i Cilicijom. Za tim bi uzrok rasprâ megju Misiranim, i Sirima, dokle pade u ruke Rimljanâ.

§. III. Arabia.

1. Kud se prostirala Arabija, koje su joj granice, i kako se dijelila. — 2. Planine Arabije. — Poglaviti gradovi. — 4. Povijest.

1. Na okolo Palestine, sa dvije strane, t. j. sa juga i sa istoka, bila je Arabija. Ovaj poluotok sa tri strane okrušen je vodom; sa sjevero-istoka od persijanskog zalijeva i zatona Omana; a sa zapada od Arapskog zatona. Sa sjevera ne mogu joj se tačno naznačiti granice. Imala je Misir sa zapada; Palestinu sa sjevero-zapada, Siriju sa sjevera, a Mezopotamiju sa sjevero-istoka.

Arabija se u početku dijelila na dvoje; Deserta, zemljište sa sjevera, i Felix koja je zauzimala vas poluotok uprav zvan, kojega su zvali jošte i *Sabea*, *Saba* i *Seba*, po Sabi Husovu sinu, Hamovu unuku; po čemu žitelji su nosili ime *Sabei.* K ovomu bi priloženo treće razdjelje Petraea, a to bi vas predjel naokolo grado *Petre.*

2. Planine Arabije, po klasičnoj Geografiji, nazivlju se Nigri montes, a sada se zovu *El Tor.* Poglavite visočine ovijeh planinâ ovo su: Um Shomer, 8850 stopa visok; Djebel Catarina, 8705; Djebel Mousa (*Brdo Mojsijevo*) malo sa istoka *Djebel Caterine,* gdje Mojsije primi ploče zakona; i Djebel Serbal, 6759 stopa visok, put zapadne strane crljenog mora. — Za tim su Idumejske planine, ili Edoma, kojijeh najvisočija visina je Hor, po bibliji, kod Petre, gdje umrije Aron. — Druge planine nazivlju se Zamethus, *Djebel Aared,* u sredini Arabije; Marithi montes, kod persijanskog zalijeva; i Nigri montes, kod zatona Omana.

3. Biblijska povijest navodi nam samo trgovačka mjesta Arabije, s kojima su bili žudiji u tijesnom savesu. — Megju Tirom, i plemenima što su se nalazili na obalam persijanskog zalijeva, Dedan i Raamah, i sa Sebom, i Uzal na južnoj strani, bila je trgovačka zamjena. „Putnička društva Dedaninâ“, za stalno su bili najmitelji, voditelji, zakupnjici, koji su zakupljali trgovačke krvane u srednjoj Arabiji; a trgovali su s bjelokosti, ebanom, indijanskim radnjama, tkaninam izvezenijem, što su vjerojatno radili oni sami. Mnogo spomena ima o Sebi; njezine plodine bile su: mirodijarnice, tamjan „mirisna trst iz dalekijeh mjestâ“, †) zlato i drago kamenje. Kraljica koja dogje na pohod Solomunu, bila je za stalno odovlek. „Sebačka društva“ trgovala su od sjeverne strane do Petre. Uzal vjerorojatno je spomenut u Ezekjelu *) kao u tijesnom trgovačkomu savezu sa Tirom, po svojoj luci Javan. Ophir je napomenut, kad je govor o trgovinam za doba Solomunovo, a bio je na obalam Arabije, **) od prilike u bližinam sadašnjega *Adena.* Nezna se gdje su bili Mesha i Sephar, koji su naznačeni kao granice Arabije. Prvi možda da odgovara *Muzi*, kod utoka crljenog mora; a drugi *Saphari*, današnjoj *Daphari*, na južnijem obalama. Midianiti bili su vrli trgovci iz Arabije Petrejske; a to su oni trgovci koji kupiše Josifa u Misiru: s „kamilama i dromedarima“ služili su se trgujući po sjeveru, i bijaše pleme dosta bogato.***) Druga plemena živijahu postijerstvom, hodeći od mjesta do mjesta; kako i dandanas žive veći dio Arapâ. „Stada Kidarska, i

†) Jer. VI. 20.
*) XXVII. 19.
**) Gen. X. 29.
***) Jud. VIII. 26.

ovnovi Nejabotha"*) skitali su se po pustošima na istoku Palestine, i resili su trgovišta Tira i Sidona. Hagariti ili Hagareni, iliti Agrei geografâ, bilo je pleme Ismaelitâ, koje se tamo i amo prenosilo, dokle posvoji jedan dio sjeverne Arabije, sa istoka Palestine. Senaherib ih je porazio.

Malo je gradova od koje važnosti: Elath, Elana, na kraju Elanitičkog zalijeva; David ga utvrdi vojskom, a Solomun ovdje prepravi brodovlje. Docnije kraljestvo Judino izgubi ga pod Joramom; opet ga osvoji Uziah, pa iznova ga izgube kad ga Rezin osvoji. — Esion-Geber, na drugomu kraju zalijeva, luka, otkle je ishodilo brodovlje. — Petra, bez dvojbe spomenuta pod imenom *Selah*, jer obadva imena znače „otok". Amazije ga osvoji, a zatim Moabci. Njegov položaj i naravna tvrdoća, bila je od vojničke važnosti; a tako isto i s trgovanja, jer je bio po srijedi gdje su se sastajali putovi iz Babilona, persijanskog zalijeva, južne Arabije, Misira i Tira. Najviši grad sjeverne Arabije, a glavni Nabatejâ. — Bazrah, drugi znatni grad Edomitâ, komu često bijaše prorokovano da će bit razoren. Bijaše sa sjevera Petre. Položaj drugijeh starijeh gradova kraljevâ Edoma, *Djuhabah*, *Avith*, *Rehoboth* i *Pau*, neda se naznačiti.

4. Narav zemljišta i žiteljâ nije dopuštala žudijima da dopru unutra u Arabiju, i da se dobro uspoznaju onim mjestima; sa svim time treba reći da su znali nekoliko stvarî, što se tiče onoga naroda. Do Solomunova doba ne nalazi se ime Arabije, a i tada je jedino značilo neki mali broj plemenâ, što je tumario po sjevernim stranama. Židovi su zvali sjevernu stranu zemljišta osobnim imenom Eretz-Kedem, t. j. istočna zemlja; dočim ostalo zemljište nazivali su „južnom stranom". Država

*) Isaj. LX. 7.

ončas sa juga Palestine, bila je zvana Edom ili Idumea.

Arabija može se reći da nema davne povijesti. Niko je nije mogao osvojiti. God. 105 po Isuk. zemljište na granicam Palestine posta državom rimskom, pod imenom Arabije.

§. IV. Mesopotamia. — Aram Naharaim.

1. Granice Mezopotamije. — 2. Planine. — 3. Rijeke. — 4. Poglaviti gradovi. — 5. Povijest.

1. Aram Naharaim po bibliji, a Mesopotamia po grcima, znači jedno te isto, to jest: Aram megju dvije rijeke. Sa sjevera joj je ostajalo brdo Masius, što je odvajao od Jermenije; sa istoka Tigar, sa zapada Eufrat, a sa juga zidovi Medije, što su je odijeljivali od Babilonije. — Sada je arapi nazivlju Al-Jezira, što znači „otok". U većemu je dijelu ravna, izim na jednomu mjestu, gdje su planine Singaras (Sinjar).

2. Poglavite planine su: Masius, koje se protežu sa sjevera put juga sa mnogim svojim granama, po čemu ona strana ishodi nekoliko brjegovita. Jedan dio ovijeh planina nazivlje se Singaras.

3. Poglavite rijeke su Tigar i Eufrat. Manje rijeke, koje se slijevaju u Eufrat, ovo su: Chaboras (*Kabur*), koji izvira s brda Masija, a prije nego se izlije u Eufrat, primlja nekoliko pritoka, megju kojim Mygdonius (sadâ *Hermes*); i Balisus ili Belias (*Belik*) gdje Crassus susrete se za prvi put s Partima.

3. Gradovi Mezopotamije savezani su s povijesti Abramovoj i ratovima Asirije. — Haran, na rijeci Belias, isti što Charroe klasična, gdje je pristô Abram, pošto je ostavio Ur.*) U doba Ezehije Haran bi osvojen od

*) Gen. XI. 31; XII. 5; XXVII. 43; XXVIII. 10; XXIX. 4. —

Asirâ.*) Spomenut je od Ezehijela, kao važni trgovački grad.**) — Ur Kaldejaca, što neki cijene da je bio gdje je sada Edessa, ili u onijem bližinama, sa juga je Ninevije. Po prilici je bio država, a ne grad; za stalno se zna da je bio sa istoka Haranu. — Predjel Gozan, gdje bi prenesena jedna naselbina izrailjčanâ, bi na gornjoj strani rijeke Chaboras. — Na izvoru te rijeke bi Carchencish, Circesium, gdje se zarate megjusobom vojske Neka i Nebukadnezera.— Edessa, zvana drugačije Antiochia, a *Callirhoes*, po jednomu kladencu toga imena; u doba kršćanstva posta prijestoljem glasovite učione bogoslovne. — Nisibis, po prilici *Zoba* starog zavjeta.

5. Mezopotamiju su vrlo dobro poznavali žudiji, jer su u tijesnim odnošajima živjeli s Aramejcima ove pokrajine. Ovdje Abram zadrža se, kad je hodio u Hanaan; ovdje Rebeka, Isahova supruga, bi odgojena u prva svoja godišta; ovdje je Jakob služio Labana; i ovdje se porodiše očevi izrailjskijeh plemenâ, izvan Benijamina. — U davnijem vremenima Mezopotamija činila je jedan veliki dio istočnijeh carevinâ, Asirske, Medije, i Persije. Seleukidi pruže svoje gospoctvo na veći dio Mezopotamije. Trajan god. 115 po Isuk. bijaše je osvojio, ali Adrijan ostavi je. Pod Markom Avrelijom (161—180) iznova bi osvojena, ali iza nekoliko bitkâ, veći dio bi podat od Gjovijana Persijancima god. 363 po Isuk.

§. V. Assiria. — Asshur.

1. Granice Asirije. Kako se dijelila. — 2. Planine. — 3. Rijeke. — 4. Poglaviti gradovi. — 5. Povijest.

1. Asirija bila je odijeljena od Jermenije sa sjevera po planinama Nifata; sa zapada i južno-zapadne strane od Mezopotamije i Babilonske države po Tigru; sa južno-istočne strane od Susijane, a sa istoka od Medije, po Zagru.

*) II. Reg. XIX. 12.; Isaj. XXXVII, 12. — **) XXVII. 23.

2. Poglavito brdo davne Asirije je Zagrus, kojega ogranci pod različitim imenima, pružaju se niz svu istočnu duljinu, odvajajući je od Medije i Persije. Strane dakle sjeverne i istočne brjegovite su; pokrajine pak južno-zapadne, do poviše Ninevije s druge strane, slične su Mezopotamiji, sad plodni perivoji, a sad puste, s velike vrućine, koja sasvim sprži sve što raste na zemlji.

3. Sve rijeke koje natapaju Asiriju, izlijevaju se u Tigar. Zabatus ili Lycus (*veliki Zab*); Caprus ili Zerbis (*mali Zab*); Phiscus, ili Tornadotos (*Odorneh*); Gyndes (*Diala*).

4. Ovako su opisani gradovi o kojim je spomena u sv. pismu: „iz te zemlje izagje Asur, i zazida Niniviju i Rehobot grad i Halah, i Resen izmegju Ninevije i Halaha, to je grad velik.“ *) — Ninive glavni grad Asirije, opisan od Jone. „Ninevija bješe grad vrlo velik, tri dana hoda,“**) a broj njezinih stanovnika (sudeći po onomu što je rečeno u pogl. VI. 11) imao je dopirat do 600.000 duša. Bi razorena god. 625 prije Isuk. od sadružene vojske Medâ i Babilonezâ. Brijeg prema *Mosulu*, zvan *Koujunik* i *Ncbi Junus*, bez sumnje je bio položaj glosovitog ovog grada, ili barem jednoga njegova dijela. — Halah, ako je isto što *Kalah-Shergat*, kako opominje ime, tada Nimrod naravno predstavljao bi veliki grad Resen, što je po bibliji imao biti megju Halah i Nineviji. — Rehobot, ili Rehoboth-Ir, ne zna se gdje je bio.

Gradovi posljednog doba ovo su: Arbela, izmegju Zabata i Kapra, na glasu s bitke megju Darijom i Aleksandrom velikijem, koja se zgodi kod *Gaugamele*, 20 milja put sjevero-istočne strane. — Apollonia

---

*) Gen. X. 11. 12.

**) Jon. III. 3.

i Artemita, jedna sa sjevera, a druga sa juga Diale, na polovini nje tečaja. — Malo sa istoka, Chala, i bližnja Celonae, gospodovale su na prijevozu Zagra. — Na obalam Tigra, sa južne strane države, bili su važni gradovi Opis, Sitace, i Ctesiphon; koji posljedni steče veliku važnost pošto počne padati Seleukija, i posta zimnim stanom kraljevâ Partije; a mjesto gdje se visio, sada se nazivlje *Al-Madain* „dva grada.“

5. Asiriji posta ime od Ashura, njezina posvojitelja, sina Semova. Potla bi jedno od najmogućijeh istočnijeh carstva. Pod Tiglat-Pileseru I. (1110 god. pr. Is.) asiri osvojiše Kapadociju, Siriju, i Jermeniju; a Sardanapal I. (930 pr. Is.) podloži Tir, Sidon, Byblus, i Arad, pak Babiloniju i Kaldeju. Salmanasar I. (900 pr. Is.) pokori Jermeniju, Mediju, Kapodociju, Babiloniju, Siriju, i Finikiju; a primi harač od israiljskoga kralja Jehue. Samas-iva 850 g. pr. Is. udari na Sire, Mede, i Babiloneze, osvojivši 200 gradova. Iva-Lush III. 800 pr. Is. — Pul po Bibliji — megju drugim osvoji Palestinu, pak se odaleči, jer mu *Menahem* kralj izrailjski ponudi 1,000 talanata*) (za 4,000.000 franaka). Tiglat-Pileser II. pošto god. 747 osvoji Siriju, s njome uzme jedan dio sjeverne Palestine. Salmaneser 730 pr. Is. ratovô je proti Ozeji, israiljskomu kralju, i opsjedi Samariju. Sargon paka, koji posta carem g. 721 pr. Is., prenese 27,000 izrailjskih obitelji u Asiriju. Senaherib g. 702 razbije kraljeve Tira i Sidona, osvoji gradove Filistije, navlastito Askalon. Po dva puta provali u Palestinu, jednom primi harače od Ezehije, a drugom opsjedi Lakis i Libnah, i zatvori Ezehiju u Jerusalim. Esar-hadom 680 pr. Is. prenese pleme Manasijino u Babiloniju. Sardanapal III. (660 pr.

*) II. Reg. XV. 19.

Is.) a za njim Ashur-emit-ili (640 pr. Is.) bjehu najposljedni carevi Asirije; jer ovo carstvo izginu po što ga osvoje vojske Medâ, kojim je zapovijedao Česar, i Babilonezâ zapovijedane od Nabo-polasara.

§. VI. **Babilonia.**

1. Granice Babilonije. — 2. Kakvo joj je zemljište i kako bi razdijeljena. — 3. Poglaviti gradovi. — 4. Povijest.

1. Velika i postrana država na obalam Tigra i Eufrata, kojoj dolazi ime po glavnomu gradu Babilonu, bila je davno zemljište zvano Senaar*). Granice su joj bile: sa sjevera Mezopotamija, sa istoka Tigar, sa zapada i južno-zapadne strane pustoši Arapske, sa juga Persijanski zalijev. Sa sjevera su joj bile naravne granice, Tigra i Eufrata, koji su se tu sadruživali.

2. Veći dio Babilonske države ravan je, a u davno doba mnogo plodno zemljište, jer su napušćavali vodu iz rijekâ po prijekopima, kroz koje su i velike plavi brodile. Nema brdâ ni svojih rijeka, isim Tigra i Eufrata, koji su joj na granicam.

Babilonija se dijelila u tri predjela: Auchanitis, Amordocaea i Caldaea. Strana južna Babilonije nazivala se Caldaea, pod kojim imenom se kad god zvalo cijelo Babilonsko zemljiste, s česa „*terra Caldaeorum*“ u sv. pismu naznačuje cijelu Babiloniju. Strana južna ove države, što se nazivala Caldaea, bi Shinar, potla zvan Chasdim ili Caldaea.

3. Ovo su poglaviti njezini gradovi, spomenuti u biblijskoj povijesti, koje na *Sinarskoj ravnici* sagradi Nimrod: Babel, Erek, Akad i Halneh. — Babel, je li ovaj grad kraljevine Nimroda, isto što historijski

---

*) Gen. X. 10.

Babilon posljednog doba, nije razgovjetno. — Erek, gdje je sadašnja Warka, na lijevoj obali Eufrata, za 80 milja sa sjevero-istočne strane Babilonije. — Akad, koga podrtine vigjaju se kod *Aker-Kuf*, u bližinama *Bagdada*. — *Halneh*, potla prozvan Ctesiphon. — Elasar i Senekreh za 15 milja dalje od Warke sa strane sjevero-istočne.

Svi ovi gradovi izgubiše svoju važnost pošto se podignu Babilon na obalam Eufrata, koga podrtine se vide kod Hillah, i dive sve one koji ih pohode. Prvi put spomenut je u Bibliji za doba kraljevanja Ezehije, 712 god. prije Isuk. Dokle je bilo Asirsko vladanje, bio je podložan Nineviji, a kad bi srušen ovaj grad, Babilon posta glavnim gradom moguće Babilonske kraljevine, i bi narešen i povećan od Nebukadnezara. Kiro ga osvoji god 538 pr. Is., i u njemu je stanovao za neko doba preko godine. Tvrgje mu bjehu razorene od Darija Istaspa, a hram Bela od Sersa. Do Aleksandra velikoga bi na glasu, a po smrti mu spanu, po što bi sagragjena Seleukija na obalam Tigra god. 322 prije Is., za koji grad bi upotrebljeno gradivo Babilona. Babilon je imao u opsegu 480 stadija; a bi okružen su dva reda zidova; prostor mu je dakle bio za 100 milja □, za pet puta koliko Londra. Imao je 100 vrata, a 250 turanja. — Poglavita zgrada bila je polača Nebukadnezara na jednomu nasipu. Četverokutna je bila ograda, sa svake strane 2100 stopa, a služila je za perivoj, posred koga se visila polača, gdje umrije Aleksander veliki. — Za 6 milja sa strane sjevero-zapadne, na zapadnoj obali Babilona, ima brijeg, gdje su gradine Babelske kule. Po što bi zaostavljena njezina gragja, čini se da je potla posvetiše Suncu i zvijezdama, dokle Semiramis posveti je Belu svomu mužu, kojega svećenici učili su zvjezdoznanstvo. Ovi hram bi razoren od Sersa; a Aleksander

veliki, po što uljeze u Babilon g. 330 prije Is., začne misao iznova ga sagraditi, ali mu se opriječi smrt. Temelj kule ima sada u obilazaju za 694 metra, a napola joj je visina, od osam poda što je imala, sad ostaju dva. Bila je sagragjena od opeka, na kojim su utisnute crte u kuneiformim slovima.

4. Dokle bi Babilonija podložena vrhovnoj vlasti Asirskog carstva, njezina povijest je odnosno neznatna. Imala je ipak svoje kraljeve, koji su često dohodili na rukâ sa asircima. Nabopolasar bi najposljedni od tijeh podložnijeh kraljeva. Dogje u pomoć Česaru prigodom razora Ninevije, i utemelji Babilonsko carstvo, gdje je gospodovao od god. 625 do 604 prije Isuk. Pod njime je bilo ovako sastavljeno carstvo: Eufratska dolina do Kartemiša, Sirija, Finikija, Palestina, i vjerojatno jedan dio Misira. Sin mu Nebukadnezar (604—561 pr. Is.) predobi misirskog kralja Neka kod Kartemiša, osvoji Tir, oplijeni Jerusalim, izgori hram, i povede u sužanstvo žitelje. Persijanski kralj Kiro g. 538 pr. Is. osvoji Babiloniju, i od tada pripadala je carstvu persijanskomu.

§. VII. **Misir. — Aegyptus.**

1. Otkle dolazi ime Misiru, i s česa bi prozvan Aegyptus. Kako se dijeli. — 2. Rijeka Nil. — 3. Jezera u Misiru. — 4. Brda. — 5. Gradovi poglaviti u predjelima: I. Delte; II. Heptanomisa; III. Tebaide. — 6. Povijest Misira.

1. Vlastito ime Misira u biblijskoj povijesti bi „*Misraim*“, riječ koja u dvobrojniku znači dva, (t.j. gornji i donji) *Misr-a*. Misir, ime kojim i dandanas arapi nazivlju cijelu onu pokrajinu, znači „crljena kaluža.“ Kadgod ovo ime se nalazi u jednobrojniku „*Mazor*“, i tada u užjemu smislu znači donji Misir, i *Misraim* kad god to isto znači. U pjesnama je zvan „*Rahab*“, prilika jakosti ili nasilja narodâ. Aegyptus, isprva je

naznačivao Nil; a paka to ime raspruže svemu zemljištu a navlastito Tebaidi, gdje se još uzdrži u imenu grada Koptos. — Misir je graničio sa sjevera sredozemnim morem; sa istoka arapskim zalijevom, i Suecovim tijesnom; sa južne strane s Etijopijom a sa zapada s pustoši Libičnom. — Po staromu imenu, *Misraim* imao se dijeliti na dvoje, što je i narav Misira donosila. Ta dva razdijela od žudija bila su zvana *Pathros* i *Mazor*; prvim su razumijevali *Thebais*, ili gornji Misir; što su žudiji smatrali kao „otadžbinu misiracâ“, i ovdje su stanovali *Patruzimi*. Posljedni je zauzimljô zemljište sjeverno, zvano *Delta*. Potla gornji Misir bi razdijeljen na dvoje: Thebais, gornja strana Misira; a Heptanomis, srednji Misir. Pod Rimljanim zemljište Delte bi razdijeljeno na četiri države: Augustamnica prima, secunda, i Misir prvi i drugi; a Tebaida na dva dijela, gornja i donja.

2. Na glasu je u Misiru rijeka Nil, i doljača kud on teče. Ona je zatvorena od dvije usporedne gore, a srednja joj je širina okolo 7 milja. Duljina rijeke, od mora do Sijene je 734 milja, a u toj duljini uzlazi se za 365 stopa, to jest za ½ stope na milj. Početkom srpnja vode Nila počnu se uzdizati, a o polovini kolovoza dopre im visina da se mogu napustiti na dolinu; a najveća im je visina okolo 20—30 rujna. Ako je visoka 30 stopa, ishodi štetna doljači sbog velike mokrine; visina joj od 24 stope potrebita je za pribavit dobru žetvu; a opet ispod 18, štetna je s nedostatnosti mokrine. Plodnost zemlje zavisi dakle o periodičnim poplavima.

3. Nekoliko je bilo jezerâ u Misiru. Moeris, kod Arsinoe, 7 milja široko a 30 dugačko, sadruženo Nilu po jednoj jaruzi, zvanej *Bahr-Jusuf* (Jaruga Josifova). — Amari lacus, bila su neka slana jezera sa istoka Delte kod Eriopolja. — Sirbonis (*Sebaket Bardoil*)

sa istoka Delte, ne daleko od sredozemnog mora, s kojim nekad je bio sadružen po jednoj jaruzi. Nitriae (jezera Sode) bila su šest jezera na jednoj dolini Delte. — Mareotis (*Birket el Mariout*) široko za 22 milja, a dugačko za 42, koje se zajazilo, a god. 1801 englezi izduboše drugo, gdje dovedu more.

4. Brda naokalo Nilove doljače zvala su se; Arabici montes (*Djebel Mokatem*) sa istoka, a Libici montes, (*Djebel Silsili*) sa zapada. Na granicam Petrejske Arabije kod sredozemnog mora, brdo je Cassius (*El Katieh)*; Troicus mons (*Djebel Mosarah*), s koga bješe usječeno kamenje za piramide; Alabastrites, sa sjevero-istočne strane grada Alabastra; Porphyrites, na istoku Anteopolja; i Smaragdus, Berenici sa sjevera.

5. Mnoštvo je bilo gradova u Misiru. Brojili su ih od 18 do 20 tisuća, megju kojim naravno su bili i varoši okruženi mirima. Dva su grada bila glavna u staro doba — Tebe i Memfi, — a odnosno u posljedna vremena Aleksandrija. Megju dva prva, Memfi po prilici je davnijeg doba, ali u neka vremena obadva ova grada bili su u isto doba glavni, jedan gornjeg, a drugi donjega Misira. — I. Delta je bio razdijel najsjeverniji Misira; a ime mu je postalo po grčkomu slovu istoga imena, jer rijeka Nil spoljašnjim svojim granama, i sredozemnim morem sa sjevera, sastavljala je trokutno zemljište. — Na granicam arapske pustoši, na istočnoj strani Peluzijačkog Nila, bilo je zemsljište Goshen, ili Rameses, gdje su stanovali izrailjčani, dolina sada zvana Vadit-Tumeylah. Ovi su gradovi naznačeni u ovomu zemljištu: — Magdalum, Migdol po bibliji, za 12 milja dalje od Peluzija put juga, najsjeverniji grad, dočim Sijena bijaše najjužniji Misira; kod njega Neko Faraun pobjedi, kako predaja donosi, Sire god.

608 prije Is. — Pelusium, *Sin* po bibliji, opisan kao „sila Misira“, ne toliko sbog svoga naravnog položaja i radi tvrgjâ, koliko s toga, što je gospodovao sa strane sjeverne na ulasku u Misir. Bio je sa istoka grane Peluzijačkog Nila, za dva milja i po od mora, a njegova je povijest savezana s njekoliko historijskijeh dogagjaja Misira. — *Tahapanes*, *Tahpantes*, ili *Tehaphehes*, Daphne, bila je u istijem bližinama, i imala je jednu kraljevsku palaču, i bi grad od neke važnosti. — *Zoan*, Tanis, na grani Tanitičkog Nila, okružen lijepom ravnicom „polje Zoana“. U Tanisu bi prijestol 21 i 23 vladalačke porodice, i bi stolni grad donjega Misira za doba Izajije proroka. Ovdje se bijaše utvrdio kralj Memplita preko vojevanja proti Pastijerim. — Bubastus, *Pi-beseth* u sv. pismu, sa južno-zapadne strane Tanisa, posvećen Pashtu, komu su se klanjali pod prilikom mačke. — Heroopolis, (*Raamses*) i Patumus, (*Pithom*), bjehu sagragjeni od izrailjčanâ na istočnoj grani Peluzijaka za spremištâ, vjerojatno u doba Ramesesa II. — Heliopolis, *On* i *Beth-shemes* po bibliji, grad od davne starine, posvećen Suncu, komu uzdigoše sjajni hram, a Potipherah bi njegov svećenik. U ovaj hram se ulazilo kroz okrilje sfingâ, a dospjevalo je su dva obeliska, na što nagovara Jeremija (XL. 13.). U ovomu gradu bi glasovito sveučilište misirskih svećenika, koji, kako kažu, bi pohogjen od Soluna, Taleta, Platuna, i Eudosa, i imao je arkiv otkle Maneton izvadi gradivo za povijest Misirsku. Pohodio je ovo sveučilište i Aleksander veliki; a steče ovaj grad posobnu važnost s toga, što ovdje vjerojatno Mojsije bi izučen u misirskom znanju, a Jeremija upiše svoj plač. Osim Suncu, gragjani su se klanjali i baku *Mnevis*. Ostaju od ovog grada podrtine kod *Matarieha*, a vigja se obelisak od doba Osirtasena I., nekoji komadi Sfingâ,

jedan kip koji je imao pripadati Sunčevu hramu, i gracki miri od opekâ, dugački 3750 stopa, a u širini 2370. — Leontopolis, grad zadnjeg doba, u komu, za doba Tolomeja Filometora, judejci podigoše jedan hram sličan onomu u Jerusalimu, i ovdje bi velika naselbina židovâ do doba Vespazijana. Cijeni se, da je bio ovaj grad kod *El-Mengaleh*. — Alexandria, koja bi sagragjena g. 332 prije Is. od Aleksandra velikoga, na položaju, gdje prije bijaše mali gradić *Rhacotis*. Imala je četiri milja u duljinu, a za milj joj je bila širina. Na otoku Faru, sa istočne strane grada, imala je svjetionik, koji, govore, da je bio visok 400 stopa, a bi sagragjen od Sostrata iz Knida, pod vladanjem Tolomeja Sotera i njegovog nasljednika. Na troje je bio grad razdijeljen; predjel židovâ sa strane sjeveroistočne; *Bruchium* ili *Pyruchium*, predjel kraljevski, ili grčki, sa istoka i u sredini; i *Rhacotis*, ili misirski predjel, sa zapada. U drugomu predjelu bile su najznamenitije zgrade, gdje bi i knjižnica koja je brojila 700 tisuća knjigâ. U Aleksandriji je bilo sveučilište, otkle izagje mnogo glasovitijeh muževa, megju kojim Euklid, Ktesibij, Kalimak, i Tolomej. Još za doba sužanstva babilonskoga judejci se ovdje nastaniše, i življahu pod svojim etnarhom i sanhedrinom. Ovdje su se uvježbali u grčkom jeziku, te na njihovu službu bi učinjen prevod starog zavjeta u grčki jezik, i nazivlje se prevod LXX. — Aleksandrija zagrli još u početku Isukrstovu vjeru, i bi prijestol patrijaršije. —

II. **Heptanomis** bio je srednji misirski predjel, i u njemu su bila najglasovitija djela misirskog rukotvorstva. Najpoglavitiji gradovi ovoga predjela, ovo su: Memphis, *Moph* ili *Noph* po bibliji (grad knezovâ) glavni gornjeg Misira, na zapadnoj obali Nila, kod glave Delte, u početku glavni grad cijelog Misira. Grad je imao

naokolo 15 milja; bijaše po srijedi, izmegju gornjega Misira i Delte; a pravi Pantheon Misira, jer je imao hramove posvećene Isidi, Proteju, Apisu, Serapisu, Suncu, Kabeirima, a osobito Pthahu, i Hesphestu. „Kipovi i kumiri“ kojim bi negda izobila narešen, sad ih veće nema. Polazili su ovaj grad, Solun, Ehates, Tales, Erodot, Strabun, i Dijodor Sikulus. Ovdje je stanovala 3, 4, 6, 7, i 8 dinastija. Kraljevi Pastijeri držali su ovdje stan gragjanske vlade. Na mjestu sada zvanu *Geezeh* vigjaju se tri glasovite piramide; najveća, koju Erodot pripisuje Keopsu, u početku imala je u potstavku 756 stopa □, a visina joj je bila 480; sada je široka u dnu 732 □, a 460 visoka. Druga, što se pripisuje Kefrenu, imala je 707 st. □, a u visini 454; sada su joj 690, i 446. Treća, što se pripisuje Mičerinu, gdje mu se našao i grob, bila je u temelju 354 stopa □, a visoka 218; a sada 333, i 203. Sa južne strane druge su tri male piramide; a sa istoka opet su tri druge. Za dvijesta stopa od druge velike piramide, put sjevera, vigja se sfinga, koja nosi ime Thothmesa IV, 18 dinastije. — Drugi gradovi ovog predjela ovo su; Arsinoe, inače Crocodilopolis; Heracleopolis magna; Oxyrynchus; Hermopolis magna; Antinoopolis; itd.

III. **Tebais**, najjužniji predjel Misira, u komu su bili ovi poglaviti gradovi: Thebe, *No*, ili *No- Ammon* (pun narodâ) po bibliji, a *Diospolis magna* grkâ i rimljanâ. Glavni grad gornjeg Misira „položen sred rijekâ,“ vjerojatno okružen jarugama rukotvorenijem, koje su se sastajale Nilom. Položaj stare Tebe sada zauzimlje četiri sela. U Tebi bi glasoviti Memnonium; a i mnogo drugih spomenikâ je brojio. — Syene, najjužniji grad Misira, na granicama Etijopije. — U ovomu predjelu bili su i ovi gradovi: Lycopolis, Apolinaris

magna, Antaeopolis, Chemnis, docnije prozvan Panopolis, Coptos, Berenice, itd.

6. Misir je bila zemlja koju su židovi najbolje poznavali. Za doba najdavnijeg perioda biblijske povijesti, bila je prijestol jednoga mogućega carstva, na glasu s izobraženja i s trgovine. Misirani su općili s Hananejcima za doba patrijarâ, što se vidi očito iz pohoda Abrama, putovanja Izmaelitâ, i s trgovanja žita. Bi dugotrajno pristanište djedova judejaca, dokle se izbaviše iz sužanstva; a gradovi Migdol, Tahpantes, Noph, i Ño, bili su poglaviti stanovi progonjenijeh žudijâ. U vrijeme Solomuna, izrailjci sklopiše savez s Misircima; a nagje utočišće u Misiru veliki broj žudija preko babilonskoga sužanstva; što nas uvjerava, da su ova dva zemljišta, Misir to jest i Palestina, bila u tijesnom općenju. — Najstarija vlada bila je kraljevâ, iliti Faraunâ, s prvostolnijem gradom u Memfi. U neko doba čopor skitačâ osvoji za nekoliko stoljeća sjeverni dio Misira, dokle misirci oćeraše Hyksos, i posvojiše cijelo svoje zemljište. Preko kraljevanja Hyksos, iliti kraljevâ pastijerâ, Josif se bijase popeo na prve časti carstva, i uvede u zemljište *Goshen* oca Jakoba i svoju braću. Kad ovo pleme bi oćerano, postane progon proti žudijim, dokle ih izbavi Mojsije. — Misir potla pade u ruke Persijanacâ, a za tim ga osvoji Aleksander veliki god. 332 pr. Is., a po smrti mu, Tolomej Soter g. 323 pr. Is., koji utemelji vladalačku porodicu Lagjidâ. Rimljani paka podložiše Misir god. 30 pr. Is.; a od god. 618 po Isuk. u rukama je muslejmanâ.

§. VIII. Aetiopia ili Kush.

1. Granice Etiopije. — 2. Brda i rijeka Nil. — 3. Poglaviti gradovi. — Povijest Etiopije.

1. Etiopija je ostajala sa južne strane Misiru, sa istoka je imala Indijanski Okean i crljeno more, sa

zapada Libičnu pustoš, a sa juga Abisiniju. Etiopija je bila najjužnija zemlja što su naši stari poznavali; a ime joj znači po grčkomu „zemlja crnaca.“

2. Sa zapada, brda nazvana Aetiopici montes razdijeljuju Etiopiju od pustoši; a sa juga ostaju joj Lunae montes. — Poglavita rijeka je Nil, o kojoj smo govorili.

3. Etiopija je imala dva poglavita grada: Meroe, i Napatu. — Od Meroa se nahode neke piramide, i mnoštvo podrtinâ hramova, stubova, i nasipa. Bio je glavni grad jednoga mogućega carstva, u komu su veliki upliv imali svećenici, a često žezlo bi u rukama ženâ, a zvale su se *Kandaće*. — Napata glavni grad sjeverni, a njegove razvaline vigjaju se kod *Gebel-el-Birkel*, gdje se nahode dva hrama posvećana Osiridu i Amonu. Najjužniji kraj, kud Rimljani dopriješe.

4. Mnoštvo je spomeni u svetomu pismu, što se odnose na Afrikansku Etiopiju; *) negdje paka pod imenom Etiopije treba razumjet cijelo pleme crnacâ na južnoj strani; **) a gdjegod odgovara azijatičnomu ili arapskom *Kushu* ***) — Od starinâ bio je Misir u trgovačkim odnošajima s Etiopijom. Veći dio karvanâ sa Libične strane, i s one crljenog mora, dolazio je ovdje niz obalu Nila, a odovle u Misir. Ova dva naroda bjehu često puta sadružena pod jednijem carem. Erodot spominje da su 18 kraljeva etiopskih vladali s Misirom pred Sesortasenom. A govore, da Sesortasen isti osvoji Etiopiju. Vladalačko 13 pleme uteče u Etiopiju, za doba kad su Hyksos gospodovali u Misiru. Osmoga stoljeća pred Isuk. jedna vladalačka etiopska porodica raširi svoje gospoctvo i na gornji Misir, pod

*) II. Reg. XIX. 9.
**) Jer XIII. 23.
***) Gen. II. 13. — Job. XXVIII. 19. — Ab. III. 7.

kraljevima Sebikom (So, po sv. pismu) i Tarakom (Tirhakah). Sebik bi u savezu sa Ozejom izrajlskim kraljem, a Tarak otigje drugim putem kad Senaherib opsjedi Jerusalim, a to na korist Judeje. Po prilici Tarak nije sam kraljevao, jer u isto doba Sethos je vladao donjijem Misirom. God 23 prije Isuk. Etiopija pade pod vrhovnu vlast rimljanâ, i tako je sljedilo do Dioklecijanova kraljevanja. (284—305 pr. Isuk.) U novomu zavjetu jedan put sam je imenovana Etiopija, kad se pripovijeda o obraćenju Eunuka kraljice Kandače.

Poglavita imena

što se navode u ovoj knjizi.

(Brojevi se odnose na dotične strane.)

Gdje je što.

Tiskom Karla Goriška u Beču.

Poveće pogreške.

Na	strani	14,	retku	6–7	ozdo	Geneiareskoga	mjesto	Genesareskog
„	„	14,	„	5	„	drugev ijemanje	„	druge dvije manje
„	„	19,	„	12	„	Esho lizvire	„	Eshol izvire
„	„	30,	„	11	ozgo	čuje	„	čuje se
„	„	31,	„	7	„	VI stoljeća	„	VII stoljeća
„	„	32,	„	6	„	Jevuseji, Filisteji	„	Jevuseji. — Filisteji.
„	„	32,	„	11	ozdo	Zamzummim u Ham	„	Zamzuminci Hamu
„	„	33,	„	8	ozgo	koje	„	koji
„	„	33,	„	11	„	Hamovijeh	„	Hananovijeh
„	„	36,	„	6	„	protezajući	„	protezajući se
„	„	37,	„	3	„	Hananejske	„	Hananejke
„	„	51,	„	20	„	Tet-El-Soma	„	Tel-el-Soma
„	„	63,	„	8	ozdo	prama Jafe	„	prama Jafi,
„	„	82,	„	13	„	franjevcina	„	franjevcima
„	„	94,	„	8	ozgo	koga ga	„	koga
„	„	94,	„	6	ozdo	pog avito	„	poglavito
„	„	96,	„	6	„	postijerstvom	„	pastijerstvom.